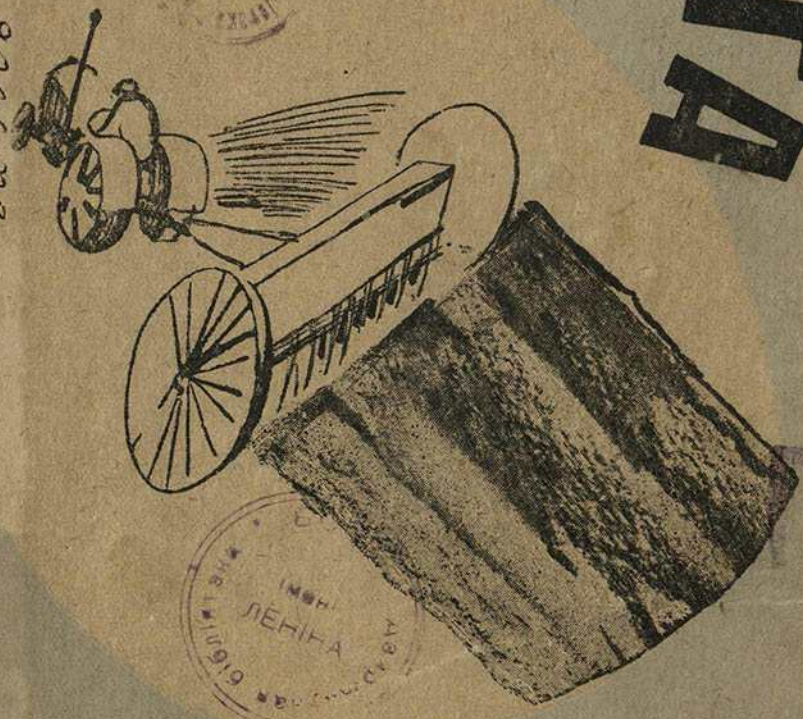

BA 5506

ЕРАЖ ОГА

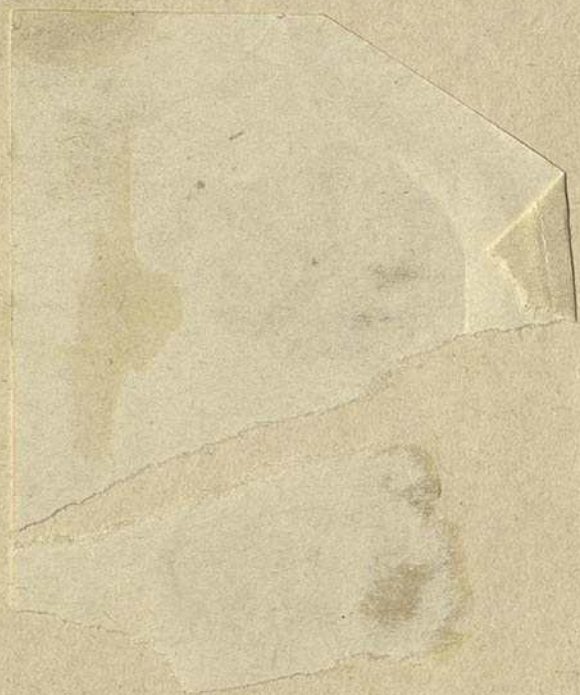
BA 5506

САНКТ-ПЕТЕРБУРГ
1936

ЛЕНИНА
1936

ФОНДАТСЕНТАР

2000

~~5-9-37~~

Шк. 2191

А. ЯКІМОВІЧ

Ба 5506

П Е Р А М О Г А

А П О В Е С Ъ Ї

ПРЭМІЯВАНА НА ЎСЕБЕЛАРУСКІМ КОНКУРСЕ
ДЗІЦЯЧАЙ КНІГІ ў 1930 ГОДЗЕ

Инв. 1953 г. б.н. 5506.

Бел. в.д.з.м.
1994 г.

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
ЮНДЗЕТСЭКТАР
М Е Н С К 1932

„Не было еще в истории таких случаев, чтобы умирающие классы добровольно уходили со сцены.

Не было еще в истории таких случаев, чтобы умирающая буржуазия не испробовала всех остатков своих сил для того, чтобы отстоять свое существование“.

І. Сталин.

Редактар А. Сянкевіч
Тэх. рэдактар І. Жылар
Корэктар А. Мазанік

25. 04. 2009

25 п. 2. 2009 Зак. № 2581. 7.000 экз. (7 арк.) Галоўлітбел № 1470.

Друкарня імя Сталіна

І. НА АДЗІНОЦЕ

Сядзіць Сьцёпка праз усе бяз конца доўгія і нудныя для яго зімовыя вечары на куртатай дубовай калодачцы. Борзьдзенька, завіхаючыся, перабірае бярозавы хворастан. Хопіць разгачык, прабяжыць па ім уздоўж руплівым гаспадарскім вокам, і адразу заўважыць, дзе непарадак, што трэба паправіць, які лішні і непатрэбны гучок сьцяць сваім сьцізорыкам-цыганчыкам, перш чым палажыць хварасьцінку ў асобную кучку. А як вырасьце такая ніштаватая кучка-гурка, Сьцёпка вяжа з яе венік. Акуратна, спрытна выстружа перавясла—гладкую і гонкую лазінку. Перавязвае венік аж у трох мясьцінах, каб было мацней і дэбляей. Такі венік зьмяцецца на дзярках, а не рассыплецца.

Цыганчык Сьцёпкаў зроблены са старога ржавага сярпа квалём Павалам яшчэ гадоў чатыры таму назад. Ён шануе свой сьцізорык як вока; моцна прывязае яго за пятлю сьвіткі, калі адыходзіць на ўвесь дзень у бярэзьнік зьбіраць хворастан для венікаў. За гэтыя гады цыганчык зрэзаўся, выеўся на сярэдзіне, як старыя зубы ў іх гнедага. Жуче гнеды асаку, а яна пасьліненымі камякамі назад вывальваецца праз куткі,—так часта і з ножыкам. Толькі-ж Сьцёпка прылаўчыўся да нораву сьцізорыка. Заўсёды стараецца хапіць дубчык пяткаю, і пакуль ножык заесца шчарбатаю сярэдзінкаю, нават ніштаватая хварасьціна ня вытрымае, адскочыць ад пячучка, як сьцятая востраю касою чароціна.

Цьмяна гараць на камінку смалякі-дрэўкі. Няма каму падкладваць сьвежых. Маці суча, завіхаючыся, кужаль. Сьпяшаецца каб у час здаць ды набраць болей. Свайго ня было. Нацерла з паўпуда кастрывага пачасься, дык ужо даўно перасьлініла. Цяпер прадзе Вінцэсю за бульбу ды за мякіну цялушцы, якую агоралі летась купіць. Лядаштая, худая цялушка, але хоць надзея жыве, што можа ўдасца і кароўку мець, без якой так нагараваліся за гэтыя гады...

Меншыя дзеці сьпяць, схарцаваўшыся ў запечку. У хаце ціха і маркотна. Сярдзіты вецер раз-по-разу, з перапынкамі, налятае з шырокіх, асьнежаных палёў на іх хатку, спыніцца тут, загудзе дзікім вятрыным голасам, зашуміць у коміне ды імчыцца далей ад хутара ў цёмную пушчу, якая адна толькі можа стрымаць яго гарэзьлівасьць. Любы вятрыска пакорны перад гэтай пушчай. Арліная гордасьць і магутныя ўзмахі нявідочных крыльляў ветру разьбіваюцца аб першую густую граду стагодніх дубоў-асілкаў, нібы ўспененыя морскія штормаваыя хвалі аб гранітны высокі бераг.

На шырокім дзядзінцы Вінцэся, іх суседа, часта брэшучь і выюць сабакі. Ім памагае і Сьцёпкаў Шарык. Сабакі брэшучь і выюць так сабе, бяз усякай прычыны, на ўзьвей-вецер. Ды і сапраўды яны ня любяць ветру. Сьцёпка даўно заўважыў, што сабакі гарэзяцца больш як раз тады, калі вецер з асаблівай сілай пачынае заводзіць свае дзікія песьні ў комінах і закутках.

Хутар асеў на самым высокім узгорку, і здалёку выглядаў нібы шапка адзетая на галаву ўзгорка. Праз вакно Сьцёпка часта паглядае ў цёмную даліну, дзе сьвецяцца, нібы зоркі, прывабныя аганькі...

І такімі доўгімі зімовымі вечарамі вяжа Сьцёпка венікі. Рыхтуецца на нядзельны кірмаш. Тады бацька запражэ яму ў развалкі гнедага і выправіць у мястэчка. Колькі радасьці Сьцёпку ў гэты дзень! Ён, як сталы мужчына, становіцца сьпераду на развалках, дзе на самых канцох гнутых палазоў прымайстравана для гэтага знарочыстая дошчачка, і едзе на кірмаш.

Ззаду, за плячыма, гурысты воз венікаў, адборных, добрых, золата—ня венікі. Цэлая сотня венікаў, тугіх, дзябёлых, разгатых, з буйнымі махрамі. З такімі венікамі ня трэба доўга стаяць ды таргавацца.

... Але не весяліць такая работа Сьцёпку. Вось ужо і канец зімы, а ён ніяк ня можа забыцца пра сямігодку. Кожны тыдзень, калі едзе каля чыстага, жоўценькага вялікага будынку, што стаіць на вотшыбе ад мястэчка, ён з прагнасьцю ўпіваецца сваімі чарнявымі вачанятамі ў высокія і шырокія вокны, з-за якіх відаць русыя галоўкі, усе ўважліва скіраваныя ў адзін бок, дзе стаіць настаўнік, і дзе разгарнулася вялікая, прысадзістая чорная дошка.

Ён пазнае сярод гэтых адзінакавых бялявых галовак і чыста абстрыжаную галаву Юзіка, які сядзіць якраз каля самага сьветлага вакна. Але Юзік чамусьці не адчувае зірку Сьцёпкі, бо ніколі не адвернецца ў бок. Заўсёды глядзіць толькі наперад, або, сагнуўшыся над скамейкаю, нешта чытае ці піша.

Юзік—Сьцёпкаў хаўруснік і дружка. Разам яны вучыліся і разам скончылі Алёхаўскую пачатковую школу. І ён ня горш вучыўся за Юзіка.

З восені Сьцёпка доўга нудзіўся, плакаў, прасіўся ў бацькі, каб аддаў і яго вучыцца разам з Юзікам. Але нічога з гэтага ня вышла. Бацька ўпарта не здаваўся.

— Пражыў я век ня вучоны, пражывеш і ты,— адказваў бацька.— Лепш венікі вяжы—карысьць будзе. З навукі што—хлеб есьці будзеш? А вучыцца, гэта ня хаханькі. Хлеба дай, бульбы дай ды і грошы патрэбны. Я ад цябе чакаю помачы, а не таго, каб ты расьцягваў апошнюю злыбеду...

Дарэмна Сьцёпка маліў бацьку, што ён і так пражыве, сам. Будзе памагаць каму вечарамі, а за гэта ўдзень вучыцца. А ўлетку згодзіцца за пастуха, каб вярнуць бацьку патрачанае на яго за зіму. Нічога не памагло... Сьцёпка астаўся дома, на гэтым нямілым і нялюбым для яго хутары.

Цяпер у Сьцёпкі толькі адна надзея—колгас... Але ўсё зноў-жа будзе залежаць ад бацькі. Адумаецца

ён, пойдзе ў колектыў з гэтата праклятага хутара — усё будзе добра. Там прывыкне да людзей, будзе рабіць сам на сябе, а не на гэтага хітруна — кулака Вінцэся. Там людзі памогуць.

І Сьцёпка чакаў вясны, як новага жыцця. Вясна, думалася яму, канешне прынясе нейкую пэрамену. Бо няўжо бацька дзеля свайго „гаспадарства“ яшчэ згодзіцца пакутваць цэлае лета пры такім старэнькім коніку-недабойку, з паламанаю зьезджанаю снасьцю, каб потым праз увесь год галадаць? Сьцёпку нават страшна было думаць пра гэта. А што разжыцца на трох дзесяцінах пяску, якога даў яму сам па добрай ахвоце, але з блягімі намерамі, кулак Вінцэсь тры гады таму назад, як свайму былому парабку, — не разжывешся...

Так пражыў Сьцёпка гэтую нудную і неспакойную для яго думак зіму.

II. ЗМОВА.

Напрацаваўшыся за доўгі вясновы дзень, Трахім спаў мёртвым сном. У яго горле і носе нешта страшэнна хрыпела, сьвістала, енчыла і захліпалася. Здавалася, зграя катой на розныя лады і галасы спраўляе свой дзікі баль.

Ад такога скогату ніколі ня мог упору заснуць Сьцёпка.

Глухая цямніоткая ноч.

За вокнамі чула дрэмле вялікая маўклівасьць зямлі і неба. Маці з меншымі дзецямі таксама моцна сьпяць, па-рознаму распластаўшыся ў лахманах каля печы. А сярод гэтай маўклівай цішыні грывіць такая бязладная музыка...

І вусьцішна Сьцёпку, і крыўдна.

Сьцёпка даўно ня ў злагадзе з бацькам, які, нібы гострая костка ў горле, стаў упоперак і загарадзіў яму дарогу да жыцця. Бацька, як той тапелец за саломінку, хапаецца за сына, каб загінуць абодвым.

Слухаючы вечарамі бацькаву бязладную музыку, Сьцёпка шмат чаго перадумаў. Але ўсе гэтыя думкі

прыводзілі да аднаго: трэба неяк расквітацца з бацькам, вырабіцца на сваю самастойную дарогу. І чым скарэй, тым лепш.

„Ах, праклятае гэтае „малыя гады“! — думаў Сьцёпка. Здавалася, усё добра будзе, прымуць у колгас, думалася, і бяз бацькі“. Але...

„Гады“ для Сьцёпкі—другі бацька. Яны чорнымі зданямі скачуць перад яго вачыма ў цемені ночы. Скачуць і выскалюцца. Дразняць Сьцёпку, зьдзекуюцца з яго, гаротнага. На розныя лады высьвітваюць нейкія агідныя дрындушкі. А думкі гарачым варам абліваюць русую галоўку, у якой ужо гэтулькі клопатаў, гэтулькі журбы нявымоўнае...

Раптам Сьцёпка прачынаецца ад сваіх думак-мараў.

„Што за трасца,—як-бы нешта за вакном зашастала? Але гэтага, бадай, ніколі ня бывае. Вінцэсь ня ходзіць да іх, а чужога чалавека сабака не падпусьціць і блізка“,—падумаў Сьцёпка, асьцярожна падыходзячы да вакна. Зірнуў—ніякай розьніцы,—што на дварэ, што ў хаце. Цемень. Самыя сходнія дні. Ды і хмарыцца праз увесь час, парнасьцю вее ад цёплай вільготнай зямлі і паветра.

„Шарык у будцы не патрывожыўся, відаць, проста пачулася“,—парашыў Сьцёпка, і паціху пацягнуўся неахвотна назад у запечак, дзе ў брудных лахманох, у густой цяжкай духаце спалі меншыя дзеці.

— Стук-стук-стук!—ужо выразна пачуў ён, як нехта пальцамі ціханька дробна забарабаніў у гнілую раму вакна.

Сьцёпка закалаціўся ад нейкага невядомага для яго страху. Падбег да ложка і тузануў за плячо бацьку:

— Устань, тата, нехта ў хату просіцца...

Трахім спрасонку нешта замармытаў, заскрыгітаў зубамі ды павярнуўся на другі бок.

— Тата, тата, ўставай,—павысіў голас Сьцёпка, і мацней тузануў за бацькава плячо.

А ў раму вакна зноў забарабаніла. Глухія гукі тры-
вожна рассыпаліся, ды тут-жа і замерлі ў Трахімавай
хаце.

Доўга тармасіў напалоханы Сьцёпка бацьку. На-
рэшце такі дабудзіўся.

Калі бацька раскатурхаўся ды расшалопаў, што
здарылася, ён усунуў набасанож свае падраныя
апоркі, дастаў з пячуркі кляновую качалку для боль-
шай сьмеласьці ды вышаў у сенцы.

— Хто там?— запытаўся нерашуча Трахім.

Ніякай радні ў яго тут няма. Жыве на хутары
па суседзтву з Вінцэсем. Але Вінцэсь ніколі яшчэ да
яго не заходзіў, бо ня было яму ў гэтым жаднай
патрэбы. Трахім сам цэлымі днямі тарчыць у Вінцэся,
працуе у яго, як і раней. Толькі і розьніца, што ня
лічыцца цяпер яго парабкам.

Трахім хоць і жыў вельмі добра з сваім раней-
шым гаспадаром Вінцэсем, але ўсё-ж адчуваў, што
Вінцэсь чамусьці недалюблівае яго, коса пазірае. Праз
гэта Трахім яшчэ больш стараўся задабрывць Вінцэся,
усяляк выстранчаў і наравіў яму.

А цяпер асабліва пачалі зладжвацца Вінцэсь
з Трахімам. У іх ёсьць агульныя інтарэсы: яны абодва
ненавідзяць колгас „Перамога“, што вырас тут-жа
пад бокам хутара на месцы вёскі Алёхаўкі.

Ды каб-жа толькі вырас? Усё часьцей і часьцей
да хутара даходзяць чуткі, што ня месца тут Вінцэсю—
кулаку і Трахіму, яго прыхільніку, ля колгасу... І што,
калі Трахім—бядняк упіраецца, ня хоча далучыцца
да грамады, дык ён—Вінцэсяў хаўруснік і падкулач-
нік...

А тут яшчэ з сынам нелады. Малы яшчэ жэўжык,
а ўжо бацьку вучыць хоча...

Вось колькі бяды і клопату цяпер у Трахіма!

... За дзвьярыма нехта прыгнуўся блізка да шчы-
ліны і прашаптаў:

— Гэта я—Вінцэсь, не пазнаў ці што?

Пачуўшы знаёмы голас, Трахім апамятаўся ад
раптоўнага страху, паставіў у куток кляновую качалку
ды борзда адсунуў дзэравяную засаўку.

— Што-ж гэта ты поначы, пане Вінцэсю, уздумаў наведацца? А хто-ж тут яшчэ?—заўважыў ён другую высокую постаць, якая шавялілася за Вінцэсем, нібы яго цень.

— Свае, братко, суседзе, свае...—адказаў Вінцэсь, шукаючы вобмацак высокі незнаёмы яму парог Трахімавае хаты.

Але гэты незнаёмы парог усё-ж падвёў Вінцэся. Правая нага яго, перанесеная цераз парог, увалілася у нейкую бязэдніцу раней, чым пасьпеў ён падняць левую. Вінцэсь старчма кульнуўся з усіх чатырох у яму, на месцы якой мусіла быць, па правілу, як у людзей, падлога з дошчак ці ток з гліны.

— А-а-ей!.. Як-жа гэта, пане Вінцэсю, так неасьцярожна?!—кінуўся перапалоханы Трахім падымаць яго. Высокая постаць—Вінцэсева цень,—трымаючыся за вушак, пераступіла парог без такой катастрофы.

— У чужым доме, як у лесе...—прагаварыла цень Вінцэся.

Па голасу Трахім пазнаў у гэтай постаці старшыню іхняга сельсавету Баравіка.

У сенцах нікага памосту ня было. Вінцэсь таму лішне і ня выцяўся. Калі гэтае першае знаёмства з Трахімавым бярогам скончылася, мужчыны зайшлі у хату. Цяпер ужо Вінцэсь ня спускаўся на вобмацак. Ён уплёўся ззаду за Трахімаву кашулю і так перайшоў другі парог.

У хаце Трахім запаліў газовачку. І цемь адразу-ж, як напалоханая, адскочылася ад печы далей, у куткі.

— Пастаў, братко, яе ў пячурку, няхай лішне ня блішчыць,—паказаў Вінцэсь на газовачку.

Трахім быў ашаломлены. Нешта некае? Ніколі ня чуў ён ад Вінцэся такіх далікатных слоў: „братко“ і „суседзе“. А самае важнае, поначы з Вінцэсем прышоў і Баравік. Што ўсё гэта азначае?

— Калі ласка, таварыш—пане Баравік, прысядзьце ў нас,—далікатна запрасіў Трахім.

Ён адсунуў з лавы, каля стала, лахманы і паказаў на вольнае ачышчанае мейсца.

Старшыня з Вінцэсем прыселі каля рагоў стала— адзін з аднаго боку, а другі з другога. У хаце ўсё заціхла. Вінцэсь з старшынёю ўсё яшчэ не адважаліся пачаць тае гаворкі, якая толькі-што адбылася ў іх, каб увесці ў курс справы Трахіма, для іх цяпер такога блізкага і жаданага. Вельмі-ж рызыкоўныя іх пляны і работа... Але гэта толькі адна дарога і адзін спосаб, каб дабіцца свайго...

Трахім-жа спадзяваўся пачуць першае слова ад гасьцей і таксама маўчаў, пільна ўглядаўся ў твар то аднаго, то другога, стараючыся адгадаць іхнія думкі.

Нарэшце ўсім стала нялоўка ад маўчанкі, і ўсе загаварылі бадай што разам.

— Муціць, нейкая бяда здарылася?..— пачаў першы Трахім.

— Бяда, братко суседзе...— паціху адазваўся Вінцэсь, разводзячы рукамі.

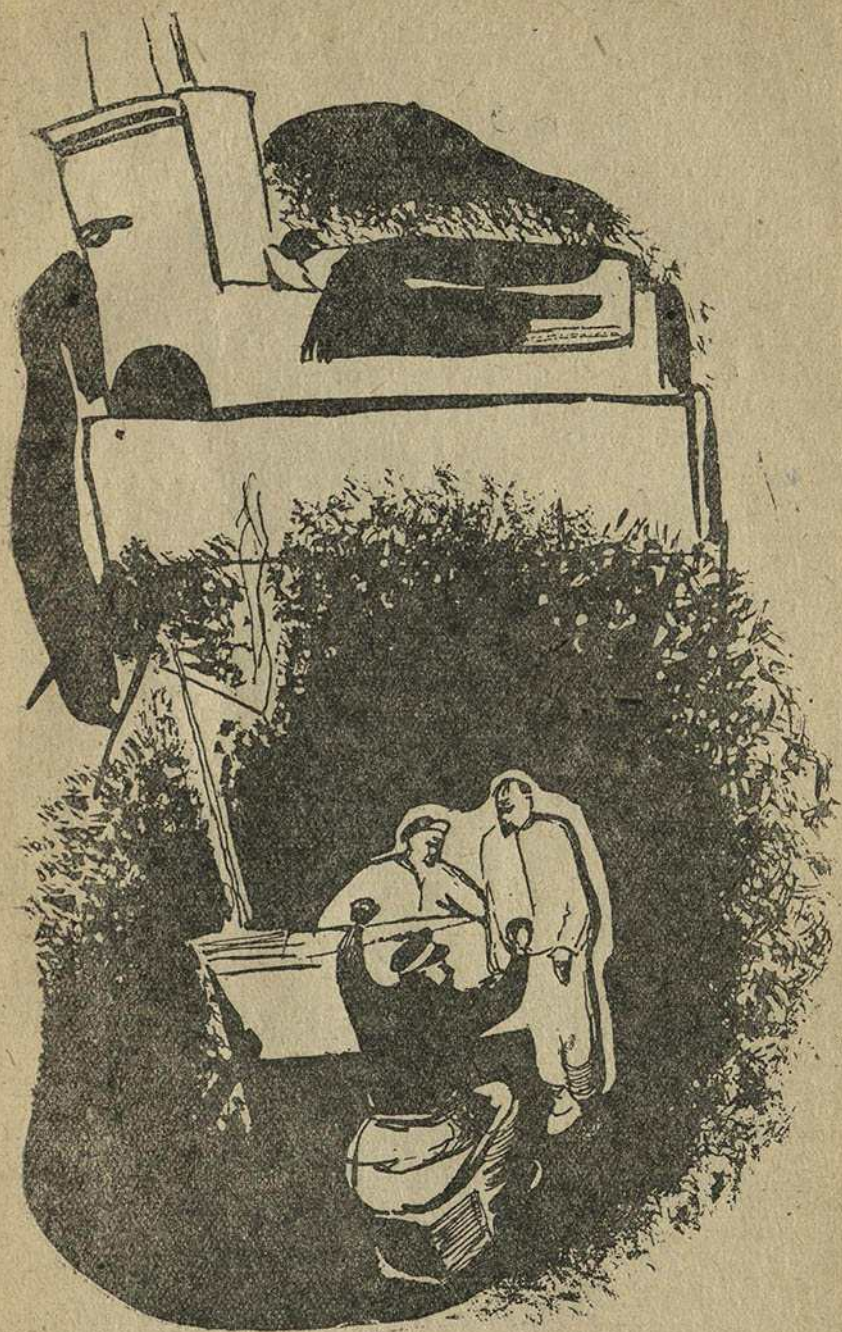
— Ну вось адразу і згаварыліся,— заўважыў з усмешкаю Баравік.

— У-га! Дай ты рады. Хіба-ж першы дзень мы з Трахімам жывём. Дзякаваць богу, выгадаваўся у мяне, жаніўся і дзеці пагадаваў,— разгаварыўся Вінцэсь.

— І гаспадаром зрабіў яго,— дадаў старшыня.

— Але, пане-таварыш Баравік, Вінцэсь залаты чалавек. У Вінцэся я жыў і рабіў з усёй сям'ёю. А цяпер я—гаспадар!— павысіў голас Трахім, здаволены тым, што сам старшыня назваў яго гаспадаром.

Трахім траха ня ўвесь век зьвекаваў парабкам у Вінцэся. Пра гаспадарку сваю раней ён толькі мог марыць, сьніць. А гэта—Трахім гаспадар, Трахім чалавек! На Трахіма сам старшыня Баравік сказаў—гаспадар! У Трахіма свой конік, цялушка і тры дзесяціны зямлі. Нават і снасьць сякая-такая заводзіцца. Праўда, туга пражыць, нястача... Кожны год прыходзіцца многа працаваць у Вінцэся, каб як-небудзь перакідацца з зімы на лета з малымі дзяткамі. Але гаспадарка для Трахіма—усё... „Гаспадар—гэта ня

тое, што колга-а-а-сьнік,“ кажа Трахім, знарок націскаючы на слова „гаспадар“, а слова „колгасьнік“ выгаварваючы як найбрыдчэй.

Жонка Трахіма таксама ў яго руку гаворыць. Ва ўсім згаджаецца. Вось толькі з гэтым падшывальцам, Сыцёпкам, нелады. Ушалопай, што трэба вучыцца і канешне ісьці ў колгас, каб будаваць лепшае жыццё, і хоць ты яму кол на галаве чашы—сваё права правіць.

„Мала яму зямлі. Ну, мала, але-ж свая. А тое, што растуць сыны—бог-бацька. Жыў я век парабкам, будзе і ім нейкі спосаб“—часта, калі закрадзецца да яго кепскае пачуцьцё, гаворыць Трахім да жонкі. А жонка матне галавою ў адзнаку згоды і заўважыць: „Сыцёпку-ж яшчэ толькі чатырнаццаты год ад каляд, пакуль вырасьце,—уга што можа быць! Каб толькі клопату мець“...

Трахім весялее ад гэтых слоў. Зноў адчувае сябе, як гаспадар.

Але нядаўна, калі зайшла гаворка пра колгас, і Трахім выставіў перад сям’ёй усе свае довады супроць колгасу, Сыцёпка сказаў:

— Гаспадар ты! Саромеўся-б гаварыць! Табе Віцзэсь знарок гары даў і выжараў, каб ты нікуды ад яго не пайшоў, а тут з голаду пух і да яго прасіць хадзіў хлеба на адработ. Цэлы век ён ездзіў на нашых сьпінах і цяпер, праз тваю ласку, ездзіць... Няўжо ты гэтага, бацька, не раскусіш сваімі мазгамі?..

Так сказаў свайму бацьку Сыцёпка пры ўсіх у хаце.

Ох, гэты Сыцёпка! А яшчэ, кажуць, з колгаскімі піонэрамі ды комсамольцамі сьсябраваўся... Праўда, дома ён пра гэта не ўспамінаў, але калі людзі пачнуць што гаварыць, дык выгавараць...

І ўсё гэта турбуе бацьку. Нейкі чарвяк закраўся у сэрца, і точыць яго, невядомым голасам шэпча замест Сыцёпкі: „А падумаў-бы ты, Трахім, крыху лепш, паварушыў-бы ты мазгамі, раскатурхаў-бы іх, бо яны ў цябе змалку ня трывожаны: вечна ты слушаўся, не разважаючы—добра гэта ці кепска? Ну,

які-ж ты гаспадар, Трахім? У цябе-ж сыны растуць і ты цяпер ужо ня маеш чым іх пракарміць. Што дасьць табе гэтая пустая Вінцукова гара, апрача бяспаснай галоднай сьмерці?.. Трахім, Трахім, ня маеш ты, чалавеча, галавы на карку“!..

Кепска і маркотна жыць Трахіму пасья такой бяспаснай лаянкі. Лепш-бы набіў хто—меней пакуты-б меў чалавек. А так, што-б там ні гаварыў Трахім у сям’і, як-бы не апраўдваў сваё гаспадарства, не храбрыйся, а час-часом ды заняе каля сэрца...

Пад печкам прасьпяваў ўжо трэці раз певень, калі Вінцук з Баравіком вышлі з Трахімавай хаты, вясёлыя і шчаслівыя...

III. „ПАЙДУ“.

Назаўтра Сьцёпка гарэў, як у вагні. Работа ня клеілася. Усё валілася з дрыжачых рук.

З ранку бацька паслаў яго араць пад крушні.
— Калі добра ўтне зайдзь, тады вернешся,—сказаў бацька.—Мне трэба памагчы Вінцэсю, прасіў...

Сьцёпка нічога не адказаў, але сэрца яго затакала яшчэ мацней, нібы нешта адарвалася ў сярэдзіне і ён саслабеў ад гэтага раптоўнага здарэння.

„Ведаю, якую помач чакае ад цябе Вінцэсь. Так яно і ёсьць“...

Праўда, гаварылася ўчора пра гэта вельмі паціху, шопатам. Але Сьцёпка чуў, а што не даслухаў—здагадаўся. Дарэмна яны думалі, што ўсе сьпяць. Ён хроп, як зарэзаны, толькі для таго, каб увесьці мужчын у зман, перахітрыць іх хітрыкі. Бо хіба-ж ня цікава было паслухаць пра такія рэчы?

Затое сёння і пакутуе праз гэта Сьцёпка. Ён нібы расьпінаецца на дзьве часткі.

Адзін голас кліча:

„Кідай, Сьцёпка, усё, бяжы і раскажы, што чуў. Бо-ж ты, Сьцёпка, таксама колгасьнік, дарма, што ты яшчэ малы і цябе гэтаю вясною ня прынялі. Прымуць, не бядуў, галубок. Ты не такі, як бацька“..

А другі голас дапякае, сячэ па сэрцы, як кра-
пивою:

„Не, не, Сьдэпка! Гэтага зрабіць ты ня можаш. Ты—Трахімаў сын і не павінен выступаць супроць свайго бацькі. А бацька-ж твой таксама ў гэтай „тройцы“. Падумай, што ты можаш нарабіць: бацьку забяруць, а ты з маткаю і малымі дзецьмі будзеш век-векам араць Вінцэсевы горы. Пасьля гэтага ў колгас цябе ўжо напэўна ня прымуць. І ты ніколі ня будзеш радасна разьяжджаць па шырокіх палёх на сталёвых конях, аб чым ты цяпер марыш. Ты ніколі не абуеш на нагу новага сухога бота, а будзеш век цягаць гэтыя брудныя лазовыя атопкі... І будзеш, як бацька, клянчыць Вінцэсю, каб злітаваўся вясною і даў пазадкаў засеяць свае гарыстыя пяскі, а потым, млосны, ледзь зводзячы дух, выліваць горкі пот на яго шырокіх палосах і сенажацях... Вінцэсь—кулак. Ён твой вораг і вораг усяго таго, у што ты верыш, дзеля чаго ты жывеш. А бацька твой сьляпы нявольнік, выгадаваны ў пакоры і зьмяніць нявольніцкай натуры яму ўжо не пад сілу... Алеж-ён—твой бацька!..“

Арэ Сьдэпка камяністую гару. Пот рагамі цурчыць па яго задуменым твары... Увесь калоціцца як у трасцы. Рукі ня слухаюцца яго волі, трасуцца, а з'араны, лядашты плужок з тупым нарогам бражджыць па жарсьцёве, енчыць ды, здаецца, як жывы просіць паратунку. Пясок перасыпаецца цераз кароткую акладню, засьцілае разору. Здаецца, не арэ ён, а проста толькі разграбае зямлю, як сахою-абганянкаю. Чудзь дзе натрапіць на камень, тузянецца і вышчаўкне з разоры. Тады конік, рады, што палягчала, пускаецца траха ня бегма да канца палосы.

— Гнеды, каб цябе ваўкі растрыбушылі!—крычыць Сьдэпка ад злосьці на беднага канягу. Хапаецца з усяе сілы за адну лэйчыну і крута зарывае гнедага на бок. Варочаецца назад, запускае нанова плужок у разору, усхліпвае ад крыўды і жалю ды зноў „нукае“, глытаючы сьлёзы.

Конік Трахімаў стары, худы, адны рэбры, але яшчэ піявы і заложны. Цягне да ўпаду, да астатняй сілы. Сыцёпка празваў яго „раргара“,—гэтае слова, па яго думцы, вельмі трапна характарызавала гнедага, як старога і худога.

Трахім ужо даўно наважваецца парамяніць гнедага, якога купіў да часу — „пакуль разжывецца“. Ды ўсё не выпадае „разжыцца“. Цень-на-цень ніхто мяняць ня хоча, а на прыдатак ніяк не сабрацца. Так яно і жывецца. Перагаруеш вясну,—там лягчэй. А пра восень ніколі ня думаў Трахім. Ён чалавек набожны і ўсе клопаты ў такім разе сьпіхаў на бога. „Эт,—кажа ён, каб апраўдаць перад людзьмі сваю беднасьць і нядбайства,—навошта сушыць мазгі: „бог бацька, яму відней“...

І за гэта таксама зьненавідзеў Сыцёпка бацьку. Сыцёпка—бязбожник. Ён скончыў пачатковую школу і ведае, адкуль паходзіць казка пра бога. Асабліва запомніўся Сыцёпку адзін даклад, які ён чуў ў ранейшай вёсцы Алёхаўцы. Дакладчык—рабочы з друкарні, якая ўзяла шэфства над вёскай,—на прыкладах даводзіў, што некалі ў даўнейшых людзей слова „багаты“ і „бог“ азначала адно і тое самае. Багатага паважалі, баяліся, слухаліся. Багаты, што хацеў, тое рабіў над беднымі. І нават слова „бог“ і „багаты“ аднаго поля ягады, на адным выраслі карані...

Шэф доўга тлумачыў тады пра розныя сьвяты, забабоны, І ўсё так ясна, грунтоўна, што нельга было не паверыць.

І асабліва адзін момант ярка ўспамінаецца з таго вечару. Пасьля дакладу шэфа, на сярэдзіну вышаў пастух Мікіта. Ён замахаў рукою, як трубою, калі зьбіраецца паднесьці яе да губ, і загаварыў:

— Я быў сьляпы, але нават і сьляпым ня верыў. Пятнаццаць гадоў ужо як хадзіў у царкву і пятнаццаць гадоў як мяне праклінаюць набожныя і лаецца ды страшыць пеклам поп... Сёньня мне адкрыліся вочы. Я другі раз на сьвет нарадзіўся. Я ня ведаю, як аддзякаваць цябе, дарагі таварыш шэф,—сказаў

стары пастух Мікіта, разжаліўся ад радасьці і кінуўся цалаваць дакладчыка.

Усё гэта сцэнка так закрунула, што аб гэтым на доўгі час было ў вёсцы гаворкі.

Сьцёпка не дачакаўся „заядзі“, сабраўся, уставіў плуг у дзеравяны палазок ды папхнуўся памаленьку дахаты. Не па сіле была для яго гэта работа.

„Сённяя-ж вечарам пайду“,—вырашыў Сьцёпка.

IV. „КУЛЯМЁТ“.

Сонца пасылала зямлі свае астатнія ўсьмешкі пацалункі. Захад загарэўся ружовым агнём, які пераскакваў з хмаркі на хмарку, хапаўся за іх, квітнеў, а потым асядаў, зніжаўся ды ўцякаў услед за сонцам.

У паветры было вільготна. Пахла маладою квітнеючаю вясною. Пах кветак зьмешваўся з пахам сьвежай ралі пад ярыну, з сьвежым гноем, што не пасьпелі людзі заараць за дзень.

Адступіўшы колькі шагоў ад хутарскай сядзібы, роўнаю сьцяною прылягае да Вінцэсевага поля колгаскі палетак. А за палеткам, каля старэнькай школы, у канцы вёскі—цэнтр колгасу. Будуецца вялізарны „Дом Культуры“ для новай школы, клюбу і дзіцячых ясьляў. Там горы бярвення, цэгля і гліны.

Сьцёпка вышаў з хутара і падаўся пад школу.

„Пайду,—падумаў Сьцёпка—да Юзіка. Ён ужо напэўна дома“.

З Юзікам Сьцёпка сябруе ўжо ня першы год. Яны звыклі адзін да другога, і Сьцёпка ня можа доўга вытрымаць, каб не пабачыцца са сваім таварышам. Юзік так многа ўсяго ведае і так цікава апавядае. Ён любіць расказваць аб тым, як стварылася зямля, што такое зоры і сонца. Якія дзіўныя жывёлы ёсьць на зямлі і дзе яны водзяцца. Усё гэта Юзік ведае з кніжак, да якіх вучацца ў сямігодды. І ня толькі Сьцёпка, усе слухаюць Юзікавы апавяданьні ахватней за ўсялякую музыку, за модныя вальсы і тустэпы славутага скрыпача Гароіма. А на

кутары што—дзіка і няпрытульна. Няма жывога чалавека. Сыны Вінцэся ўжо вялікія, дык якое можа быць у іх сяброўства? Дома надакучае ваяваць з меншымі ды слухаць усялякія згрызоты бацькі. Апрача таго, Сьцёпка даўно ўжо ня быў у Юзіка. Усё не выпадала, ня было часу выбрацца.

Мінуўшы колькі першых ад школы будынкаў, Сьцёпка завярнуў на вузкае знаёмае прыгуменье. Гумно было адчынена насцьдзж. Сьцёпка, ня мінаючы, зірнуў, хто тут.

— Гэта ты, — зарадаваўся Сьцёпка, убачыўшы свайго таварыша.

Юзік стаяў пасярод току і углядаўся на нейкую скрынку.

— Што гэта за катрынка ў цябе?—запытаўся Сьцёпка, утаропіўшыся на гэтую, ніколі нябачаную ім, скрынку.

— Гэта—машына!—бойка адказаў Юзік.

— Машына?—здзівіўся Сьцёпка.

Такой машыны ён яшчэ нідзе ня бачыў—ні ў колгасе, ні ў саўгасе. Гэта проста скрынка на ножках, падобная на конскі жолаб. Але прычым тут вялізарная лямпа з боку? Вось машына! Ну і выдумаюць людзі: скрынка і тая машына!

Сьцёпка аглядае, шчупае „машыну“, а Юзік стаіць, ухажіўшыся рукамі за живот, і качаецца сосьмеху.

— Асьцярожна, — разарве, не падступайся блізка, — жартуе ён.

Сьцёпка раптоўна адскочыўся, паглядаючы то на машыну, то на Юзіка здзіўленымі вачыма.

— А ліха яе ведае, можа з порахам?

— Тут, брат, такі порох, што як разарвецца, дык ня будзе дзе дзецца. Жывыя кулі пасыплюцца...—рагоча Юзік.

Сьмех яго такі сяброўскі і шчыры.

— Ну, не жартуй, што гэта?

А Юзік рад сваёй выдумцы, поўзае сосьмеху, страшыць Сьцёпку.

— Гэта, брат, кулямёт. Прыходзь заўтра паглядзіш,

як ён будзе страляць... куранятам! Ен страляе рэдка, толькі праз тры тыдні адзін раз.

Яшчэ горш забытаў справу Юзік такім адказам.

— Кулямёт?.. Страляе?.. Куранятам?..

— Ня скажаш?—падступаўся Сьцёпка да „кулямёта“,—пачну страляць па табе,—асьмеліўся, дзеля віду, бо ня мог больш стрымаць свае цікавасьці.

Юзік борзда падскочыў да „машыны“ хапіўся за верхні столік і высунаў яго са скрынкі.

— Вось якімі кулямі заражаны мой кулямёт,— глядзі!—крыкнуў ён на таварыша.

— Ды гэта-ж яйкі! Самыя звычайныя курыныя яйкі!—закрычаў ашаломлены Сьцёпка, нібы ён адкрыў цэлую Амэрыку.—Што ўсё гэта азначае, Юзік?

Той перастаў сьмяяцца, паглядзеў сур“ёзна на Сьцёпку ды матнуў галавою.

— Дзік ты, Сьцёпка. Жывеш, як у магіле...

А потым зноў чамусьці весела разрагатаўся шчаслівай радасьцю...

— Гэта-такі і ёсьць машына. Яна будзе выводзіць нам тысячы куранят. А я—ну... рабочы, як-бы машыністы... Цяпер ведаеш?

— Зусім нічога ня ведаю,—адказаў зьбіты з панталыку Сьцёпка.

— Ну, брат, мы разам з табой вучыліся і ты лепш за мяне тады ва ўсім разьбіраўся, а цяпер я буду вучыць цябе, так і быць. Гэта—інкубатар. Чуў калі?

— Першы раз, таварыш настаўнік,—шчыра прызнаўся „вучань“.

— Дык слухай уважліва, бо за нядбайнасьць пакіну пасьля абеду на ўвесь вечар аднаго ў клясе,—падрабляючы вугнявы голас настаўніка Ганжона, у якога яны вучыліся, гаварыў, жартуючы, Юзік.

— Буду слухаць, таварыш настаўнік...

— Вось бачыш столікі: адзін, два, тры, чатыры,—пералічыў Юзік. У кожным па пяць дзiesiąткаў яек. А квахтуха тут вось тая машына,—паказаў ён на лямпу збоку інкубатора.

— Ну, і што з гэтага?—усё яшчэ не разумеў Сьцёпка.

— А тое, што скрынка інкубатора зроблена шчыльна, туды пападае цяпло ад лямпы, а гэта ўсё, што трэба для таго, каб вывяліся кураняты. І мая машына не падгадзіць. Пры добрым доглядзе, праз тры тыдні мы маем дзеве з палавінаю сотні куранят. Ты ведаеш, колькі курэй будзе мець наш колгас толькі за адно лета. Ня менш тысячы, браце, во!

— І ты будзеш за камандзіра такой вялікай арміі?— шчыра пажартаваў ужо Сьцёпка.— Вось дык размах! Тысяча курэй бяз клопату...

— Вунь, зірні, які шалаш робіцца для гэтай арміі,— паказаў Юзік на агароды.

І сапраўды, там узвышаўся дашчаны гмах на цэлыя ганкі. Ужо выведзены сьцены і пастаўлены кроквы. Жоўтыя чыстыя дошкі зіхацелі ў блясках патухаючага дня.

— На наш малы колгас,—кажа Юзік, гэта размах. Мы толькі з леташняй восені пачынаем жыць калектыўна, а ўжо глядзі, што робіцца. Адна курыная гаспадарка якая! І які за курамі догляд. Дзеці будуць пасьвіць і даглядаць іх улетку. Што рабіць дзецям?

Юзік зусім перамяніўся. Гэта ня той маўклівы, задуменны таварыш, сын бедняка Марціна, якога ведае Сьцёпка па школе. Юзік цяперашні—жывы, шустры і радасны хлапец, піонэр. Сьцёпка здружыўся з Юзікам у школе, бо абодвы яны былі адной натуры. А цяпер нейкая прорва вырыстае паміж імі, і што далей, усё больш шырыцца ды разлучае былых таварышоў.

— А ты бачыў наш сапраўдны завод?—запытаўся Юзік.

— Які?

— Завод, роўнага якому ня будзе ў раёне. Ужо канчаем будаваць. Пра млын чуў?

— Дык гэта-ж не завод, а млын.

— А якая розніца,—не здаваўся Юзік,—млын-то думаеш не завод. Самы сапраўдны вадзяны млын, такі, як у Ёселя ў Тураўдох. Але гэта будзе не за дзесяць верст, у Тураўдох, а ў колгасе „Перамога“.

— Праўда, гэта цэлае здарэнне ў нашым сельсавеце. Як зямля зарадзілася, ня было тут млыну, а гэта раптам за адну вясну...—гаварыў Сьцёпка і дзівіўся такім пераменам.

Сонца ўжо зайшло за далёкую пушчу, якая на фоне чыстага сьветла-васільковага захаду выразалася брыжастаю цёмнаю сьцяною.

На дварэ зьмяркалася. І з бліжэйшага балотца галасьней закрумкалі жабы. Гэта іх звычайная вячэрняя песьня. Потым з поля пачулася палахлівае іржаньне жарабяці, якое, відаць адстала ад маткі, але скоро замоўкла. У бліжэйшай вёсцы Бор ужо засьпявалі дзяўчаты, Нічога не разабраць з іх песьні, толькі бесканцовае „до-о-о“ далятае праз балота да Алёхаўкі. Дзяўчаты ніколі свайго не даруюць. Праз цэлае лета дзень-у-дзень выходзяць яны вечарамі гуртам на вуліцу, каб прасьпяваць на сон адну-другую песьню. Бяз гэтага не засьнеш.

— Борскія ўжо сакочуць,— сказаў, жартуючы Сьцёпка.— Нешта-ж нашы маўчаць?

— Нашым яшчэ не пара. Борскія раней устаюць, дык і сьпяшаюцца скарыстаць шэрую гадзіну. Звычайна, калі яны сьціхаюць, тады пачынаюць нашы.

— Добра. Нечага не перашкаджаюць адны другім,—засьмяяўся Сьцёпка.

— Хадзем у хату,—паклікаў Юзік, зачыняючы, гумно. Газы павінна хапіць на ноч, а заўтра канчаецца час. Прыходзь паглядзець на маю армію. Здаецца, усё спраўна. Аграном быў нядаўна, праверыў, сказаў, што добра.

— І ты—курачы камандзір,—зарагатаў Сьцёпка.

А сам у гэты час шчыра пазайздросьціў таварышу. Якая прорва паміж імі!

Але тут-жа замоўк, раптоўна спыніўшы вясёлы настрой, які перадаўся яму ад Юзіка. Ён успомніў учарашні вечар і пра тое, чаго сюды прышоў. Хацелася нешта сказаць, але калі ўспамінаў пра гэта, ў горле перасыхала, язык не шавяліўся. Вобраз бацькі неадступна хадзіў усьлед за мысьлямі і станавіўся папярок усім жаданьням.

— Павячэраем ды сходзім пад школу, там сёньня сход... І ведаеш, які сход?

— Не, ня ведаю,—паматаў галавою задуменны Сьцёпка.

— Цябе будзем у колгас прымаць. Чуў?

— Ну, ты нейкі дзівак. У цябе дзіва за дзівам.— Мяне-ж ня прынялі, бо я малы і адзін, бяз бацькі... А я з дарагой душы... кінуў-рынуў-бы гэтыя могілкі-хутар, дзіка там, маркотна, нэндза, а ня жыцьцё...

— Усё робіцца як ня трэба лепш для нас і для цябе. Мы хочам пашырыць свой колгас... Ня можа пад бокам колгасу жыць кулак, наш вораг. А бацьку твайго—ну тут яшчэ ўсё можа быць... Тады колгасу адчыніцца другі сьвет. Ня будзем мець гэтай скулы ў горле. Ты ведаеш... Ды дакуль-жа яно будзе так? Бор ня сёньня, дык заўтра далучыцца да нас...

— Ну ясна,—згаджаецца Сьцёпка,—а сам ловіць і ўдумляецца ў кожнае слова.

— Толькі нешта, кажуць, Баравік упёрся... А мы, дык усе як адзін згодны.

— Значыцца, сёньня дзеля гэтага і сход склікаецца?

— Але. У нас цяпер гэта самая важная справа.

Хлопцы вышлі з гумна і завярнулі ў бок хаты.

— Табе, мусіць, выдалі гамашы?—запытаўся Сьцёпка, зірнуўшы на новыя Юзікавы гамашы і свае нязграбныя, старыя атопкі з шырокімі вушкамі.

— Але, нам усім коопэратыў адпусціў гамашы і адзежу. Бо мы ўсё лішняе прадаем у коопэратыў. Ты вось пачачыш маю ватоўку,—хваліўся Юзік.

— Мне, дык брыдка да вас прыходзіць,—паскардзіўся Сьцёпка. Вы як людзі, а я...

Ён не дагаварыў, але для Юзіка было ясна, што ён хоча сказаць.

— Кінь ты пра гэта лішне думаць. Пачачым сёньня цябе прымуць у колгас. Ты будзеш з намі...—пацешыў яго таварыш.—Тады, брат, і вучыцца, можа, будзеш,—пачакаўшы, дадаў ён.—Бацька ня

дзе дзенецца, — зьменіць сваю натуру, калі будзе жыць у колгасе. Дык тады ўсё лягчэй...

„Каб-жа яно так было. Мы-б тады зноў разам, хадзілі ў школу,“ — цешыў сябе ў думках Сьцёпка.

V. СХОД, ЯКОГА НЕ ЧАКАЛІ...

Калі хлопцы павячэралі і вышлі на вуліцу, ужо зусім зьмерклася. Цёмныя фарбы ночы згусьціліся і застылі ў нярухомасьці сярод зеленай садоў і шэрых будынкаў вёскі. Неба выглядала бязмежным рэшатам з блішчастымі малюсенькімі дзірачкамі-зоркамі. Ноч неяк увачывідкі, раптоўна апусьцілася на спакойную зямлю і пачала закаляхваць яе.

Каля кучаравых стройных ліпаў кішма-кішэлі хрушчы. Ліпы гаманілі, як жывыя. А ўздоўж вуліцы, над галовамі хлопцаў, спраўлялі свае пагулянькі вёрткія жартуны-кажаны.

Вясна ў поўным росквіце. З-пад школы ужо плылі на хвалях вячэрняй цяплыні мяккія, пераліўныя гукі дзявочых песень.

— Ужо і нашы падалі галасы, — кажа Сьцёпка.

— Але. Як-жа ім уседзець у хатах у такі час?

І хлопцы крыху памаўчалі, нешта думачы кожны пра сябе.

Добрая пагода. Заўтра сьвалку саўгаскую пусьцім — гаспадарлівым тонам сказаў Юзік. — Каля трыццаці гектараў узарана пад адзін толькі авёс. Ты ведаеш колькі гэта? Усе ніўкі аблажылі. Вось, брат, лавішча! І чыстая, роўная, хоць ляж ды качайся. Бяз межаў з бильнягамі, без дарог... Адных толькі дарог больш за пятнаццаць перавярнулі. Ох, колькі гэта глумілася поля!.. Кожны меў сваю мяжу, спрадвечную, дзярністую, шырокую і моцную, як з цэманту. І кожны вучастак пускаў сваю дарогу праз усе ніўкі, каб можна было даехаць на другі канец палосы. А пасьля гэтага — што аставалася для ворыва? Цяпер — любата, а ня ніўкі.

— Ну, калі зародзіць, то будзе на чым разгарнуцца, — перапыніў Сьцёпка таварыша.

— А дзе яно дзенецца? Засыпалі ўгнаення і глыбока параконнымі плугамі зааралі. Дзе яно дзенецца,—адказаў паважна Юзік.—Яшчэ вікі насеем і тады толькі трымайся,—ніводнага цяляці не зарэжам, няхай гадуюцца.

— А я, брат, сёння араў гару каля крушняў... Ой, колькі бяды набраўся! Няхай яна згарыць, няхай яе пяруны высмаляць... Рады ня даў,—паскардзіўся Сьцёпка.

— Бо табе яшчэ не па сіле такая работа. У нас гэтага не дапусьцілі-б. Бачыш, якую работу я раблю. Маю час вучыцца і карысьць прыношу. У нас кожны мае работу па сіле. Калі я скончу сямігодку, папрашаюся на курсы трактарыстаў. Хачу быць трактарыстам,—хваліўся Юзік.

А каля школы весялілася моладзь.

Ох і біла-ж мяне маці,
Навуча-а-а-ла-а-а,
З камсамольцамі гуля-я-я-яць
Ня пускала-а-а-а...

Гэта сьпявалі дзяўчаты.

І тут-жа нечы грубы, мужчынскі голас заглушаў звонкія ноты:

„Калі ласка, калі ласка,
У нас заўсёды месца ёсьць.
Не саромайся, Параска,—
Ты для нас жаданы госьць...“

А потым засьпявалі ўсе без ладу і парадку,—як хто мог і хацеў. І на вуліцы каля школы стварыўся такі вэрхал, гармідар, у якім можна было пачуць толькі адзін неразборчывы моцны крык.

Гэта весялілася моладзь, выяўляючы сваю здаровую, бурлівую сілу, што назапасілася ў гарачай юнацкай крыві, а цяпер вясновай шумлівай крыніцай прарвалася наверх, знайшла выхад.

„Былі ў бацькі тры сыны,—
Д’э-э ух я!
Ды ўсе звалісь Васілі,—
Д’э-э ух я-я!“

Не сьцярпеў, засьпяваў і Юзік, калі падышлі да турту.

Маладыя пачапляліся на плоце каля школы, а старэйшыя насупроць, праз вуліцу, на сьціртах бярвеньня, з якога будавалі „Дом Культуры“. Мужчыны і кабеты таксама крычалі, спрачаліся. Але песьні маладых заглушалі іх крык. Праз гэта мужчыны злаваліся і заклікалі старшыню колгасу Язэпа хутчэй супакоіць людзей ды пачынаць сход.

— Хлопцы, дзяўчаты!—моцна загукаў дзядзька Язэп.

Да яго голасу спачатку патроху прыслухоўваюцца хлопцы і, адзін за другім, канчаюць песню. А потым, ужо самі набраўшыся сур'ёзнасьці, крычаць на дзяўчат:

— Ціха, каб вам, сакатухі!.. Хопіць, на заўтра крыху голасу пакіньце...

Нарэшце ўсе заціхлі. Галасы утаймаваліся, зьнізіліся аж да спакойнага шопату.

Да парадку на сходах трохі прывучыліся. Бо праз цэлае мінулае лета цягам-цягнуліся сходы. Толькі ўвосень стварыўся колгас. І ў першы раз летась пахавалі на адным палетку межы ды засеялі жыта. Колькі было гаворкі, пакуль крыху асвойчыліся ды прывыклі да гэтага новага парадку жыцьця. Ня лёгка было зламаць старыя звычаі і стаць на новы шлях... Але за зіму так-сяк абыралі, угаманіліся. А цяпер думкі ўсіх накіраваны ў адзін бок—збудаваць такі колгас, каб усе людзі падзівіліся! Назад дарогі няма—ёсьць шырокая дарога ўперад. З вясны „Перамога“ падпісала дагавор на слаборніцтва па сяўбе з колгасам „Прамень“ з другога сельсавету. Кожны колгаснік расьпісаўся на дагаворы.

— Так, колгас „Перамога“ ўжо можа ганарыцца. Будуецца вялікі вадзяны млын, якому завідуе ўся ваколца. Будуецца „Дом Культуры“ (такую назву гэтай будове даў Юзік). Рыхтуецца бярвеньне на абору для двухсот кароў. За лета нагадуецца каля тысячы адных толькі курэй. А налета спадзяюцца нават зрабіць сваю сыраварню... Ужо заказана абсталяваньне. Што недаступна для колгасу?

Калі ўсе ўдзіхамірыліся, дзядзька Язэп спаважна загаварыў:

— Сёньня, мужчынкi, мы сабраліся вырашыць вельмі важнае дзела. Вы ўсе ведаеце, што наш падсусед—кулак Вінцэсь, мае звыш сарака дзесяцін зямлі. Дзе ні ткніся,—Вінцэсь. „Корбушыха“ ўся ў яго, лес—у яго, выган—у яго. Мы ідзем за тое, каб сельсавет перайшоў на сучальную колектывізацыю, каб уся зямля была пад колектывамі... І Вінцэсю тут ня месца пад бокам колгасу...

— Дык што з ім цацкацца! Што важней—Вінцэсь ці колгас?—кажу я,—закрычаў першым пастух Мікіта, перапыніўшы Язэпа.

— Але-ж, але-ж, дакуль гэта ён будзе тут раскашацца?! Даволі набраўся за век з нас штрапаў. Плюнеш—на яго поле трапіш, і штраф плаці,—перабівае Мікіту Адам-пчалар, якому дужа даліся за век у знакі штрафы і адработкі Вінцэсю за розныя патравы.

— І чаму гэта сельсавет ніякай увагі не бярэ на гэта?—крычаць з гурту галасы.

— Дакуль-жа гэта ўсё будзе? Не на тое ідзе, каб пладзіць тут, пад бокам колгасу, Вінцэсяў...

Сход заварушыўся, захваляваўся. Траха што ў кожнага знайшлося за што ўспомніць ліхам кулака Вінцэся. Тыя, што з Вінцэсем жылі раней па-суседску, маўчалі: ня лаялі яго, і не хвалілі.

Сьцёпка стаяў збоку каля плоту і слухаў гэты шум, як найпрыгажэйшую ў сьвеце музыку. Так, цяпер скончыцца ўсё, як і казаў Юзік. Вінцэсеву зямлю аддадуць пад колгас, а бацька адзін ня ўстоіць на дарозе, па якой рушаць мільёны. Туды, альбо сюды, але саступіць...

— Ціха, мужчыны, дайце скончыць,—крычыць дзядзька Язэп.

Шумлівая паводка памалу спадае, цішэе, нарэшце, зноў уваходзіць у свае берагі.

— Мы сёньня павінны аб гэтым вырашыць ды паслаць сваю просьбу ў раён. Тут з намі і сельсавет тав. Баравік, якому мы і дамо па гэтым пытаньні

слова. Калі ласка, таварыш Баравік,—запрасіў Язэп старшыню сельсавету, а сам замоўк.

Баравік застаўся за старшыню ў гэтым сельсавеце нядаўна—з сёлетняга году. Раней кіраваў суседнім раёнам. Быў там старшынёю. Але выявіў сябе, як зусім кепскі работнік, дапусьціў многа памылак, за што яго зьнялі з работы. Баравік каеўся перад райкомам партыі і перад выбаршчыкамі, што памыляўся ён несъядома і абяцаў працаваць добра. Баравіку паверылі і райком параіў яго кандыдатуру Борскаму сельсавету, дзе Баравік і астаўся за старшыню.

Старшыня сельсавету вышаў на сярэдзіну, кашлянуў, расшпіліў верхні гузік свайго доўгага бобрыкавага паліта ды загаварыў устрывожаным, заікастым, цягучым голасам:

— Я...я, мужчыначкі, з дарагой душы-ы і рад вам дапамагчы-ы-і... Але савецкая ўлада, і я, прадстаўнік Савецкай улады ў вашым сельсавеце, ставім пытаньне ня так... У нас ёсьцека цвёрды закон, якога мы ня маем права парушаць. Гэты закон кажа: раскула-ачваць, забіраць зямлю ў багатыроў можна толькі на аснове суцэльнай колектывізацыі... Чулі?—падхрабрыўся старшыня сельсавету.—Дык вось. А Трахім у колектыве?

— Не,—адказала спакойна некалькі галасоў.

— Ну, тут і загваздка, мужчыначкі-і... А сілаю Трахіма прыцягнеш у колектыў?

— На што яго цягаць—сам прыдзе,—сказаў Юзік.—Прымем Сыдзёнку, возьмем судом яго часьць, дык нідзе дзенецца...

— І гэтага няможна зрабіць, мужчыначкі. Я ўжо думаў... Сын малы, а стары ня хоча. Тут і канцы... Трэба мірыцца, бо пра Вінцэся і гаворкі ня можа быць, пакуль Трахім жыве на хутары... Так глядзіць Савецкая ўлада на гэту справу—скончыў старшыня. Потым адступіўся крыху ў бок і слухаў, што будзе.

Усіх гэта так уразіла, што адразу-ж пасья слоў старшыні, нібы лопнула парахавая гара. Сход зашумеў, залемантаваў, загаласіў на розныя лады... Успомнілі

сваё ранейшае, калі справы вырашаліся не галасаваннем, а крыкам: хто каго перакрычыць—таго верх.

Крычалі ўпарта, доўга, пакуль дзядзька Язэп ня суняў.

— Нічога, таварышы, ня зробіш, калі такое дзела, як кажа старшыня. Але мне здаецца, што тут нешта ня так... Ня можа гэтага быць?.. Раз адзін чалавек-падкулачнік не ў колектыве, дык мы праз гэта мусім сьціскацца і трымаць ворага пад бокам? Га? Але закон ясны... Мы ня проці ўлады. Толькі, і я кажу— тут нешта ня так. Ня можа гэтага быць?.. Калі што якое, дык і ў Менск патрапім, праверым ці правядны закон. А пакуль—што зробіш?..

Сход доўга шумеў і хваляваўся. Нарэшце разышліся бяз пэўнай пастановы. Адчувалі ўсе серцам, што тут нешта ня так, але закон, вылажаны старшынёю, быў ясны і просты.

— А лоўка я іх узяў, што называецца, на цыгундар,—усьміхнуўся задаволены старшыня, ідучы са сходу.— І хіба-ж я што кепскага супроць улады сказаў? Няма дурняў! Я больш буду асьцярожным. Зрабіць так, каб паставіць на сваім, і каб цябе за гэта пахвалілі— вось дзе сапраўды здавальняючая работа,— разважаў сам з сабою Баравік,

* * *

Сьцёпка ішоў дахаты адзін сярод цёмнае ночы, маркотны і злы. Усё абярнулася так, як не павінна было быць. Ён не адважыўся, у яго не хапіла сьмеласьці выдаць свайго бацьку...

І ў Сьцёпкі зноў выразна загаварыў голас сумленьня. „Эх, Сьцёпка, Сьцёпка, ты—трус, баязьлівец. Ты ўсё ведаў тое, чаго ня ведаў сход. Чаму б табе ня выступіць і не сказаць: „Таварышы колгасьнікі“,— і Сьцёпка добра чуе свой звонкі голас, якім ён павінен быў гэта сказаць:— „Старшыня—ваш вораг! Ён—рука Вінцэся. І мой бацька таксама... вораг“...—гостры цьвёрды камяк падступіў да горла. Як гэта ад-

важыцца думаць так і казаць на свайго роднага бацьку? Старшыня з Вінцэсем угаварылі майго бацьку, падкупілі яго, каб не здаваўся. А гэта толькі прычэпка, каб замазаць вам вочы. Бо хіба-ж у вас ня суцэльная колектывізацыя! Падумайце толкам, таварышы колгасьнікі!.. Усё робіцца хітра, каб вы і ня ведалі. Вам капаецца яма. Толькі гэтага дабіваецца Вінцэсь праз сваіх людзей“... „Так, Сьцёпка,—кажа голас,—ты дзеля свайго бацькі здрадзіў колгасу. Ты-ж прышоў сёньня, каб расказаць... А калі пачуў, што вецер падзьмуў у другі бок, ты адварнуўся“...

VI. КАСАВІЦА.

Сухое гарачае лета панавала на багатай ураджанні зямлі. Усё цвіло, красавала і радалася лету. З песьнямі звонкіх птушак, з галасістым іржаньнем, з рознастайнымі гукамі прыроды і музыкай працы абуджалася і ўтаймоўвалася на адпачынак зямля.

Лета сама што ўбіралася ў сілу...

Усе, старыя і малыя, высыпалі на сенажаці...

Касавіца ў поўным разгары.

Колгасьнікі бялюткімі, вялізарнымі кветкамі-матылямі рассыпаліся па Зарэччу. Мужчыны, мокрыя ад поту, ахвотна налягаюць на косы, завіхаюцца, каб да вечара аблажыць куты Зарэчча. Ужо ня так многа і засталася. Трэба сьпяшацца, бо работы шмат. Пагода стаіць над лугамі ды палямі, як дым. Жыта вось-вось папросіць сярпа. А там—ячмень тапырыць свае калючыя вусы, надзімаецца і скардзіцца, што пара-пара і яму аддаць нізкі паклон. За ячменем і аўсы пачынаюць шападець сухімі, густымі ды буйнымі веткамі.

Гарачы час настаў для колгасу „Перамога“.

Косяць мужчыны сенажаць, ахвотныя ды вясёлыя. Дзядзька Язэп наперадзе ідзе, рэй вядзе. А за ім пяцьдзесят шырокіх, роўных дарог-пракосаў высцілаецца. Сьвішчуць сталёвыя косы, сыплецца звон ад мянташак, пакорна складае кучаравую, зялёную чупрыну сенажаць.

— Хлопцы, пацей, будзе здаравей для касьцей,— жартуе Язэп, азіраючыся, што хлопцы крыху змарыліся і за ім не пасьпяваюць.

А і сапраўды цяжка даганяць дзядзьку Язэпа.

Некалі ён адзін скошваў траха ня ўсё гэтае панскае Зарэчча на чацьвертую часьць.

Язэп бядняк, жыў у вёсцы, як куткавы. Карміўся з сваіх рук. Усё рабіў на часьць. І зямлю ўрабляў, і сенажаці касіў на часьць. І пастаянна трэба было рабіць за чатырох, каб мець хоць крыху на аднаго,— за работу больш не давалі як чацьвертую часьць. Таму і прывык за век Язэп рабіць усё борзда, завіхаючыся. У яго руках работа гарыць вясёлым полымем.

Важны работнік дзядзька Язэп. Няма тае работы, дзе ён не дапаможа, чаго ня ведае. І любяць за гэта колгасьнікі Язэпа, шануюць і паважаюць, як старэйшага і шчырага работніка. Затое ўжо ня сьдэрпіць ён, калі хто загультаіць.

— Сэрца маё не дазваляе бачыць гэтага,— кажа дзядзька Язэп гультаю.—Робіць, як мокрае гарыць... У цябе работа з рук вывальваецца...

Гэта адразу зьбівае з ног кожнага, да каго гаворацца такія словы.

Вось якім быў дзядзька Язэп.

—Пакурыць, хлопцы!—заклікае касцоў Язэп, даўёўшы пракос-шнур да рэчкі, дзе красаваўся новенькі, толькі што адбудаваны, вадзяны млын.

Мужчыны, па чарзе, даганяюць пракосы да берагу, мыюць у рэчцы косы, выціраюць іх насуха і засоўваюць у вільготную траву,—няхай і яны адпачнуць.

Паволі бераг ажывае. Цэлымі хмарамі сьцэлецца кучаравы дым, махорка пяршыць у горле і мужчыны моцна кашляюць. Ад першых зацяжак траціцца змора, цела, прывычнае да гэтага „лякарства“, ачуньвае.

— А помніце, мужчыны, як мы нядаўна кожны год ваявалі на гэтым беразе?—пачынае гаворку Язэп.— І дагэтуль рубцы не пасходзілі,—зірнуў ён на Міхалінчынага Тодара.

...Так, было калатні за гэты бераг! Зарэчча раней належала пану Альхіровічу. Потым, пасля рэволюцыі, яго аддалі Борскаму сельсавету для вёскі Алёхаўкі.

Зарэчча дзялілася кожны год паміж бяднейшымі. Кожны год у час касавіцы цэлымі днямі грымеў бераг, калацілася балота. Усякі лічыў, што яго крыўдзяць, абкрадаюць, ссуць з яго кроў, што другім даюць большы і лепшы кавалак. І ня раз, каб развязаць праклятую спрэчку, пускаліся ў работу нажы і косы.. Тады на балота прыходзіў увесь сельсавет і законам пастанаўляў, каму, колькі і дзе касіць. Мужчыны к гэтаму часу таміліся, здаваліся ў спрэчках і браліся за работу, скоса паглядаючы адзін на другога, як на ворага.

Бывала, толькі зімою, калядамі, за чаркаю гарэлкі, мірыліся „ворагі“. А налета музыка зноў пачыналася спачатку...

✓ Дзічыла і губіла людзей мізэрная ўласнасьць..

Мужчыны пакурылі, пагаманілі пра млын, які ўжо гатоў і чакае толькі мельніка, пахвалілі лішні раз Юзіка, што добрым „аграномам“ стаў, паскардзіліся на кепскага старшыню сельсавету Баравіка, што бяз даў прычыны чамусьці абараняе іх ворага, кулака Вінцэся, і пачалі даставаць з травы свае косы.

— Вечар блізка, мужчынкі, сонца на седала апускаецца. Трэба завінуцца,— сказаў вясёлы Язэп, пачынаючы новы пракос.

А з другога боку Зарэчча стракацілася ад белых жаночых хустак. Там з сенам ваявалі бабы і дзеці. Мужчын было зусім мала. Яны, як буслы, высіліся на стагох, а ім самі бабы і дзяўчаты зносілі і падавалі на стагі сена. Дзеці таксама ня гулялі—яны начыста падгрэбвалі шырокія валкі, з якіх жанчыны зносілі ў стагі сена.

Песьні дзявочыя запаўнялі і ажыўлялі бераг з другога боку. Вясёлыя жарты і зычны рогат зьліваліся з песьнямі і стваралі нейкую новую музыку, музыку радасьці, паўнаты сялянскага жыцця.

VII. ЗАЙЗДРАСЬЦЬ.

Трахім разбудзіў Вінцэся яшчэ на досьвітку. Учора яны згаварыліся канешне, што-б там ні было, адгарадзіцца ад гуртавога палетку.

— Выгарадзім, братко, сваё, як у пастаўніку жыць будзем,—сказаў Вінцэсь Трахіму.

— А яны няхай хоць падушца там,—махнуў Трахім рукою ў бок колгасу.

— Яно ня так і многа. Тыдні два раніцамі падбжым і—усё...

Але,—згаджаецца Трахім. Толькі вось... Людзі сьмяяцца будуць... Ніколі такіх платоў не гарадзілі...

— Хэ,—кажа Вінцэсь,—хто будзе сьмяяцца? Яны—басота? Якія гэта людзі! Ці-ж яны гаспадары, як мы з табою, суседзе?

— Але,—зноў згаджаецца Трахім.

Раніцою яны напакавалі два вазы сухога жэрдзя і калоў ды павезьлі за сядзібу.

Колгасная ярына шырокаю, жоўтаю сьцяною падыходзіла да мяжы, дзе пачыналася хутарская сядзіба. Густы буйны авёс „залаты дождж“ насьпеў, натапырыўся і прыемна сьпявае сваю аднастайную аўсяную песьню пад ціхі шопат палявых ласкавых вятроў.

Добры авёс зарадзіў! Буйны, чыстае зерня, як вока, каліва-ў-каліва. Пасеялі адборным насеньнем, і ня рукамі, абыяк, а сявалкай, роўнымі, прыгожымі радочкамі.

Глядзіць Трахім на палетак буйнага аўсу, потым крачком перабяжыць вачыма на свае лысыя горы, дзе нават грэчка і тая села макам. Зайздрасьць бярэ, за сэрца штосьці шчыпле. Але мацуецца і не паказвае віду перад Вінцэсем, каб той не загневаўся. Цэлы век ён наравіў Вінцэсю. Гэта ўвайшло ў прывычку, ня думаць самому, а слухацца і выстранчаць другому, дужэйшаму і разумнейшаму.

Вінцэсь зачэсвае калы і таксама нешта важнае думае. Ён чалавек спакойны, разважны і хітры. Ён добра расставіў карты і ўсе казыры згроб у свае рукі... Цяпер толькі астаецца даць ход гэтай справе. Аднак,

усё павінна быць зроблена без яго рук, чыста і гладка, Праўда, Вінцэсю яно будзе сёе-тое каштаваць, але, каб выратаваць сотні, не шкада пусьціць у ход капеек. Урэшце, хіба так многа ўжо будзе затрат? Уга, каб толькі тае бяды меў Вінцэсь! Ён аддасць дачку Мальвіну за Баравіка, як аб гэтым угаварыліся, а Трахіму, калі ўжо так прыпрэ, не пашкадуе яшчэ кавалка гарыстага пяску каля барка, які бяз жаднай карысьці гадамі пустуе і ялавее. Вось і ўсё, што трэба ад Вінцука. Ён чысты, ня ў чым не вінаваты...

— Дык, значыцца, сёньня, Трахім,—ціха гаворыць Вінцэсь—ты ўсё зробіш... Кавалак сенажаці каля хвойніку і яваліна каля барка—тваё, братко... Баравік не павінен падгадзіць... Ён чалавек свой... І хітры ён чалавек! Ён за нас... за мяне і цябе, значыцца... І за гэта ты павінен дзякаваць мне... Але мы з табою—што?—свае людзі,—памяркуемся... Я ўжо так пастараўся, каб Баравік за нас з табою пастаяў, дзе трэба. Вясною як сказаў слоўца на сходзе, дык адразу ўсім дух і мову заняло. Як рукою ўсю бяду зьняў. Але гэтага мала, братко, мала... Пакуль у нас пад бокам колгас, я ня лягу спаць спакойна. Яны ж, каб прымелі, зьелі-б мяне... І цябе... з кішкамі і трыбухамі, братко... Гэта вужакі, гадзюкі, а ня людзі. Галота няшчасная... вось хто.

„Нешта ты языком то мелеш, што дам, дам, але ўжо каторая пара і нічога на макулінку ня даў“—падумаў Трахім, заганяючы ў зямлю востры кол. Хацелася напамянуць, неяк дагаварыцца.

— Яно-ж так,—кажа Трахім,—я гаспадар... і ты гаспадар... і мы гаспадары...

„Гаспадар, які ты гаспадар“—пачуўся знутры голас сына.

„А і праўда, сказаў я ня тое, падумаў ён.—Якая ты мне раўня: ты багатыр, а я галетнік“... І сэрца балюча зашчымела. Нешта ня так усё выходзіць...

— Але, братко, не пераможам мы, дык перамогуць нас, гаспадароў. І хто?—Галота!..

Крыўда ахапіла Трахіма за гэтае слова. Гэта-ж яго роднае слова, ён век жывае, злучаны цеснымі вузламі з гэтым словам...

„Заблытаўся ты, мусіць, Трахімка“... мільганула думка Ад гэтай думкі яшчэ горшая злосьць апанавала яго. На каго гэта злосьць? Трахім і сам ня можа разабрацца. І на сябе, што неяк усё ня ў лад выходзіць, і на усіх людзей. Але больш на Сьцёпку. Каб ня ён, абармот, жыў-бы Трахім спакойна і гадкі ня меў. А ён узварушыў думкі, дапёк да сэрца агністымі словамі: „Гаспадар? Саромяўся-б гаварыць“... Цяпер нідзе няма ні месца, ні супакою. Усё стаіць, як нейкая назойлівая здань, у ваччу сыноч Сьцёпка і бесьперастанку гаворыць вечна адно.

„Разарву, сваімі рукамі разарву яго“...—бянтэжыцца ў думках Трахім. Цела яго пачынае калаціцца, як у трасцы, галаву ахапляе гарачка. Нібы варам апякло цяжкія алавяныя мазгі. Сэрца затрэслася моцна-моцна, стукаціць, тахкае і вось-вось, здаецца, вырвецца з-пад бруднае, парванае зрэбнае сарочкі ды пусьціцца наўцекі ад свайго гаспадара. Ён хапаецца леваю рукою за сарочку, пад якою моцна трапечацца сэрца, і апускаецца на мяжу.

— Што з табою, суседзе?

Трахім вылупіў на Вінцука мутныя, зялёныя вочы, хацеў крыкнуць нешта грознае і важнае, але язык адразу заблытаўся, і ён толькі выгаварыў, як ранейшы парабак:

— Нездаровіцца нешта...

— Дык ідзі дахаты, братко, ідзі. Такой бяды. Яшчэ пасьпеем. Раз такое дзела, ідзі дахаты.

— Хіба што пайду... Не магу сёньня...—устаў Трахім, крыху адпачыўшы, і падаўся ўздоўж мяжы да хутара.

— Прапацей, Трахім, бо ўвечары трэба... Не забывайся, братко, што мы—гаспадары... а гэта ад нас хочуць вырваць,—кінуў яму наўздагон Вінцэс.

Трахім бледны, худы, косьці ды скура, як сьмерць, у белай зрэбнай сарочцы і такіх-жа штанох, босы, ледзь зьмяняў нагу за нагой.

Дома на яго накінулася жонка:

— Ці не звар'яцеў ты, стары?! Плот гарадзіць на вярсту сабраўся! Ці ёсьць у цябе розум? Усёроўна нідзе не ўцячэш, не адгародзішся. Ды няўжо табе так дапёкся колгас? Ты-ж ня Вінцук. Людзі з вёскі, не табою будучы, живуць, і любата як живуць у колгасе... Паглядзі, што за ярына, як лес, паўзрастала... Млын які збудаваў... Курэй колькі за адно лета нагадуюць... А што мы з табою маем? Га? Сьцёпка, хоць дзіця яшчэ, а праўду кажа...

Нічога не адказаў Трахім. Дык, значыцца, і жонка, якая вечна маўчала, згаджалася з ім, сёньня адважылася так укалоць за жывое Трахіма, закруціць яго самастойнасьць і гаспадарскі гонар. Значыцца, усе проці яго, і ён больш як-бы не гаспадар у хаце, а нямаведама хто...

„Не, так нельга, Трахім яшчэ жыве і кіраваць гаспадаркай ён будзе сам! І табе ўжо коле ў вочы колгас, ты зайздросьціш, што ў іх усяго зарадзіла... Добра-ж, скоро ты ня будзеш зайздросьціць“...—парашыў у думках Трахім і зваліўся, як сноп, у запечак.

VIII. ПАСТКА.

Паўлюк—сакратар комсамольскай ячэйкі, некалькі разоў хадзіў у саўгас „Замосьце“ прасіцца, каб пазычылі на які тыдзень жняяркі. Усё дакляроўвалі. А пазычылі талькі тады, калі ўжо канчалі сваё жніво. Але колгасаўцы рады былі і гэтаму. У іх на полі заставаўся яшчэ ўвесь авёс. Сваёю сілаю ніяк не маглі ўправіцца. Усё насыпела неяк раптоўна, траха не ў адзін дзень. Ды ня ўсе жанчыны выходзілі на работу. Адгаварваліся, што няма каму даглядаць малых.

Калі Паўлюк вярнуўся пад вечар з саўгасу з жняяркай, усе зарадаваліся. Цяпер палягчэе. Авёс даўно чакае і на яго прышла пара.

Рабочага, каб кіраваць жняяркай, з саўгасу не адпусьцілі. Але затое наўчылі Паўлюка. Навука аказалася зусім проста. Паўлюк спачатку прыгле-

дзеўся да работы жняяркі, а потым узяўся і сам кіраваць коньмі. Правёў адзін пракос—добра.

— Усё роўна, як-бы ты на ёй год працаваў,—пахвалілі яго рабочыя саўгасу.—Цяпер можна сьмела табе даручыць жняярку.

Зранку ў жняярку запрэгілі пару лепшых коняў, вылучылі для вязаньня снапоў пяць жанчын, і Паўлюк выехаў на палетак за ваколіцу.

Шырокі майдан густога, перасьпеўшага аўсу цешыў колгаснікаў багатым ураджаем.

— Ну, адкуль пачнем?—запытаўся Паўлюк у жанчын, калі пад'ехалі да поля.

— Ды хіба ад хутара,—адказала Марыля, жонка Язэпа.

— Можна і ад хутара,—згадзіўся Паўлюк.—Тады скоранька пражнеце ад Вінцэсявай мяжы сьцежку, каб можна было уехаць з коньмі.

— Шырокую?—запытала Марыля.

— А так на пару шагоў хопіць.

Жанчыны рассыпаліся ўздоўж мяжы. Зашасталі вострыя рухавыя сярпы, мацней зашапацела сьпелае калосьсе.

— Можна пакуль што класьці на мяжы нявязаным, каб скарэй было. Потым павяжаце,—камандаваў Паўлюк, аглядаючы жняярку.

— Нехта пабэрсаў, каб яму ногі паадсыхалі,—сказала неўзабаве Марыля, убачыўшы сьвежую сьцежку.

— Мусіць сабакі,—адказала ёй другая жанчына,—бо і тут таксама сьцежкі...

Гэтага ня ўзялі на ўвагу. Мала бывае сьцежак у збожжы?

Дзядзька Язэп ня выцерпеў. Захацелася паглядзець, як пойдзе жняярка. Калі ўсе былі расстаўлены на работу, Язэп падаўся да палетку аўсу.

— Ну, сабраўся пускаць?—загаварыў ён падыходзячы да Паўлюка.—Пускай, пускай. Хоць пагляджу ды пацешуся з вашай работы.

— Калі ласка, дзядзька Язэп. Павінна ўсё добра быць. Зубы вострыя. Будуць сьцінаць, як брытваю.

Я думаю іржэўнік пусьціць нявысокі. Здаецца, тут каменяня вялікага няма

— Не павінна быць. Пускай ніжэй, болей саломы будзе. Аўсяная саломка лепш за якое сена.

— У нас гатова, — паведаміла неўзабаве Марыля. — Запускай жняярку, няхай латошыць.

— Зараз, зараз, цётка Марыля, — Паўлюк сеў на жняярку і пусьціў коняў па выжатай дарожцы.

— О, гэта дык работа! — радаваўся Язэп. — Больш за мэтру адразу высьцілае.

— Ня менш пяці гектараў за дзень, — тлумачыў задаволены Паўлюк. — Толькі, дзядзька, Язэп трэба будзе з паўдня коняў зьмяніць. Будзем жаць аж да цямна.

— Можна будзе ўзяць Якімкавага і Цімохавага. Яны ў пары добра ідуць.

З другіх бакоў сьцежкі выжынаць непатрэбна было. Там няма межаў. Скрозь жытні іржэўнік. А з аднаго краю — дарога.

— Ці пасьпеем хаць за жняяркай, — сказала Марыля да мужа.

— Ня будзеце гультаіць, дык пасьпеце, — з жартам прамовіў Язэп.

Перавяслы былі загатоўлены загадзя і праз усю ноч моклі ў рэчцы. Работа пайшла спорна. Паўлюк аб'ехаў майдан кругом. Калі пад'ехаў да Язэпа, супыніў коняў.

— Ну, можа паспрабуеце, дзядзька Язэп?

— Яшчэ сапсую табе. Тады лаяць будзеш. Гані сам.

Коні крануліся і жняярка весела залапатала, пакідаючы пасья свайго сьледу шырокую дарогу з раскіданымі ахапкамі аўсу.

Раптам нажы моцна забразгацелі. Жняярка, коўзаючыся па аўсе, пракацілася яшчэ некалькі шагоў, пакуль Паўлюк супыніў коняў.

Язэп кінуўся да жняяркі.

— Што такое?

Зьбялелы ад перапалоху за машыну, Паўлюк адказаў, разглядаючы нажы:

— Усё прапала...
 — На камень?
 — Дзе там...
 — А што?
 — Калючы дрот... Сярэднія зубы пазьяталі...
 — Няўжо і паправіць нельга? Не свая-ж...
 — Хто яго ведае... Гэта-ж сталь...
 — Дык вось яно для чаго тут сьцежкі...—толькі цяпер здагадаўся Паўлюк.—Дрот падстроены знарок, каб напакасыць... І хто-ж гэта мог?

Мужчыны кінуліся правяраць Паўлюкову загадку. Пачалі шукаць новых пастак. І тут-жа, недалёка, знайшлі: у зямлі тарчалі кавалкі іржавага дроту.

Усхваляваныя ад такога здарэння, Язэп з Паўлюком накіраваліся з жняўракаю ў кузьню.

— Можа як і паправім... А вы, жанкі, праверце ўсе сьцежкі ды пачынайце жаць рукамі... Што зробіш.. Толькі „пастак“ не вырываўце. Трэба паведаміць у сельсавет, каб прышоў Баравік,..—сказаў Язэп на адыходзе засмучоным жанчынам.

ІХ. СУМНАЯ УРАЧЫСТАСЬЦЬ.

Каля паўдня радасная вестка абляцела ўвесь колгас: „Прыехаў мельнік“...

— Прыехаў мельнік!—з усіх вуснаў зрываліся гэтыя два, здавалася, простыя, але нязвычайныя словы.

— Прыехаў мельнік!—гукалі на палёх, на агародах, на Зарэччы, на лугох,—усюды, дзе працавалі людзі.

Млын ужо цяперся як гатоў, але бяз мельніка ён выглядаў мёртвым і няпрытульным. Маўкліва загарадзіў ён раку, стаяў і дзівіўся з магутнай вялікай працы, а сам нічога не рабіў, нікому не дапамагаў. Ён быў сьведкаю вялікіх у жыцці зьмен, а ня ўдзельнікам. А цяпер прышла і яго пара выявіць сваю сілу і паказаць людзям моц і славу.

Цяпер млын станаўіўся жывым стварэннем, якому ад усіх гонар і павага. Млын заверціць ня толькі простае дубовае кола і гранітныя каменні, ён за-

верціць жняярку, касарку, трактары, ён паставіць колгас на ногі, ён пакажа ўсім, як можна колектывам наладзіць новае жыццё.

І ня глядзячы на гарачы рабочы час, дзядзьку Язэпу рупіла зараз-жа пусьціць млын. Пусьціць пры ўсіх людзях, паклікаць на такую радасьць сельсавет, сабраць усіх сваіх і гасьцей. Такого сьвята колгаснікі дачакаліся першы раз у жыцці. Бо гэта першая колектыўная работа, якая ўжо сёння дасьць свае вынікі. Затое і адсьвяткаваць трэба з гонарам, шумна, весела, каб гэтая падзея навек засталася ў памяці.

І раптам, сярод белага дня, моцна, на ўвесь свой бяроставы голас, зацюгукала Мікітава труба. Гэта труба даўно адслужыла сваю службу. Цяпер яна непатрэбна Мікіту і яе парашылі скарыстаць за сьпешны сыгнал на агульнае зборышча ў час пільнай на гэта патрэбы.

— Цю-гу-у-уцю-гу-у-у!.. галасіла з аднастайнымі пералівамі старая бяроставая труба.

Трубіў Мікіта. Цяпер, у самае гарачае лета, ён ганяў на пашу два разы: на раніцу і на адвечорак. Удзень мухі, заядзь—каровы адпачываюць па хлявох, у цяньку. Некалі Мікіта ганяў на лес. Цяснота была, нідзе лішняй пядзі не маглі выкраіць для пашы. Вось тады і служыла труба сваю верную службу.

Неўзабаве каля млыну паказалася хурманка і першы гурт людзей. Гэта заўгас Зьмітрук прывёз сьвежага жыта на сьвежы камень, каб зрабіць пачатак. Заўтра тут будзе не адцерабіцца ад чужых завозьнікаў. Людзі даўно чакаюць млыну. І дзеля гэтага трэба сьпяшацца выкарыстаць сёнешні дзень. На прыезд мельніка спадзяваліся ўжо дзён два таму назад. Застаўкі пры млыне былі зачынены. Вада з аднаго боку паднялася і вышла з берагоў.

Сьцёпка ня выцерпеў, таксама прыбег паглядзець, як будуць пускаць млын. Вельмі-ж цікава!

Сярод гурту Сьцёпка адразу-ж знайшоў свайго таварыша!

Юзік ужо бегаў каля рэчкі, ганяў пяшкуроў, сьвістаў і радаваўся, як і ўсе, такім нязвычайным падзеям.

— І ты ўжо тут!—падзівіўся Юзік, убачыўшы свайго дружаку.

— А ці-ж я астануся, —весела адказаў Сьцёпка.

— Хадзем,—паклікаў Юзік,—ты яшчэ ня бачыў у сярэдзіне.

Пакуль людзі зьбіраліся на беразе, хлопцы забеглі у млын.

— Гэта—жолаб, бачыш?—апавядаў Юзік.—Сюды будзе сыпацца зверху мука.

Жолаб быў зроблены пры боку, блізка ад сьцяны. Ён крыху узвышаўся, каб можна было чапляць за канец пусты мяшок, у які павінна будзе ссыпацца гатовая мука.

З другога боку ад скрынкі жолаба былі прыбудаваны ўсходкі, што вялі на вышкі.

Хлопцы з цікавасьцю аглядалі млын.

Неўзабаве ўсе сабраліся. Млын адразу ажыў.

Мужчыны ўхапілі мяшкі і на плячох неслі іх пад кош. З імі ішоў і мельнік, высокі, худы, кашчавы дзядзька.

— Добры, добры млын збудаваці,—хваліў мельнік.

— Яшчэ і ня гэта збудуем, таварыш... ня ведаю як вас зваць?

— Яўхім,—адрэкомэндаваўся мельнік.

— Яўхім,—адказаў за ўсіх заўгас Зьмітрук.

— Налета сыраварня загудзе ў нас, вось дзе будзе штука,—пахваліўся адзін з колгасьнікаў.

— Ды мы, брат, гуртам сьвет перавернем. Дай нам толькі спакойна працаваць,—сьмяецца задаволены дзядзька Язэп.—Гэта не адзін табе, а грамада. За што ні ўпылімся, дык у рабоце спор.

Мельнік аглядзеў кош, засыпаў туды мяшок жыта.

—Ну, можна зьбіраць сход. Да пуску ўсё гатова,—паведаміў ён.

— То хадзем,—закамандваў Язэп.

Зьнізу, на беразе рэчкі, на поплаве, сабралася грамада.

Прышоў і закліканы на ўрачыстасьць старшыня сельсавету. Ён быў сумны і, апрача скупого „Добры дзень“, нічога не сказаў. Стаяў з боку ад грамады

ды чакаў, пакуль папрсяць выступіць, адбыць свой абавязак.

Твар Баравіка чамусьці аж пасінеў ад чырвані, здавалася вось-вось вырвуцца і засьвішчуць з яго буйныя крывавыя струмені. Ён вельмі-ж заметна змяніўся з твару. Нейкі чорны сум апанаваў ім.

Ён глядзеў мутнымі вачыма на раку, нібы шукаў там нечага, вельмі патрэбнага. З думак ня сыходзіла пісьмо...

Пісьмо прыслаў яму меншы брат, які вучыцца ў тэхнікуме. Брат піша, што сям'ю іх ужо выслалі. У іх вёсцы арганізавалі колгас. Гэта і было прычынай высылкі яго бацькі, як кулака.

Баравік па ўсіх дакумантах лічыцца, як сын бедняка. Гэтага „бедняка“ ён расьпісваў у свой час на ўсе лады, калі падаваўся ў партыю. Яму паверылі. Яго ніхто ня ведаў у гэтых краях. Так яно і сыходзіла. Толькі цяпер адчуў Баравік нейкую трывогу, небяспеку. „Чаго добрага гісторыя з бацькамі можа закрануць і мяне“, — думаў ён.

Усе заўважылі гэтую перамену твару Баравіка, але ніхто, з далікатнасьці, не асьмеліўся запытацца, што з ім здарылася, каб не абразіць ці не ўгнавіць сваё начальства. Старшыня Баравік трымаецца за ўсёды важна і ні з кім не сябруе, як-бы саромяецца, ці ганарыцца... Але на сходах пастаяна гаворыць гладка і вельмі многа тлумачыць пра новыя законы. Гэта стварае пэўную павагу да яго старшынёўскай асобы з боку сялян, як да чалавека, што ўсё ведае.

Няма такога выпадку ў жыцьці сельсавету, пад які не падвядзе старшыня пэўнага і цвёрдага караючага закону. Ён зробіць гэта так гладка, што камар носу не падточыць.

„Закон такі і квіта“, — кажа старшыня. А што зробіш, калі такі закон? Грамада колгаснікаў, ад мала да вялікага, шумела, рагатала і шчыра жартавала, аж пакуль Язэп, узлешы на пусты воз, не загаварыў:

— Таварышы, браткі! мы сёньня сьвяткуем новую сваю перамогу. Мы пускаем млын, які збудаваў сваімі рукамі. Млын нас паставіць на ногі, дасць нам пры-

бытак, які пойдзе на карысьць колгасу. Сёлета млын, а гэты млын на лета памога нам збудаваць сыраварню. Мы цяпер будзем расьці, як на дражджах, браткі. Нам адчынена вольная дарога. Толькі трымацца адзін аднаго, толькі не гультаяваць, а шчыра за працу, браткі,—скончыў сваё кароткае слова Язэп.

Язэп ніколі не гаворыць многа. Ён больш робіць, чым гаворыць. Ды і гаворка яго адменная: ад яе вее подыхам працы і змаганьня.

Усьлед за Язэпам узяў слова Баравік.

— Гэта ўсё-о добра,—пачаў ён нарасьпеў, націскаючы на асобныя гукі,—мы радуемся новай перамозе. Але... старшыня замоўк, абвёў усіх колкім поглядам, як-бы шукаючы, ці няма тут каго лішняга і ці можна ім сказаць нейкую патайную навіну...—але буржуазія ня дрэмле. Яна ніколі не даруе нам, таварышы... Мы з дня на дзень з гадзіны на гадзіну чака..—не дакончыў старшыня:—„Ну, засыпаўся,—падумаў ён, і сіняя чырвань яшчэ гусьцей заліла яго твар:—Мы кожны дзень мусім быць гатовы,—паправіўся ён.—Наша суседка,—паказаў ён рукою на захад,—падрыхтавалася... Па загаду Антанты можа і сёньня ўжо вечарам быць тут... І гэта можа быць... Так яно ўсё выходзіць...Таму, адзначаючы перамогу, мы не павінны забывацца...

Апошнія словы ён сказаў траха шопатам, што адразу прыдало ім іншы сэнс і страшную сілу.

Грамада зашавялілася, заахала..

— Раз старшыня сказаў,—мусіць-жа праўда...

— Яму лепш вядома...

— Вось і збудаваці чорту лысаму...

Спачатку ціха, шопатам, а потым мацней, гулчэй пракаціўся трывожны шум.

Старшыня доўга не гаварыў. Хапіла і гэтых скуных слоў, каб зрабіць сваю справу, зьбіць грамаду з тропу.

Радасьць ад новай перамогі раптам пасыла Баравіковага выступленьня абярнулася ў смутак.

Праўда, старшыня гаварыў пра ўсё гэта нявыразна,

намёкамі, але тое, чаго ён не дагаварыў, дапоўнілі самі слухачы.

Дзядзька Язэп таксама зразумеў прамову старшыні так, як і ўсе іншыя. Радасьць была сарвана і з яго вясёлага твару. Настрой страціўся адразу. Было такое адчуваньне, як на пахаваньні самага блізкага і дарагога чалавека.

І сапраўды: чаму не паверыць? Кожны дзень гавораць пра вайну. Але гаварылі ня так. А гэта, мусіць, ужо выгаварылі... Пакуль куды—белапалякі да іх першых трапяць... Граніца—як рукой падаць: дзесяць верст. Выйдзеш за бор, а там роўнае, чыстае поле. У ясныя дні з баравога ўзгорку відаць граніца. Зусім нядаўна, вясною, у дзень Першага мая, на граніцы выбухнула сапраўдная вайна...

... У прыгранічны колгас прыехала раённая трактарная колёна з дваццаці трактароў. З усёй належнай урачыстасьцю распачаў колгас бальшавіцкую сяўбу. На гэтую ўрачыстасьць сыходзілася людзі з усіх блізкіх да колгасу вёсак і пасёлкаў. Палетак пад ярыну, што раскінуўся ля самай межы, быў усыпаны людзьмі. З раёну прыслалі духавы оркестр.

Пасьля ўрачыстасьці, пад вясёлую музыку і радасныя выкрыкі грамады, зычна на ўсю сваю жалезную моц, загулі трактары. Яны стройнымі радамі пусьціліся ўздоўж граніцы. А людзі на ўзгорку спраўлялі сваё вясеньне сьвята сяўбы. Оркестр бесьперастанку іграў. Моладзь сьпявала, скакала, весялілася.

Каля самай граніцы, на той бок, раскінулася вялікая, цесна зьбітая ў кучу вёска Брады. Пачуўшы музыку, усе, старыя і малыя, з вёскі павыбігалі з хат на навозы, адкуль, як на далоні, відаць былі і трактары, і оркестр, і па-сьвяточнаму прыбраныя людзі. Такого цуду яны яшчэ ніколі ня бачылі. Маладзёшыя ня стрымалі, кінуліся бліжэй, пад самую забароненую лінію. За імі, нясьмела, неяк міжвольна, падаліся і старэйшыя. Кожнаму ў гэты час хацелася стаць птушкай, каб пераляцець праз шчылную сьцяну жандараў, якія ўжо трывожна занепакоіліся.

Раптам, адкуль ні вазьміся, граніца запоўнілася сьвежымі сіламі жандараў. Яны, як звар'яцелыя, накінуліся на сялян.

— Вруць назад!

Людзі на момант аслупянелі. У кожнага на твары застыла пытаньне:

— Няўжо і паглядзець няможна?

Але не пасьпелі яны і апамятацца, як густа за-трашчалі стрэлы.

Усе кінуліся да хат. Жандары сілаю пазганялі людзей з вуліцы і панадворкаў. Аднак зычны гул сталёвых коняў з вясёлымі сьпевамі ды музыкай даляталі і ў хаты. Людзі адчынялі вокны і ўсёроўна глядзелі на дзівы, якія творацца іх суседзямі на той бок праклятай граніцы, ды слухалі прыемную музыку і оркестра, і трактараў. Скора жандары ўбачылі, што гэтым яны ня выратвалі вёску ад „уплываў бальшавіцкае заразы“.

Гэтыя „ўплывы“ прабіваюцца скрозь вокны і дзьверы. Тады прыдумалі новы спосаб паратунку: загадалі, каб усе вокны былі шчыльна завешаны коўдрамі.

Аднак і гэта не памагала. Людзі залазілі на вышкі і праз шчыліны закатаў дзіваваліся на колгасныя палеткі і на зьбянтэжаных жандараў, якія, каб выслушыцца перад начальствам і выказаць протэст супроць бальшавіцкай сяўбы, затыкалі вушы, настаўлялі каўняры і стараліся не глядзець на той бок граніцы...

...Разыходзіліся колгасьнікі з урачыстасьці з цяжкімі заклапочанымі думкамі. Навошта радавацца? Навошта старацца будаваць, калі заўтра ўсё можа быць пушчана з дымам і пажарам, а сам добра, калі адкупіцца бізунамі або вастрогамі.

Тут-жа, на сходзе, ужо былі прыдуманы самыя бязьлітасныя пакараньні, якія могуць быць для колгаснікаў. Бабы галасілі, а некаторыя паціху шапта-ліся з мужчынамі, каб як зараз-жа пакінуць колгас...

Старшыня зрабіў сваю хітрую, прадажніцкую справу і спакойна пайшоў у канцылярыю. „Што-ж, хіба я вінаваты, калі мяне ня так зразумела цемната? Не, брат, дудкі, я гаварыў вытрымана і па-бальша-

віцку. Ніхто да мяне ня прычэпіцца, ніхто ні падліе вады як пад ляжачую калоду, нават камар носу не падточыць“...—разважаў хітры старшыня Баравік.

Сьцёпка таксама быў зьбіты з тэропу.

„Няўжо Баравік гаварыў праўду? Калі так, значыцца, усё прапала“... Гэта яшчэ горш забытала Сьцёпку і завязала язык. Ён ня ведаў, што робіцца. Баравік гаварыў так шчыра, што нельга яму не паверыць... З разьбітымі думкамі і надзеямі ішоў Сьцёпка ад Юзіка.

Юзік пасля выступленьня старшыні замоўк, зажурыўся. Толькі на разьвітаньні са Сьцёпкам прагаварыў:

— Няўжо нашы дапусьцяцца да вайны?

І зірнуў затуманенымі вачым на Сьцёпку, як бы чакаючы адказу. Але той маўчаў. Што было цяпер гаварыць пра няпэўныя здагадкі?

Х. ПАЖАР.

У гэту ноч ня ўсе ляглі адначываць спакойна. Кожнаму рупіла новая бяда, якая вось-вось навісае над ім і над усім тым, што радуе яго і цешыць. У кожнай хаце панавала сьмяртэльная трывога за будучыню.

Юзік доўга кідаўся з боку на бок,—ніяк ня браў яго сон. Ня спалі і бацькі. Праўда ў хаце, было ціха, нічога не гаварылі, але думак раілася многа, думкі рассыпаліся ў розныя бакі: то забягалі ў нядаўна мінулыя, так памятныя, жудасныя дні беларускай навалы, то адразу ж мігам пераскаквалі праз голавы многіх гадоў уперад, да тае будучыні, на шлях якой узышлі людзі.

— Ты ня сьпіш, тата?—запытаўся Юзік, пачуўшы, што і бацька вельмі часта варочаецца на ложку.

— Нешта сон не бярэ...—адказаў ён набіваючы самасейкаю сваю люльку.

— А я ня веру..

— Ты чытаў „Комунара“?

— Збольшага праглядаў,—адказаў Юзік.

— Нічога пра вайну ня пішуць?

— Не. Пішуць толькі пра шкоднікаў, якіх у нас многа развьялося. На Украіне раскрылі патайную групу контррэвалюцыянераў, што рыхтавалі вайну супроць савецкай краіны ў згодзе з белапялякамі і другімі буржуазнымі дзяржавамі.

— Ці бачыш?—здзівіўся бацька, прыпадмаючыся на локаць, каб лепш было слухаць.—Усё-такі праўду ён казаў... Без вайны ня можа быць... Не хочучь яны дараваць нам...

Часта пішуць, што нават некаторыя партыйныя сябруюць з кулакамі... Іх выяўляюць і даюць па лапах. Гэта ўсё з тых, каторыя ня вераць, што колектывы перамогуць, а цягнуць за кулака, або стараюцца дагадзіць і „нашым і вашым“. Агітуюць на словах за колгасы, а заводзяць хутары і падтрымліваюць кулакоў.

— Хітрыя, нябось, недаваркі,—заўважыў бацька:—калі верх возьмуць кулакі—ім добра будзе, свае людзі, як-ніяк. А для адводу вачэй, яны на словах за савецкую ўладу; хітрыя, сукіны каты!

— Нічога. Да пары збан ваду носіць: з часам іх хітрыкі выплываюць наверх, як масла на вадзе. У газэтах часта і пра гэта пішуць.

Юзiк замоўк. Бацька таксама аб нечым моцна задумаўся.

— А ведаеш, бацька...—прагаварыў, пачакаўшы, Юзiк: нешта наш Баравік вельмі падобны да такіх...

— Якіх гэта?

— А ўсіх...—запнуўся Юзiк:—усіх тых,—паправіўся ён,—якія толькі шкодзяць рабоце. Падумай, што ён для нас карыснага зрабіў? Колгас паставіць на ногі памог?

— Дзе там...

— Вінцэся вытурыць памог?

— Ну,—сказаў бацька з прыціскам,—тут закон.. Ясны закон. Але нешта ня верыцца, каб быў такі закон, што адзін чалавек загараджае дарогу сотням і трымае іх на мейсцы,—гаварыў Марцін, з засосам

смокчучы сваю люльку-піпку, якая ад залішняга запасу вэнгру моцна карахтала.

— Я паслаў у рэдакцыю запытаньне... Але пакуль нічога ня чуваць.

— Аб чым паслаў?

— Ды, каб выясьнілі, ці можа Трахім затрымаць кулака пад бокам колгасу і ці месца тут кулаку?

— Аб гэтым цяпер усе загаварылі. Кажуць нават, як-бы Вінцэсь знарок загадзіў Трахіму і Баравіку... Я думаю, што дрот у аўсе—гэта іх работа... Добра, што ня так многа вышчарбілася, дык паправілі. Толькі адзін дзень сарвалі. Але-ж хто іх там ведае. Не злавіў за руку—не кажы, што злодзей...

Потым, крыху памаўчаўшы, прадумаўшы, што гаварылася:

— А думаеш у нас, у колгасе, няма такіх, што трымаюць руку Вінцэся? Ёсьцека. Яны цяпер маўчаць, а калі што якое—адразу пойдучь за ім... Вось хоць-бы Якімка Бандарчук... Ды і не адзін ён. Тое-ж можна чакаць і ад Міхаля, цесьць якога высланы за тое, што бунтаваў людзей супроць улады. Думаеш, ён нам добра жадае?

— Пакуль што ўсё спакойна... Але калі будуць выяўляцца ў чым-небудзь, да гэтых людзей трэба прыглядацца пільней.

— Але. Ложка дзэгцю можа сапсаваць бочку мёду...

Марцін доўга гаварыў з сынам пра свае балючыя справы. Юзік ва ўсім выяўляў кемлівасьць, і гэта радала бацьку, сына якога ўсе паважаюць і з цікавасьцю слухаюць. Марцін ганарыцца сынам. Ды і як не ганарыцца. З усяе вёскі Алёхаўкі яго сын першы, можна сказаць, граматы чалавек. Звычайна рэдка хто канчаў пачатковую школу. А што да сямігодкі, дык Юзік першы працярэбліваў сьцежку. Цяпер, гледзячы на Юзіка, рыхтуюцца на восень паступіць у сямігодку і другія дзеці з іх колгасу. Марцін сам зусім няграматы. Ведае толькі лічбіны. Хоць напісаць каторую з іх—для яго вялікая пакута. І гэта ён часта паўтарае, калі хоча паказаць, як далёка ад-

каціўся ад яго сын і як усё цяпер мяняецца к лепшаму.

Спакойная салодкая дрымота ўсё-ж пачынала браць верх. Першым здаўся бацька.

Юзiк усё яшчэ хаўкаў, сплюшчыўшы вочы і стараючыся нічога ня думаць, каб заснуць. Успомніў недзе чутую параду: калі хочаш скарэй заснуць адгані ад сябе ўсялякія думкі, а старайся, з заплюшчанымі вачыма, уяўляць толькі белыя прадметы, лепш за ўсё—каня белаі масьці. Юзiк скарыстаў параду. Але намаляваць сапраўднага каня ў сваім уяўленьні ён ніяк ня мог. Перад вачыма скакалі толькі асобныя часткі—галава, ногі, мыса...

У хаце сьцішэла, толькі нейкі нявідочны музыкацвыркунчык цырыкаў у качарэжніку. Ці мо' гэта проста здавалася, мо' гэта нясьцішаны шум у галаве, водгукі перажытага дня?

Раптам, ужо дрэмлючы, Юзiк адчуў скрозь заплюшчанья павекі як у хаце забегалі вельмі-ж сьветлыя зайчыкі... „Гэта ня часткі каня“, прамільганула сонная думка.

Перамагаючы дрымоту, Юзiк расплюшчыў вочы. „Мусіць, нешта гарыць“, вынікла другая нявыразная думка. Ён усхапіўся з пасьцелі, каб зірнуць у вокны.

— „Стагі!“...—ледзь ня крыкнуў Юзiк.

Але ўспомніў: усе сьпяць і неасьцярожны крык можа страшна перапалохаць сонных бацькоў.

— Тата,— пабудзіў Юзiк бацьку.

— А што?—мармытаў праз сон Марцін.

— Гараць стагі!..

— Стагі?!—толькі адно слова вырвалася з вуснаў Марціна.

За міг уссунулі бацька з Юзiкам верхнія порткі і, не адзеўшыся, выскачылі з хаты. Марцін, усхваляваны, бег уздоўж вуліцы і крычаў з ўсяе сілы:

— Пажар!..

— Пажар!..

— Пажар!!!

І ў тую мінуту ўсе колгасьнікі былі на нагах. Сярод людзей узьняўся нячуваны перапалох. Думкі

і без таго былі перапоўнены трывогай, якую прынёс перажыты дзень. Босыя, збольшага адзетыя, як хто пасьпеў, беглі ўсе за школу, пад рэчку.

Перабіваючы крыкі і енкі, трывожна, цюгукала Мікітава бяроставая труба. Яна сёння спатрэбілася аж у другі раз.

Гэтыя людзі перажылі многа пажараў і грозных навальніц, але нішто, здаецца, не патрывожыла іх так, як сёняшняе здарэньне.

На гэтых абшарах, бывала, гримелі гарматныя буры, палалі вёскі, мястэчкі і гарады. А людзі, прывычныя да гэтага сьмела ішлі змагацца, сьмела глядзелі сьмерці ў вочы. Людзі ішлі сьмела супроць сьмерці, бо бачылі перад сабою ворага, якога трэба было знішчыць, каб разам з ім знішчыць і ўсялякую дзікунскую і бязглуздную сьмерць. Цяпер-жа той самы вораг выступаў не адкрытым фронтам, а спадцішка, зьнячэўку, пры кожным зручным выпадку, часта адзяючы маску, каб здавацца людзям самым шчырым іх прыяцелем.

А да ўсяго гэтага нехта з гурту моцна закрычаў:
— Вайна пачалася!..

Калі пярэднія дабеглі да рэчкі, дзе маўкліва драмаў млын, яны ясна ўбачылі: тры самыя большыя стагі разгарэліся не на жарты. Полымя ахапіла іх зьнізу да верху і зьлізвала сваімі вагністымі, вялізнымі чырвонымі языкамі, як зьлізваецца ад гарачага кіпню сьнегавая гурба.

— Позна... Прапала...

— Дзе там! Адзін абвуглены адзёнак застанецца пакуль дабяжым,—гаварылі мужчыны, спыняючыся каля млыну.

І раптам нехта з грамады нема залемантаваў:

— Млын гарыць! Мужчыны!!

Дзе?..

— ?...

— Ды вунь, з таго берагу!

І ўсе, як па загадзе, шуснулі ў брод, з левага, мелкага, боку млыну.

Агонь толькі разьнімаўся. Падпал, відаць, быў зроблены зусім нядаўна, пазьней чым загарэліся стагі.

— Вёдраў!

— Вёдраў!

— Вёдраў!..—звінелі на розныя лады галасы.

Але пакуль дачакаешся вёдраў, можна спазьніцца. І мужчыны хапіліся за сьвіткі ды шапкі.

— Давай! Давай больш! Жывей!—крычаў столяр Лявон Кушнер.

— Закот, закот мачы, каб да страхі не дапусьціць!..

Плюхат, шум, крыкі, цяжкае сапеньне,—усё гэта зьлівалася ў адзін нявыразны лямант.

Мужчыны борзда мачылі ў вадзе сьвіткі, беглі да тыльнай сьцяны і з усяе сілы шлёпалі па агні. Другія набіралі вады ў шапкі і таксама з азартам плюхалі на сьцены. Агонь пішчэў, злаваўся, пускаў больш дыму, але паволі здаваўся.

Цяжка было аднаму змагацца з такім дружным гуртам колгасьнікаў.

— Эх, свалата! Гэта-ж, каб злавіў, гада, на месцы-б разарваў, як жабу!—гарачыўся Язэп, калі небясьпека мінула.

— Ого! для яго шкада такой кары,—адказваў Лявон:—Я-б з яго, зьвера, палосамі скуру лупіў ды сольлю пасыпаў жывое мяса.

І кожны па-свойму караў гэтага лютага ворага, якога ніхто ня бачыў, але выразна адчуваў усю яго агіднасьць і зьвярыную лютасьць.

Вёдры прышлося несці назад нескарыстанымі.

Стагі борзда расставалі і асядалі ўніз. Сена яшчэ не пасьпела добра спрасавацца, дык шугала скура і весела.

Доўга стаялі людзі на беразе, голая, у адных спальных гарнітурах, гаварылі, разважалі, углядаючыся, з больлю ў сэрцы, у тых месцы, дзе ўжо ледзь-ледзь курэўся адзёнак.

Толькі пад дзень угаманіўся колгас ды заснуў трывожным сном.

ХІ. ВАИНА...

Назаўтра дзень пачынаўся па-звычайнаму. Нават весялейшым, як раней, абуджаўся усход. Залатыя шаўкавістыя косы сонца цалавалі зямлю, сьвежую, адпачыўшую, вымытую жывіцельнаю чыстаю расою. Маўклівая і ўрачыстая цішыня абшараў сустракала нараджэньне сонца.

І, як звычайна, пастух Мікіта выкрыкваў у гэты час сваё ўлюбёнае, прывычнае слова: „Выга-ня-я-я-яй“. Гэтае слова было ня простым словам, а цэлаю песьняю, якая сьпявалася кожны раз на розныя лады: то расьцяжна, то коратка, то слабей, то мацней, гледзячы ад таго, які настрой у пастуха і каля чыйго дому гэта сьпяваецца. Ёсьць гаспадыні, якія сьпяць вельмі чула і тады няма патрэбы павышаць залішне тон песьні.

А ўсьлед за ранічнай песьняю пастуха Мікіты, пазвычайнаму адгукаліся на гэты знаёмы голас каровы, потым заскрыгіталі хлявы, зашавяліліся людзі.

Бабы ўходжваліся каля печы, а мужчыны выходзілі аглядацца каля дому, або ішлі адзін да другога пагаварыць аб справах, пакуль падрыхтуецца сьнеданьне.

Але работа сёньня ніяк ня ладзілася. Зранку пяць чалавек прышлі да Язэпа і падалі заяву аб выхадзе з колгасу. Быў між іх Якім Бандарчук, Цімох Гарэза і Міхаль.

— Мужчыны, — сказаў як-бы просячыся Язэп, — вы-ж ня дзеці: пачакайце, дайце апамятацца. Разьбярэмся. Не ларэце заране гарачкі. Вы струсілі ад першых няўдач... Не, мужчынкі, так не гадзіцца. Мы будзем колгас сярод ворагаў... і сваіх, і замежных. І ўсё можа быць... Гэта нялёгка нам будаваць, а ім здавацца... Трэба мець вытрыманасьць.

Мужчыны не адступаліся ад свае заявы і на поле ня вышлі.

На работу зранку зьбіраліся вяла, неахвотна. Хоць Язэп і стараўся быць такім-жа спакойным і разваж-

ным, як заўсёды, але звычайная яго дабрадушная ўсьмешка сёння завяла, сам ён заметна асунуўся з твару, і ўсё гэта бачылі і адчувалі колгасьнікі.

А ў дзень здарылася такая падзея, якая зусім забытала справу і перавярнула ўсё дагары нагамі...

З-за прыгранічнага лесу на ясным небасхіле паказаўся самалёт...

Усьлед за ім часта і густа засакаталі кулямёты...

— Вайна!..

— Вайна!..

— Вайна!..—замітусіліся, забегалі людзі.

Крыкам, плачам, скогатам напоўніліся палеткі. Усе кінуліся пад будынкі.

— Але, мусіць вайна...—сказаў і зьбялелы дзядзька Язэп, заўсёды спакойны, разважлівы.

Ён у гэты час працаваў на ізрубце разам з другімі работнікамі. Канчалі апошні вянок ізрубцы „Дому Культуры“.

Язэп выбіраў драчку на роўным гладкім бярвяне-бруску. Работа патрабавала самай сур'ёзнай увагі. Драчку трэба выбіраць роўна, без засекаў, каб не сапсаваць усяго бруска. Але рукі Язэпа здрадзілі яму. Сякера з размаху заелася за адрысаваную драчку, а потым і зусім вышчаўкнула з рук.

Вайна застала ўсіх так раптоўна, што ня дала і апамятацца. Ніхто ня ведаў, што рабіць. Усе бегалі, мітусіліся, бабы галасілі, крычалі, але справе гэта ні кроплі не дапамагала.

Комсамольцы пазьбягаліся ў школу. Паўлюк сказаў некалькі слоў, а потым усе кінуліся збірацца ў паход у мястэчка, дзе знаходзіцца прыгранічны штаб.

Многія мужчыны ўспомнілі ранейшую практыку паратунку ад вайны. Пакавалі вазы дабром, лавілі на выгане коняй, гарачыліся, крычалі... Якімка Бандарчук з гарачкі страціў усякую развагу, пасадзіў на воз бабу і, не знайшоўшы каня, сам павёз свой багаж у пушчу. Раней, праз усю мінулую зіму,

Якімка так многа думаў пра колгас, што праз гэта кожны раз трапляў з трасянкаю ня ў хлеў, а ў хату. Зойдзе з вязкаю за плячыма, зірне ашаломленымі вачыма на здзіўленую бабу, вылаецца няма-ведама на каго і падасца назад.

— Хаця дзьверы скарэй зачыняй, усю хату выстудзіш, трасца на цябе, — крычыць на Якімку жонка. — Дзе твая галава? З глузду зьехаў на старасьць!..

І на кожным кроку трапляліся з Якімам такія прыгады. Аднаго разу ён, задумаўшыся моцна, пачаў адзяваць хамут на пярэстую карову, якая стаяла ў катуху блізка ля каня. Карова напалохалася такой неспадзяванасьці, кінулася наперад і падабрала пад ногі Якіма.

... Уся ваенная падзея адбылася за некалькі хвілін.

Польскі самалёт, абстрэлены нашымі пагранічнікамі, выскачыў з-за лесу і кулём, як каршун на выгледжаную здабычу, шугануў уніз, спускаючыся на ялавым палетку каля Вінцэсевага хутару там, дзе пачынаўся лес.

Некаторыя, сьмялейшыя, стаялі на панадворках і ўсё гэта бачылі на свае вочы.

Калі самалёт спусьціўся на зямлю, з кабіны выскачыў чалавек, увесь у чорным, і бегма кінуўся ў лес.

Але не пасьпеў ён ступіць і дзесяці шагоў, як з-пад лесу вырваўся раптоўны гул матору, а ўсьлед за ім засакаталі густыя стрэлы. Відаць было, як адтуль, проста за самалётам, імчаўся аўтомобіль.

Чалавек у чорным раптам спыніўся, потым павярнуўся назад, скочыў траха не на хаду ў бакавую кабіну, і самалёт мігам шугануў ды зьнік у лёгкіх рэдкіх воблаках.

Аўтомобіль крута павярнуў назад у бок граніцы.

І ўсё заціхла, нібы гэта быў нейкі недарэчны пракляты сон. Людзі, што глядзелі ўверх за самалётам, цяпер сапраўды праціралі вочы, як пасья сну...

... Пад вечар таго-ж дня прыбег з поля заплаканы настушок Янка і паведаміў, што траха не паўчарады сьвіней раптоўна здыхае на пасьвішчы...

ХІІ. БАНКЕТ НА ХУТАРЫ.

На чыстай вышыванай настольніцы красаваліся сьцірты нарэзаных пірагоў, міска з палянгвіцаю і тоўстымі скруткамі-вантрабянкамі, сьвежая жоўтая яешня, сыр лапата і, як бусел сярод дробнага птаства, бусак сьветлай і чыстай, як сьлёзы, гарэлкі.

Госьці пакуль што ня вылазілі на сьвятло з цёмных куткоў. Адзін толькі Вінцэсь тупаў ад печы да стала ўзад і ўперад,—зносіў розныя прысмакі.

Вінцэсь чыста падгаліў бараду, роўна падрэзаў вусы, а на шчоках пакінуў дзеля форсу навіслыя, па-стара-сьвецкаму зробленыя кусьцікі-бакенбарды. Ад старасьці і рознага клопату за апошнія чорныя для яго гады Вінцэсь зьехаў з твару, пахудзеў, шчокі пазьбягаліся ў маршчакі, вочы ўпалі глыбока, і толькі густыя і сьветлыя бровы сьведчылі, што вочы Вінцэся хітрыя і жульніцкія.

Уся ваколца добра ведае Вінцэся. Гэта нязьменны на працягу год былы старшыня воласьці і дэпутат царскай думы. Цяпер апусьціўся Вінцэсь. Сам мала што робіць, але з-пад свайго вока нічога ня выпусьціць. У яго два дарослыя сыны—Волісь і Бронісь. Яны з дапамогаю Трахіма і робяць усю гаспадарскую работу.

— Проша, дарагія госьці, проша, — павярнуўся Вінцэсь тварам у запечны куток, калі на сталe ўсё было гатова.

Куток зашавяліўся. Спачатку вылез на бляск лямпы высокі, плячысты, з шырокім чырвоным тварам Баравік, за ім гладкая, дзябёлая дачка Вінцэся Анэта.

З другога кутка выпаўз, як таракан з цёмнай шчыліны, пачуўшы спажыву, худы—косьці ды рэбры—шчуплы, нявысокі чалавечак з рыжаю, памятаю бародкаю, адзеты ў парыжэлую ад сонца жакетку. Гэта быў Трахім. Усьлед за ім паказаліся рослыя, мардастыя хлопцы—сыны гаспадара дому.

— Анэта, нацягні фіранкі,—загадаў бацька.

— Нічога, акянiцы нашы шчыльныя,—усьміхнулася Анэта, распрасьціраючы фіранкі.

Госьці моўчкі паселі за стол, паглядаючы адзін на другога. Гаворка ня клеілася, хоць гаварыць было аб чым.

Вінцэсь заўважыў такі нялад і пасьпяшыў наліць усім чаркі.

— Ну, братко, пане Баравік, я хоць і стары, але за нашу перамогу вып'ю, — узьняў тост Вінцэсь.

Госьці прыветна ўсьміхнуліся і таксама паднялі поўныя чаркі.

— Гэта перамога нам міла, — адказаў старшыня, — і яе мы вітаем чыстымі „божымі сьлязьмі“. Няхай жыве! — спрытна перакуліў ён чарку.

— Вы, пане Баравік, мілы чалавек, вы добры політык, — усьміхнуўся, адразу павесялеўшы Вінцэсь. — Некалі і я быў такім...

— О, так, я маю справу з політыкай ужо ня першы год, пане Вінцэсь. Я — чалавек, можна сказаць, інтэлігентны, шляхетны чалавек...

Языкі патроху разьвязваліся. І пакуль Вінцэсь гаварыў з Баравіком пра політыку і свае пашаны і каханьне адзін да другога, Трахім сядзеў моўчкі, думаў пра дзялянку зямлі, пра сенажаць, што яму дакляраваў Вінцэсь.

Ужо каторы час, а Вінцэсь штосьці маўчыць... Гэта і турбуе Трахіма больш за ўсялякую політыку.

„Ці ня думае ён толькі хвастом накрыцца? Цяпер для яго ніякай бяды: у колгасе засталася ня больш палавіны людзей. І тыя ліпяць“... — разважае Трахім.

Рупіць Трахіму адплата. Здаецца, калі разавіць рот, дык і сарвуцца самі, міжвольна, словы з языка.

„Не, трэба запытацца, — вырашае Трахім, — трэба уведаць, упэўніцца“...

І ён пачынае гаворку:

— Пане Вінцэсь — золата, ні чалавек. Каб ня ён, нічога-б ня вышла, — хваліць Трахім Вінцэся, а сам думае: „гад ты, Вінцэсь, вуж печаны“. — Але пара, пане Вінцэсю, падумаць і пра нас... — паказаў ён пальцам на сваю асобу.

Хітрыя, жульніцкія Вінцэсевы вочы затрапяталіся, нэрвова забегалі.

— Братко, суседзе, ты-ж у мяне, як сын родны. Я ніколі на цябе не забываюся...

— Дзякую, пане Вінцэсю. Але я хацеў гэта нашчот зямлі і сенажаці, што сам дакляраваў...—прагаварыў, калоцячыся, Трахім.

— Што ты, што ты, братко? Якой зямлі? Ты крыху, суседзе, мусіць, перахваціў гэтае...—паказаў Вінцэсь на бутэльку.—Ці-ж ня я даў табе зямлі? Га? Ай, які ты, Трахім, зайздросны! Брыдка, суседзе!..

На Трахіма нібы ўзьлілі чыгун гарачага вару і апяклі ня толькі скуру, але і мазгі.

— Дык ты, Вінцэська, так з мяне напакепліваў?!— усхапіўся з-за стала Трахім.

— Ён, сухотны, вечна, як папера, бледны, раптам пачырванеў, усе рэшткі крыві сабрадзіся на яго твары, а на ілбе выступілі тоўстыя, сінія жылы.

— Я абараняў цябе, колькі шкоды людзям нарабіў... грэх браў на сваю душу... а ты?..

— Дык ты-ж маю гарэлку за гэта п'еш, пірагі ясі,—каб ня я, ты-б з голаду пух,—разгарачыўся Вінцэсь.—Не, суседзе, так не па-божаму. У мяне лішняй зямлі няма, як сабе хочаш...

Старшыня скарыстаў гэтую спрэчку, падхапіў сваю бясспрэчную ўзнагароду і падаўся ў цёмны куток, бліжэй да пэчы.

— Я чалавек, можна сказаць, інтэлігентны і мне зямля непатрэбна,—нібы пахваліўся ён сваёй даме.

Трахім быў страшэнна пакрыўджаны і абражаны, з ім абышліся, як з самым пасьледнім сабакам. І толькі цяпер Трахім гэта зразумеў. Ён, трасучыся, вылез з-за стала, адзеў сваю парывалую жакету і, хістаючыся ад гарэлкі, і ад нэрвовага ўздыму, пацягнуўся да дзвярэй.

— Пачакай, Вінцэська, пачакай, паплачаш мо' і ты ад мяне?!—пагразіўся Трахім.

— Суседзе, не забывайся, што я тут ні прычым. Вінаваты ва ўсім ты. Толькі заікніся пра колгас, і ты згніеш у турме!—патрос пальцам Вінцэсь усьлед Трахіму.

ХІІІ. ДАВОЛІ ВЫРАШАЦЬ!

Сьцёпка з апошніх дні заметна пабляжэў. Пачуваў сябе, як пасья цяжкай хваробы. Рысы яго заклапочанага твару выразна завастрыліся.

Луцэя—маці яго—заўважыла такую перамену. Пачала дапытвацца, бо Сьцёпка ні на якую хваробу ня скардзіўся.

— Работы многа, дык і пахудзеў, — адказаў Сьцёпка.

— Праўда, — згаджалася маці, — работы хапае. А ўсё праз бацьку. Не на добро звязаўся ён з Вінцэсем, не на добро... І на ліха яму гэтае гаспадарства здалося? Паскакаў, пацешыўся і хопіць. Ці-ж ня відаць, што на такой гаспадарцы жыць горш, чым парабкам... Усёроўна, як рабілі Вінцэсю за скарынку хлеба, дык і цяпер робім..

— То ты раскажы пра гэта бацьку, можа ён цябе паслухае і вернецца да розуму, — адказаў ёй на гэта Сьцёпка.

— Дзе там?.. Яшчэ горш, калі напамінаеш яму пра людзей... Унь тады, як прышоў з гарадзёбы плоту, сказала яму, дык толькі бяды сама сабе нарабіла.. Ат, не дажыць мне веку з такім чалавекам... гаварыла расчараваная маці.

Сьцёпку шкада было маткі. Яна яшчэ ня так і старая, а ўжо колькі перапакутавала за свой век. Ніколі, як людзі, не саспала, ня зьела, не схадзіла, — усё па чужых людзях гадалася і на чужых працавала. А цяпер, пад старасьць, яшчэ папраўляцца трэба. І хоць маці ўсё часьцей і часьцей скардзіцца на розныя хваробы, аднак ні разу не дазволіла сабе згуляць лішняй хвілінкі. Усё сьпяшаецца, тупае, працуе, а нідзе нічога як-бы і ня відаць з яе гэтае работы. Высахла сама на шчэпку, пачарнела з твару, глыбока запалі яе затуманеныя, патухлыя вочы. І калі сёлета Луцэя ўбачыла, што такія-ж, як яны, людзі, былыя беднякі, зажылі лягчэй і лепш, згуртаваўшыся ў колгас, яна пачала глядзець на сьвет зусім іншымі вачыма.

Маці цяпер больш спачувала сыну, чым мужыку.

— Упарты і дурны наш бацька,—сказала аднойчы маці.

Гэтым яна правяла выразную мяжу паміж ранейшым Трахімам, яе любімым мужыком, і цяперашнім, да якога з кожным днём гасла нават павага, як да блізкага, роднага чалавека.

Такая перамена ў поглядах маткі яшчэ больш і больш натхняла Сьцёпку на рашучасьць. Ён адчуваў, што маці на яго баку, і ў цяжкую для іх сям'і хвіліну хутчэй за ўсё пойдзе за Сьцёпкам, а не за бацькам. А гэта ўжо значна лягчэй...

* * *

... Сьцёпка бег у колгас без аглядкі, нібы за ім штосьці страшнае гналася. Ён увесь калаціўся, як з вялікага перапалоху. Цёмная ноч панавала на зямлі...

Усе скончана!.. Ён больш—ня сын Трахіма. Няхай робяць, што хочуць... Даволі вырашаць!.. Апошнія здарэньні упэўнілі Сьцёпку, што ніякай перамены ў Баравіка і яго хаўруснікаў ня было. Яны робяць тое, аб чым дагаварыліся з вясны.

Бледны, змораны, задыхаўшыся, ускочыў Сьцёпка ў Марцінаву хату. Юзік толькі што павячэраў, а цяпер шукаў у запечку ануч, хацеў абуцца ды ісьці да дзядзькі Язэпа на нараду.

Сходы і нарады за апошнія дні праводзіліся кожны дзень. Колгас ледзь ліпеў з вытрыманымі лепшымі рэшткамі. Многія былыя колгасьнікі цяпер на кожным кроку прыставалі да праўленьня, каб як мага скарэй вярнулі ім часць і адвялі зямлю. Колгас зусім пахіснуўся. Заместа шчасьлівай радасьці ад творчых размахаў, смута запанавала ў колгасе. Работа ня ладзіцца.

Сьцёпка скарагаворкаю даў у хату „добры вачар“ і запытаўся:

— Ты, Юзік, нічога ня робіш?

— Не А чаму?—падзівіўся Юзік такому пытаньню, а яшчэ больш таму, што яго таварыш прышоў так позна; апрача таго, ён вельмі чамусьці зьмяніўся з твару...

— Дык хадзем пагуляем...

— На нараду да Язэпа мне трэба,—адказаў Юзік.

— І мне да яго трэба...—кажа Сьцёпка.

— Ну, то хадзем разам, калі так.

Юзік, на скорую руку, абуўся, сабраўся, і яны вышлі.

— Чаму ты такі стаў белы, Сьцёпка, і пахудзеў як-бы?—запытаўся на вуліцы Юзік.

— Стаміўся...—ухіліўся ад простага адказу Сьцёпка.

— А чаго табе да Язэпа?

— Там скажу,—прагаварыў як-бы не сваім голасам Сьцёпка.

— Табе холадна? У цябе зуб на зуб не пападае... Што з табою?

— От, хадзем...

Юзік адчуў, што здарылася нешта сур'ёзнае і замоўк, разважаючы ў думках, што гэта магло быць?

— Добры вечар у хату!—прывітаўся Юзік, пераступаючы першым парог хаты.

— Добры вечар,—адказаў за Язэпа Паўлюк, які прышоў на нараду раней за ўсіх.

Язэп сядзеў на рагу стала, падпёршы рукою баряду, з засосам смактаў зьверчаную з махоркі цыгарку, маўчаў і нешта думаў.

— І ты прышоў?—неахвотна зірнуў Паўлюк на Сьцёпку.

Нарада мелася быць няшырокая, і Сьцёпка, зусім чужы чалавек, тут лішні.

— Але, я прышоў...

— Справу якую маеш, ці так?

— Я даўно павінен быў прыйсьці...

Усе ў хаце настаражыліся, бо голас Сьцёпкі вельмі-ж зьмяніўся.

— Я вінаваты ва ўсім... прагаварыў праз сьлёзы Сьцёпка, і запнуўся.

— Ты—Сьцёпка?—хапіў яго, як абцугамі, за плячо Юзік.

— Значыцца, ты—наш вораг?—нібы прахапіўся ад сну дзядзька Язэп.—Значыцца, гэта ты нам перасек дарогу? Гэта з цябе пачалося?

Дзядзька Язэп модна заскрыгітаў зубамі сьціс-
нуўшы свае мазалістыя кулакі.

Твар Паўлюка пакрыўся густою чырваннюю, на
якой нэрвова скакалі белыя плямы. Здаецца, вось-вось
гатоў быў скокнуць на гэтага малага, такога безда-
паможнага хлапчука і растрыбушыць яго на дробныя
кавалачкі.

Зірнуўшы ў іскрыстыя ад нявымоўнай злосьці
вочы Паўлюка, Сьцёпка апамятаўся, што ён зрабіў...
Адчуў, што яго жыццё вісіць на валаску, калі адразу
ясна ня скажа, чаго прышоў.

— Ня я, а мой... бацька... Вінцэсь... і Баравік...

— І Баравік?

— І Баравік?—у адзін голас ахнулі Язэп з Паў-
люком.

— А ты?—трос Юзёк за плячо ледзь жывога
Сьцёпку.

— Я таксама вінаваты...

— У чым?

— Я не сказаў...

— Дык ты-ж кажаш.

— Але позна...

— І ты, значыцца, ведаў і не сказаў?! Эх, Сьцёпка,
Сьцёпка!—са сьлязьмі на вачох абурыўся Юзёк на
свайго таварыша.

— Яны ўсе цяпер... у Вінцэся... прагаварыў паціху
Сьцёпка і, убачыўшы сьлёзы на вачох таварыша,
зарыдаў на ўсю хату.

— Дзядзька Язэп! Трэба сьпяшацца. Айда зараз-жа
туды...

— Чаго?—перавёў вочы Язэп з Сьцёпкі на Паў-
люка.

— Нам трэба застаць Баравіка на месцы. Ра-
зумееш? Гэта будзе лепшы доказ, чым тое, што
сказаў Сьцёпка... Разумееш, ён хітры, выкруціцца,
гадзюка, калі мы яго не ўбярэм за каўнер там... на
месцы.

Язэп матнуў галавою ў адзнаку згоды. Потым
зусім спакойна сказаў:

— Захапце рэвольвэры.

XIV. АХВЯРА ВОРАГАЎ.

Неўзабаве атрад з комсамольцаў-колгаснікаў разам з дзядзькам Язэпам вышаў на хутар. Дарога была невялікая. За школаю, праз ганок трое, пачыналася хутарская сядзіба.

Хлопцы ішлі падбегам, ціха, нічога не гаворачы адзін да другога. Кожны быў перапоўнены думкамі. Усё яшчэ ня верылася, што вось-вось зараз яны на свае вочы ўбачаць тых, хто выступіў не на жыццё, а на сьмерць супроць колгасу. І галоўнае— Баравік... Той Баравік, які на словах такі заўзяты рэволюцыянер, такі актыўны... І хто-б мог падумаць, што люты вораг так блізка— проста ў доме... А такі вораг— самы небясьпечны вораг.

— Акружыць дом!— камандаваў паціху Язэп, калі падбеглі блізка да агароду.

На дварэ залемантавалі ды рвануліся з прывязі сабакі...

Частка хлопцаў рассыпалася вакол вялікага Вінцэсевага дому.

— Паўлюк, Ёгнась, Мірон,— за мною!— камандаваў Язэп.— Дастаць рэвольвэры.

Але апошняя заўвага была зроблена запозна. Яны ўжо даўно сьціскалі ў руках маленькія рукаяткі...

— Ламі! Усёроўна не адчыняць...

Хлопцы з гарачаю сілаю наляглі на дзьверы сянец. Рванулі раз, другі... дзьверы сарваліся з завесаў і з грукатам бразнуліся аб падлогу.

У хаце пачуўся стук і трывожны лямант...

І ў той міг, калі Язэп адчыніў хатнія дзьверы, нехта з размаху моцна хлопнуў па лямпе. Лямпа забразгацела. Хату заліла густая цемь...

Хлопцы замяшаліся...

Нехта з разгону кулём кінуўся ў дзьверы. Паўлюк хацеў быў затрымаць яго, але той ірвануўся з такою сілаю, што Паўлюк ня устояў і грывнуўся патыліцаю аб парог.

— Агонь!— апомніўся Язэп.

Каля парогу заблішчэў кішэнны літарык Мірона. Цемра шарахнулася ў бакі, і перад хлопцамі замітусіліся нявыразныя постаці людзей.

— Гэ-эх!—вырваўся з хаты распачны голас, а ўслед за ім раздаўся глухі стук...

Дзядзька Язэп і рэчы не ўказаў... Асунуўся на месцы...

— Эх, свалата!—нема закрычаў Паўлюк, усхапіўшыся з парогу і заўважыўшы пры святле літарыка блішчастую, вострую сякеру над галавою Язэпа...

Сьмяртэльны стрэл грукнуў траха ў той-жа міг, калі апусьцілася сякера. Але... спазьніўся...

— А за вакном нехта крычаў нема...

— Ратуйце!.. Гвалт!..

Крыху пачакаўшы, хлопцы гуртам уцягнулі ў хату зьбянтэжнага ад такой нечаканай сустрэчы Баравіка.

Віндэсь з Волісем стаялі каля сьцяны, з узнятымі ўверх рукамі.

... А каля печы яшчэ трапяталіся ў сьмяртэльных сударгах два чалавекі...

XV. ПАХАВАНЬНЕ ДЗЯДЗЬКІ ЯЗЭПА.

— Быў чалавек, і няма чалавека...

— А здавалася нікая бора ня зломіць такога дуба... Аж неўспадзеўкі, ніхто ні думаў, ні гадаў...

— Навошта гэта было ісьці па сьмерць? І так-бы ўсё выявілі...

— Ну, як было стрымацца? Добра цяпер так разважаць. Каб ведалася, што гэтак станецца, можа ніхто і не пайшоў бы туды... І ты-б гэтак зрабіў на месцы нябожчыка Язэпа.

Так разважалі-гутарылі паміж сабою Лявон Кушнер з Мікалаем Лапіцкім, майструючы труну ў сенцах Язэпавай хаты.

У гэты дзень не працавалі. Гэтулькі нарабілася бяды, здарэньняў, новых адкрыцьцяў, што не да работы было.

Мужчыны пазьбіраліся на дварэ нябожчыка Язэпа. Некаторыя заходзілі ў хату. Але доўга там не

аставаліся. Цяжка было вытрымаць, гледзячы на нябожчыка, на плач жонкі і дзяцей, якія так балюча пакутвалі ад страты бацькі і мужа. Бабы галасілі, прычытвалі, мужчыны прабавалі іх супакойваць, але і ў саміх на вачох блішчэлі сьлёзы...

Усе чакалі комсамольцаў і прадстаўнікоў з раёну. Яшчэ досьвіта Паўлюк з сваімі таварышамі павялі ў раён арыштаваных Вінцэся з сынам, Баравіка і Трахіма, якія праз усю ноч зьвязанымі ляжалі ў гумне.

Якімка Бандарчук адчуваў сябе вінаватым і гаварыў цяпер больш за ўсіх, каб апраўдацца, чаму ён першым здрадзіў ды вышаў з колгасу. Тыя, што ішлі сьледам за Якімам, падтрымлівалі яго, іншыя ганьбілі.

— Хто-ж гэта мог ведаць, што нашы ворагі ў нас, можна сказаць, у доме? А калі-б вайна?.. апраўдваўся Якім.

— Ад вайны нідзе не ўдзячэш. Калі вайна, дык усім трэба выйсьці супроць ворага, а не ўдзякаць, як гэта вы рабілі,—адказаў яму Юзік.

— Але, але... Раз мы надумалі адно, дык гэтага трэба і трымацца. Праўду Юзік кажа,—падтрымліваў Юзіка Міхал Саўчык, бядняк, адзін з лепшых работнікаў колгасу,—нябось, тады ня так было, і то не баяліся, ішлі ваяваць, хоць сьмерць глядзела ў вочы з усіх бакоў...

Міхал Саўчык былы партызан. Пра той час ён не забываецца ніколі. Ужо сотні разоў апавядаў ён усім, хто любіць яго слухаць, пра геройствы іх партызанскага атраду. І кожны раз апавядае з вялікай любасьцю і шчырасьцю. Часта захапляецца так, што апісвае былыя падзеі фантастычна, але сам гэтага як-бы не заўважае. Гаворыць Саўчык досыць складна, з прыціскам, з павышэньнем і паніжэньнем голасу адпаведна апісаньню падзей. Асабліва з любасьцю і захапленнем апавядае ён пра адзін момант з часоў адступленьня белапалякаў, калі іхняй групе з дваццаці чалавек разам з чырвонай разведкай удалося напалохаць да сьмерці і перамагчы цэлую варожую роту. Гэта было ў той час, калі Чырвоная армія

пераможна гнала на поўны ход зьбянтэжаных белапалякаў у Варшаву.

...Група партызан, у якой быў Мікола Саўчык, тады найбольш дзейнічала каля гасьцінца, па якім адступалі белапалякі. І вось аднаго дня партызаны заўважылі, што гасьцінец ачысьціўся. „Значыцца, скоро можна чакаць чырвоных“, — сказаў камандзір іхняй групы. Ніякай сувязі з чырвонымі ня было, але па ходу справы партызаны здагадаліся, што ўся армія белапалякаў адплыла. І праўда, неўзабаве яны заўважылі групку чырвонаармейцаў. Толькі ішлі яны не гасьцінцам, а блізка дарогі, крадком, туляючыся за дрэвамі.

Партызаны так зарадаваліся сваім, што бяз жаднай перасьцярогі пачалі клікаць чырвонаармейцаў. Тыя спыніліся, недаверліва агледзеліся, прыслухаліся. З гаворкі выявілася, што тут усе свае, — і чырвонаармейцы сьмела падышлі да партызан.

Гэта была перадавая разведка. Яна абрадалася такому шчасліваму спатканьню. Выбралі найбольш зручны для агляду гушчар, прыселі, разгаварыліся. Партызаны скоро, насьпех, апавядалі пра сваю работу, разведчыкі — пра становішча фронту, настроі Чырвонай арміі і вызваленага ад белапалякаў насельніцтва.

Раптам гасьцінец застагнаў, загрузацеў. Усе на старажыліся.

— Няўжо нашы так скоро? — шапнуў адзін разведчык.

— Але, вельмі скоро...

Партызаны і разведчыкі стаіліся, чакаюць. Неўзабаве паказаліся і першыя атрады...

— Белапалякі...

— Адкуль-бы гэта яны? — дзівіліся разведчыкі.

— Мусіць з „гасьцей“, — заўважыў адзін з партызанаў.

— Як гэта так?

— А вельмі проста, — растлумачыў той, — яны любяць заязджаць па дарозе ў вёскі, каб пазьдзеквацца

з насельніцтва ды аграбіць яго... Гэтыя, напэўна, за-трымаліся ў Загорным, блізка тут, каля гасьцінца...

— А каб гэта пасьля гасьцей справіць ім лазьню?— няўпэўнена запытаўся паціху камандзір партызан у аднаго з разведчыкаў.

— Цяжка. Здаецца, тут ня менш роты... Хаця, пачакаем задніх... Там павінны быць кулямёты...

Белапалякі імчаліся бегма. Спачатку прабегла пяхота, потым некалькі конных, а за імі паказалася і самая сіла—адступаючыя кулямётныя часьці.

Мурашкі забегалі па скуру ў таго разведчыка, які толькі што гаварыў пра кулямёты. Так, ён не памыліўся! Кулямёты пры адступленьні лепшая абарона, і яны ідуць услед за адступаючымі.

— Колькі сярод нас кулямётчыкаў?—запытаўся разведчык.

Паднялося пяць рук.

— Хто за тое, каб адрэзаць кулямёты ад ворага і пры іх дапамозе зьнішчыць усю часць?

Усе здагадаліся пра плян, які меў на ўвазе разведчык. Пярэднія часьці, напалоханыя, ня вернуцца назад, а кінуцца наўцекі, бо яны адступаюць апошнімі, пры тым кругом густая ды глухая пушча...

Напад партызанаў быў такі неспадзяваны для адступаючых, што меркаваньні разведчыка апраўдаліся поўнасьцю. І пярэднія, і кулямётчыкі далі ходу, хто куды мог, ад першых дружных стрэлаў партызан і разведчыкаў...

Пра гэтую падзею і любіць больш за ўсё апавядаць Міхал Саўчык. Сёньня, калі прышлося да слова, ён таксама ўспомніў сваю партызаншчыну, але слухаць ня было каму, усе былі заняты другім, і Міхал сказаў пра гэта так, як прыклад, ды замоўк...

Каля абеду вярнуліся камсамольцы, а з імі духавы оркестр, прадстаўнікі з раёну, і два чырвонаармейцы з пагранатраду.

Труна была гатова і ў ёй ужо ляжаў вымыты, прыбраны нябожчык з абвязаным белаю хусткаю чэрапам галавы...

... Сьцёпка ішоў попlech з сваім таварышам Юзікам. Сьпераду мужчыны ў чатырох неслі на плячоx доўгую цяжкую труну. Ішлі парамі, спакойна і паважна, абняўшы адзін другога за шыі. За імі, у такт музыцы, ледзь варушыўся невялічкі, раённы духавы оркестр, увесь час павольна іграючы сумна-жаласныя, цягучыя рытмы пахавальнага маршу.

Сьцёпка слаба разьбіраўся ў тонкасьцях музычных тонаў, што адрозьніваюцца чым-небудзь ад простых, звычайных вясковых танцаў. Але такую музыку ён разумеў у самых найтанчэйшых яе ладох і пераходах.

Душэўны настрой і пахавальны марш зьліваліся ў адну суцэльную жалобную гаму. Адчуваць і разумець да канца сілу гэтай музыкі можна толькі пры такім настроі, толькі ідучы за труною блізкага і дарагога чалавека. А для Сьцёпкі пакойны Язэп стаў самым блізкім і дарагім.

І ня толькі гэта... Хто-ж, калі ня Сьцёпка зьвёў са сьвету гэтага, усімі любімага, чалавека, барацьбіта, таварыша... Можна, яно ўсё сышло-б добра і без такой дарагой ахвяры..

І чым больш над гэтым думаў Сьцёпка, тым больш прыходзіў да вываду, што ён, толькі ён, вінаваты ў сьмерці дзядзькі Язэпа. Такія думкі марозілі цела і разам з тым агнём апякалі сэрца. Што цяпер з ім будзе? Сьцёпка адчуваў, што вочы ўсіх праколваюць яго зьненавідзю і пагардай. Нават і Юзік зусім зьмяніўся да яго, хоць стараецца не паказаць гэтага перад Сьцёпкам, але што ён думае? Маўчыць. А калі што і загаловіць, дык словы такія халодныя здаюцца, такія дакорлівыя..

На могілкі доўга ісьці ня прышлося. Недалёка за будынкамі, у полі, на вотшыбе, стаяў задумены, малады невялічкі лясок, вартаўнік мёртвых. Лясок быў агарожаны простым, моцным плотам. Толькі з аднаго боку, што выходзіў пад будынку, былі зроблены вароты-шчыкеты, а пры іх невялікая фортка.

Каля варот оркестр сьцішыўся, нібы напалохаўся той нязвычайнай падзеі, якая вось-вось зьявіцца перад ім.

Усе, што ішлі за труною, востра адчувалі вялікае гора.

Колгас зноў сабраўся ў адзіную цесную сям'ю. Усё ўваходзіла ў свае берагі, варочалася назад. Толькі-ж гэтай паходні ніякімі сіламі назад ня вернеш...

Магілу дзядзьку Язэпу выкапалі на самым грудку, каля тонкай кучаравай хвойкі.

Калі перад вачыма паходні паказаўся сьвежы пескавы насып, жанчыны, усьлед за раднёю Язэпа, загаласі наўзрыд...

Перад тым, як апусьціць труну ў яму, выступіў прадстаўнік з раёну. Пасьля яго прамовы Паўлюк, бледны і страшна ўсхваляваны, падышоў да галавы пакойніка, каб разьвітацца за сябе і за ўсіх са сваім любімым старшынёю.

Трудна было гаварыць Паўлюку.

— Дарагія таварышы,— пачаў ён. Мы страцілі лепшага барацьбіта і шчырага работніка, першага арганізатара колгасу... Але—мы перамаглі! Жыцьцём дарагога нам таварыша мы заплацілі за сваю перамогу... Без ахвяр вайны ня бывае. А гэта хіба не вайна?— Вайна! Вайна старога сьвету з новым. Вайна за колгас. Вайна за права беднаты на лепшае жыцьцё. Вайна за соцыялізм! У гэтай вайне адны гінуць, але іх тут-жа замяняюць новыя папаўненьні, каб несьці іх сьцяг наперад, да поўнай перамогі.

Калі Паўлюк скончыў, музыка адразу гримнула пахавальны марш, а мужчыны на вяроўках пачалі павольна, нехаця, апускаць труну. Цяпер ужо ніхто ня вытрымаў: прасьлязіліся нават і старыя мужчыны, якія многа бачылі гора на сваім вяку, але рэдка калі плакалі...

Сьцёпка-ж стаяў, млявы, усхваляваны, збоку, а з думак ня выходзілі словы аднаго завучанага ім некалі расійскага вершу:

Не плачьте над трупами
Павших бойцов,
Погибших с оружием в руках...

I. КОЛГАС КЛІЧА! ✓

Раённы гарадок толькі што прачынаўся. Звонка бразгацелі жалезныя прэнты, раскрываліся акяніцы. З хат выглядалі заспаныя людзі, праціралі прыплюшчаныя вочы і дзівіліся, якая сёньня пагода. Уночы прайшоў дождж і нямошчаныя каравыя вуліцы ў нізінах набрэнклі гразёю. Хмары над гарадком яшчэ не разьвеяліся, хоць дажджом і не сьлязіліся. Віселі хмары, як у мяшку, спакойна, нярухома, у вялікім задуменьні, нібы разважалі: пастаяць яшчэ тут ці сплысьці дзе ў другое месца?

На вуліцу першымі выходзілі козы і каровы. Каля платоў за цёплую даждлівую ноч адскочыла крохкая, сіня-зялёная росная траўка. А былі такія глухія вуліцы, дзе трава расла ўсьцяж, як на мурожным прыгуменьні. Звычайна тут і пасьвілася праз усё лета жывёла.

Калі зычны гудок лесапільні неўзабаве патрывожыў ранішняю яшчэ санліваю цішыню гарадка, майстэрні і фабрыкі былі ўжо гатовымі да новага працоўнага дня.

У невяліччай друкарні газеты „Комунар“ наборшчык Міляўскі борзьдзенька выхватваў праваю рукою з наборнай касы лацінскі корпус і роўненька, шчыльна складаў яго ў вярстатку, якую трымаў у левай руцэ.

Звычайна спакойны і задумены, Міляўскі на гэты раз чамусьці вельмі сьпяшаўся і хваляваўся. Смугла-жоўты, ужо маршчыністы твар яго выразна паружавеў, што бывае вельмі рэдка, заіскрыўся крывянымі крупінкамі. Рукі ад нэрвовасьці калаціліся...

У наборнай панавала поўная цішыня. Усе завіхаліся, ніхто, здавалася, ня гутарыў нават са сваім суседам. Гутарка многа перашкаджае ў рабоце наборшчыка. Варта толькі пачаць думаць аб чым іншым, ці загаварыць.—гэта адразу выявіцца ў рабоце: гранкі будуць перапоўнены памылкамі, у вярстатку пачнуць скакаць непатрэбныя літары і блытаць словы. На ўсёй рабоце будзе адчувацца гэтая звычайная гутарка наборшчыка. Бывае, што з наборнай адлучыцца куды старшы па цэху. Тэлефонны званок тады можа трашчаць хоць гадзіну—яго амаль што не пачуюць. Уся ўвага, уся пільнасьць наборшчыка паглынаецца яго работай.

Калі Міляўскі пачаў хвалявацца, ён сам заўважыў, што гэты набор упяршыню за апошнія гады будзе з бракам. Міляўскі—ударнік. Яго работа павінна быць узорам для іншых. А памылак тут не схаваш: корэктурна зловіць і выявіць кожны недагляд наборшчыка.

Стрымліваючы гарачае абурэнне, Міляўскі набіраў:

Ахвяра кўлацкіх драпежнікаў

Забойства старшыні колгасу „Перамога“

Уночы з 15 на 16 ліпеня сын мясцовага кулака Вінцэся Быкоўскага засек на-сьмерць лепшага актывіста, старшыню колгасу „Перамога“ Язэпа Махначана.

Кулак Вінцэсь у хаўрусе з падкулачнікам Трахімам, былым сваім парабкам і былым старшынёю Борскага сельсавету Баравіком праз увесь час змагаліся проці колгасу. Гэта рабілася з іх боку гладка і чыста. І таму доўгі час ніхто з колгаснікаў пра гэта ня ведаў. Кулак Вінцэсь угаваоўў свайго былога батрака, цёмнага, неасьвечанага бедняка Трахіма трымацца яго рукі, ня ісьці ў колгас. А вораг колгасу, сын аднаго кулака з Смаленшчыны, старшыня сельсавету Баравік скарыстаў такі выпадак і не дапусьціў раскулачыць хутаранца Вінцэся, што канешне патрэбна было зрабіць пры суцэльнай колектывізацыі. Баравік угаварыў колгаснікаў, што няма такога закону выгнаць ворага Вінцэся, бо жыве яшчэ бядняк Трахім, які не ў колгасе... і што, такім чынам, вёска яшчэ

ня ўся ў колектыве. Колгасьнікі былі паверылі яму, як старшыні сельсавету. А гэта давяло „Перамогу“ да разбурэньня. Тройка ворагаў колгасу выкарыстоўвала ўсё, каб разбурыць „Перамогу“. Дзеля гэтага былі спалены колгаскія стагі сена, атручаны свіньні, падпалены толькі-што збудаваны млын і інш.

Старшынёю сельсавету Баравіком пашырыліся розныя плёткі пра аб'яўленьне Польшчай вайны... Наш колгас знаходзіцца зусім блізка каля граніцы. Насельніцтва было перапалохана. І многа хто пасяля гэтага вышаў з колгасу.

Толькі дзякуючы сыну падкулачніка Трахіма, Сьцёпка, удалося выкрыць шайку ворагаў і разабрацца ва ўсім, што нарабілася.

Сьцёпка ведаў пра шкодную работу „тройкі“. Доўгі час маўчаў, хоць ня мала пакутваў праз гэта. Сьцёпка прасіўся вясною, каб прынялі яго ў колгас бяз бацькі. Але яго ня прынялі па малалетнасьці. Да бацькі прыстаць ён ня мог, і ад колгасу яго адкінулі. Таму так і здарылася, што Сьцёпка доўга ня ведаў, што рабіць, ня мог адважыцца сказаць пра ўсё, што ведаў. Ён доўга выбіраў паміж колгасам і бацькам—за кім пайсьці ў гэтым змаганьні? Нарэшце, Сьцёпка ўсё-ж адрокся ад падкулачніка-бацькі і расказаў старшыні колгасу т. Язэпу Махначу і другім праўду аб усім, што здарылася і што рабілася.

Ворагі былі злоўлены самімі колгасьнікамі ў час банкету ў Вінцэся і перададзены ўладзе. У гэтай схватцы з ворагамі і загінуў наш лепшы таварыш Язэп Махнач.

Цяпер колас ажывіўся. Але мы ня маем другога таварыша Язэпа. Няма каму добра, так як нябожчык, пакіраваць колгасам у час такой вялікай будоўлі і змаганьня з нашымі ворагамі.

Мы спадзяемся, што нашы шэфы, рабочыя друкарні, адгукнуцца на гэта і прышлюць і ў наш колгас для працы „дваццаціпяцітысячніка“, як гэта ўжо ёсьць у суседнім колгасе.

Селькоры: Юз'ік Лаўрыновіч
і Сьцёпка Парабкоўскі.

„Падшэфны колгас кліча! Колгас—тая-ж фабрыка, фабрыка хлеба. Бяз гэтай фабрыкі мы ні кроку ня ступім уперад. „Колектывізацыя павінна быць у асноўным скончана к канцу пяцігодкі“,— розныя думкі загаманілі ў пасівелай галаве наборшчыка Міляўскага.

І ён цвёрда парашыў зараз-жа прасіцца ў сваіх таварышоў адпусьціць яго для працы ў падшэфны колгас.

II. У ДАРОЗЕ.

Ужо седзячы ў вагоне, Міляўскі ўспамінаў той нядаўны час, калі ён набіраў невялікую, скупую заметку пра вялікае клясавае змаганьне ў вёсцы, пра забойства чалавека, якога ён едзе замяніць. Праўда, тут ня было выпадковасьці. Гэта толькі канчаткова аформіла жаданьні Міляўскага ехаць на колгасны фронт, які заклікаў да сябе лепшых рабочых-ударнікаў. Яму жыва ўспомніўся нядаўны вайсковы фронт, калі ён разам з мільёнамі такіх-жа байцоў пад градам куль і з нарадаў змагаўся за права будаваць і заводы, і колгасы. На гэтае права, заваяванае ў агнёх Кастрычніка і грамадзянскай вайны, здабытае ахвярамі соцень тысяч лепшых людзей, накінуліся астатнія, тады яшчэ недабітыя, драпежнікі, каб агнём і мячом вырваць гэтае права з рук мільёнаў, знішчыць яго, спапяліць, заліць крывёю...

Міляўскага адпусьцілі зразу-ж. „Раз сам захацеў—гэта лепш,—сказаў сакратар партыйнай ячэйкі.—Толькі глядзі,—ты едзеш на фронт, хоць людзей тваіх год на фронт па закону не пасылаюць. Тут твая поўная добраахвотнасьць. Не забывайся пісаць паведамленьні. Мы заўсёды стаім за тваёй сьпіною, ты робіш і сваю, і нашу справу. Нават і справу сусьветнай рэвалюцыі. Колгас „Перамога“—прыгранічны колгас“.

„Таварыш Жук,—адказаў на гэта Міляўскі,—мне ўжо мала засталос пажыць. І гэтае жыцьцё я не хачу патраціць без карысьці, якую я здолею яшчэ прынесці ў такі кіпучы час“.

Гутарка на гэтым скончылася. Жук добра ведаў свайго члена бюро ячэйкі—таварыша Міляўскага. Цяпер ён асабліва выявіўся перад Жукам ва ўсёй сваёй постаці. Цёмныя вочы Міляўскага гарэлі паюнацкаму, а на пажайцелым, маршчыністым твары красаваліся ўсьмешкі маладосьці.

Адно толькі непакоіла цяпер Міляўскага — гэта слабаватая граматынасьць у сельскай гаспадарцы. Даўно ўжо як адарваўся ад зямлі. Ды якая там зямля? У сваім родным мястэчку ён быў больш балаголам, чым земляробам. Потым, калі забралі на вайну, гаспадарка яго запусьцела, дзеці былі яшчэ зусім малыя. Кая прышлося прадаць, каб пракарміць дзяцей.

Адбыўшы ўсю вайну, Міляўскі парашуў пераехаць у горад. Усёроўна трэба было пачынаць жыць спачатку.

„У колгасах нам патрэбны ў першую чаргу добрыя арганізатары, якія-б змаглі накіраваць энэргію і волю бядняцка-серадняцкіх мас на будаўніцтва сацыялізму, на ліквідацыю кулацтва як клясы на аснове суцэльнай калектывізацыі. А такім арганізатарам таварыш Міляўскі зможа быць“, — добра запомніў ён словы сакратара ячэйкі друкарні тав. Жука на сходзе рабочых, прысьвечаным пасылцы Міляўскага ў колгас „Перамога“.

Думкі Міляўскага перапыніліся зычным, галасістым званком. На пэроне людзі заварушыліся, мацней загаманілі, забегалі і замахалі рукамі...

Засьвістаў гулка паравоз і шумна дыхнуў на ўсе свае волацкія жалезныя грудзі. Ад гэтага подыху цягнік здрыгануўся, выпрастаўся, забразгатаў буфэрамі і рушыў уперад.

Спачатку павольна, нібы боязна, цяжкаю ступою, а што далыц—усё шпарчэй і гарэзьней зачахкалі калёсы—чах-чах-чах! Чах-чах-чах!

Міляўскі ў апошні раз зірнуў на маленькую станцыю, што хутка адбягалася ўзад, акінуў вокам свой зялёнагаловы кучаравы гарадок і спакойна ўсьміхнуўся.

— Вы, мусіць, на дачу?—запытаўся ў Міляўскага яго сусед па купэ, чалавек з шустрымі вачамі,

з поўным ротам залатых зубоў, з гладка падголенай барадою.

— Але... на дачу...—неахвотна матнуў галавою Міляўскі, не адрываючы вачэй ад вакна.

Гаварыць ня было ніякага жадання. Хацелася думаць, марыць, успамінаць пад гэтую ціхую аднастайную песьню калёс.

— А дзе-ж думаеце спыніцца?

— Аж у колгасе, ня бліжэй, — зноў неахвотна адказаў Міляўскі.

— Як гэта—аж у колгасе? Дзе? У якім?—упарта выклікаў на гаворку сусед з залатымі зубамі.

— А вы куды—пацікавіўся ў сваю чаргу Міляўскі.

— Таксама ў колгас... Вы ў які?

— Дык вы, значыцца, таксама ў колгас?—перавёў ён зацікаўлены погляд з вакна на суседа.—Я еду ў „Перамогу“—дадаў, крыху счакаўшы, Міляўскі.

— У „Перамогу“? А-а ведаю, ведаю... Я, значыцца, ваш сусед, можна сказаць... Я жыву ў колгасе... „Чырвоны Прамень“...

Чалавек з залатымі зубамі зацікавіў Міляўскага. Мужчыны пазнаёміліся, разгаварыліся. Міляўскі распытваў пра характар той мясцовасці, куды ёе едзе, пра людзей, пра апошнія здарэнні ў колгасе „Перамога“. Чалавек з поўным ротам залатых зубоў выявіў сваю поўную асьвядомленасць ва ўсіх пытаннях.

Так неўзаметку, у гаворцы, прамільгнуў час. Зычны прарэзьлівы сьвісток паравоза неўзабаве паведаміў пасажыраў, што цягнік падыходзіць да станцыі.

Міляўскі зірнуў у акно: шырокае балота разгарнулася уздоўж палатна чыгункі. Кепскае балота—адно куп'ё, ледзь пакрытае рэдкаю травічкаю.

— А дзе-ж станцыя?

— Справа, таварыш Міляўскі. Зараз убачыце. І якая станцыя! Польскія цягнікі прыходзяць... хваліўся чалавек з залатымі зубамі.

На станцыі Міляўскі наняў падводу і выехаў у „Перамогу“.

Было яшчэ рана. Сонца толькі што зварочвала з поўдня. Летні дзень драмаў у салодкім сьне, пад

ціхую музыку вялікай прыроды. Сухавейны ветрык злёгка, асьцярожна гаманіў са сьпелымі позьнімі аўсамі. А ў сіняве заліваліся песьнямі цвыркуны-жаваранкі.

„Чаму-ж гэта нешта людзей ня відаць“, — падумаў Міляўскі. З поля яшчэ ня ўсё прыбрана.

Ён запытаўся аб гэтым у хурмана.

Хурман, скурчыўшыся, драмаў уперадку і, па прывычцы, скроз сон галёкаў на каня, калі той сьцішаў хаду. Спаў ён вельмі чула і часта мог, сплучы, гаварыць з чалавекам.

— Што вы казалі? — прахапіўся хурман ад голасу Міляўскага.

— Чаму гэта на полі нікога няма?

— Сьвята сёньня — нядзеля, — адказаў хурман.

— Вось як. Забі мяне — не сказаў-бы які дзень. Ведаю чысло, свае выходныя дні і ўсё. Тут прыдзецца зноў прывучацца да ранейшага распарадку.

Хурман адказаў і зноў пачаў „кляваць“ носам аб калені. Міляўскі таксама замоўк.

Нейкай радаснай урачыстасьцю павявала ад палёў. Грудзі лёгка разьнімаліся, каб убіраць у сябе здаровы летні сухавей. І якой шырокай ды прывабнай здаецца гэтая прастора пасьяя цеснай, доўгай будыніны іхняе друкарні, пасьяя густога дыму ад махоркі і цяжкага паветра з валавяным пахам! Толькі прывычка згладжае вастрату гэтага валавянага паху і вечнага шуму вэнтэлятара. Міляўскаму ўспомнілася, як аднаго разу ў іхняй друкарні страціў прытомнасьць зусім здаровы малады дзяцюк-журналіст. Ён толькі што застаўся быў у газэце выпускаючым. І ў той дзень газэта вярсталася вельмі доўга, — выходзіў пашыраны сьвяточны нумар. Гэта і было прычынай, што ён з няпрывычкі ня вытрымаў і страціў прытомнасьць. Цяпер сам дзівіцца, як гэта здарылася...

„Так, усюды праца нялёгка“, — думаў Міляўскі. Для яго цяпер здавалася, што працаваць на полі, у сельскай гаспадарцы нават лепш і лягчэй. Чалавек будучага ня будзе падобны да цяперашняга — ён будзе аднолькава прыстасаваны і аднолькава адносіцца да

ўсякай работы. Міляўскі хоць на старасьці сваіх год убачыў і адчуў гэтага новага чалавека ў самым сабе. Яшчэ ўчора стаяў за наборнаю касаю і борзда выхватваў з маленькіх каморачак цяжкія адшліфаваныя кавалачкі волава, на канцох якіх высечаны розныя літары. А сёння ён—земляроб, колгасьнік.

III. НЕСПАДЗЯВАНАЯ ДРУЖБА.

Бацюшка Борскай царквы, нізкі і пузаты, у доўгім, да пят, палатняным халаце, без капялюша, з пакудлачанымі, запушчанымі валасамі, бегаў з гарэхай палкай у руцэ па дзядзінцы і зганяў у хлеў гусей. Гусі ані ня слухаліся яго, моцна керкалі, злаваліся, што іх трывожаць, і ўсяляк наравілі ўцячы назад на мурожны дзядзінец.

— Антось!—крычаў бацюшка Куродым.—Хадзі памажы.

Антось, пачуўшы гаспадара, вышаў з калашніка, дзе ён прыводзіў у парадак розную мякіну.

— А каб іх трасца пабрала! Каб яны ўсе павыдыхалі!—лаяўся усхваляваны ад гусінай упартасьці бацюшка.—Чаму гэта я не завёз іх у тую чортаву стругу? Качкі-ж мілыя стварэньні, а гэта чэрці з усяго сьвету,—войкаў поп, страціўшы ўсялякую надзею даць рады гусям.

... З бацюшкавымі качкамі ня так даўно здарылася вялікая бяда, і праз гэтую бяду бацюшка век не забудзецца. Нават у царкве, сьпяваючы сьвятыя песьні, бацюшку часта приходзяць на памяць качкі. Тады ён пачынае хвалявацца, успамінае ўсё мінулае, а праз гэта зьбіваецца з толку і заместа сьвятога Мікалая ці маткі боскай успамінае качара або качку. Набожныя бабулькі ня вельмі разьбіраюцца ў папавых песьнях на незразумелай славянскай мове, ім хоць-бы што слухаць, абы адбыць законную чаргу—пабыць у царкве. А дзячок ужо колькі разоў дагаварваўся:

— Што гэта, бацюшка, з вамі сталася, вы сьпяваеце пра нейкіх качак у сьвятых малітвах?

— Вам пачулася, мабыць, Ферапонт Аксеневіч, — адказвае, пачырванеўшы, бацьюшка, і на гэтым звычайна размова канчаецца.

А было яно так. Бацьюшка павёз прадаваць качкі. Антось, яго парабак, у той час хварэў, а кірмаш меўся быць багатым. Бацьюшка ня выцерпеў, паехаў у мястэчка сам. Доўга стаяў з качкамі на рынку. Усё трымаўся вялікай цаны. Ужо зьмяркацца пачало, сонца на захадзе села, кірмаш разьехаўся, а бацьюшка ўсё чакае багатага купца. Нарэшце дачакаўся. Падыходзіць да воза высокі, стройны малады чалавек, з шырокімі, як добрыя мяхі, галіфэ, выфранчаны, пры манішцы.

— Прадаіце, бацьюшка?

— Прадаю.

— Колькі хочаце?

— Ды, каб не таргавацца, — па чырвонцу за штуку ня менш і ня больш. Пятнаццаць чырвонцаў за ўсю скрынку.

— Дарагавата, бацьюшка, але нічога. Я забяру.

Малады чалавек адразу-ж выявіў сябе вясёлым і гаваркім.

— Я заплачу вам, — сказаў ён — але вы завязеце іх мне дахаты, у саўгас „Замосьце“.

Бацьюшка абрадаваўся такому багатаму купцу, згадзіўся тым больш, што „Замосьце“ было якраз па дарозе.

Хоць малады чалавек і незнаёмы, але ня выклікаў у бацьюшкі ніякай падазронасьці. Па дарозе малады чалавек расказаў, што ён тутэйшы загадчык саўгасу, што прыехаў сюды зусім нядаўна, і таму яго тут мала хто ведае.

Да саўгасу ад мястэчка надалёка. Прыехалі яшчэ повідну.

— Ну, вось тут мы спусьцім качак — паказаў малады чалавек на невялічкае бруднае возера, што знаходзілася блізка, на водшыбе, ад саўгасу „Замосьце“.

— А яны не паўцякаюць? — здаўмеўся бацьюшка.

— Што вы — гэта-ж не вароны. Яны ў мяне тут і жыць будуць, — заспакоіў бацьюшку малады чалавек.

Потым ён дастаў з кішэні кашалёк, адчыніў яго ды пачаў памаленьку, не сьпяшаючыся, лічыць грошы. Бацюшка ў гэты час ухапіўся за работу—даставаў з скрынкі качак і кідаў іх на ваду. Тыя весела квакалі, здаволеныя, што іх вызвалілі, і ахвотна нурцавалі ў возера.

— Ведаеце, бацюшка,—сказаў сур'ёзным тонам малады чалавек, новы загадчык саўгасу,—мала пры сабе грошай, я скокну ў кватэру і, пакуль вы ўсіх павыпускаеце, вярнуся з грашыма.

— Добра, таварыш загадчык,—адказаў бацюшка, захоплены сваёю работай, а больш думкамі аб вялікай суме грошай, якая вось-вось пераплыве з кішэні загадчыка ў яго кішэню.

— Я толькі вазьму адну, бацюшка, качку, няхай жонка рэжа ды гатуе вячэру...

Бацюшка згадзіўся і з гэтым. Як-жа—трэба дагадзіць новаму загадчыку, усё-ж начальства, можа і прыперціся калі прыдзецца.

Малады чалавек выбраў самага большага качара і борзда, не аглядаючыся на бакі, проста траха ня подбегам, пашыбаваў пад будынкі.

Бацюшка тым часам павыкідаў качак, сеў спакойна на воз і чакаў сабе купца з кучаю грошай. „Лоўка выходзіць, падумаў ён, грошы самі плывуць у кішэню. Яшчэ прадам пад восень гусей дзясяткаў са два, тады зажыву“... Тут-жа ўспомніў бацюшка, што ўжо год як ён жыве ўдаўцом і носіць жалобу па пакойніцы жонцы. Пара-б падумаць і пра другую жонку, не дабываць-жа веку так, халасьцяком. На памяць усплыла настаўніца нямецкай мовы ў сямігодцы. Праўда стараватая ўдава, але і бацюшка немалады кавалер. Якраз і грошы зьбяруцца, вяселье можна талковае справіць. І бацюшка Куродым весела ўсьміхнуўся ад такога блізкага шчасьця. Усё лепш, калі кабеціна ў хаце, а то, што гэты Антось, ніяк ня можа навучыцца пячы бліны. Вечнае з ім гора. То недакіснуць, то перакіснуць бліны, то соды залішне ўсыпле, кепска скавараду падмажа,—толькі псуе такую-та хвацкую грэцкую, мяккую муку.

Многа думак і клопату ў бацьшкі.

„Але дзе-ж ён падзеўся, гэты загадчык? Можа няма грошай ці раздумаў?“

Ужо і лёгкая цемень агарнула зямлю, над возерам і балотам закурывіліся шэрыя вячэрнія туманы, а загадчыка ўсё няма. Качкі выкупаліся ў вахвоту ды паселі, сьцішыўшыся на высьпе ў траве, што ўздымалася пасярод возера.

Нейкі страшны непакой ахапіў бацьшку.

„А што, калі гэта не загадчык, а так які жулік?“

І яго пачынала трэсьці і ад павеваў вячэрняй вільготнай паветры, і ад непакойства.

Нарэшце, ня вытрымаў бацьшкі, саскочыў з возу, падняў свае полы, каб не абрасіць у траве, ды кінуўся падбегам на кватэру загадчыка.

Жах ахапіў бацьшку, адразу кінула ў пот, калі даведаўся ён, што такога загадчыка тут ніколі і ня было, што стары загадчык і ня думаў нават пакідаць свае пасады.

Жонка загадчыка здзівілася, калі бацьшкі, такі ўсхваляваны і заклапочаны, кулём кінуўся з хаты, нічога больш не сказаўшы.

Доўга пасья гэтага плёхаўся поп Куродым па гразкім, брудным возеры, скінуўшы штаны і палатнянку. Войкаў, клікаў качак, ледзь ня плакаў, просячы іх, але тыя ані блізка не падпускалі да сябе гаспадара.

Увесь запэцканы ў гразь, у аднэй кашулі і ў капялюшы на галаве, бацьшкі быў падобны цяпер на сапраўднага чорта з пекла, якога малявалі на абразох. Ён доўга не здаваўся. Шкада было адрачыся. Нарэшце, раптоўна ускочыў у самую гразкую твань. Ногі заблыталіся і апускаліся, як у мяккае, ліпкае цеста... Адчуўшы вялікую страшную бяду, ён з распачы залапатаў рукамі па вадзе, як спужаная качка, і трывожна залемантаваў, клікаючы людзей на ратунак.

У гэты час пазьбягаліся людзі і выратавалі бацьшкі.

— Няхай лепш сам сканае, можа ў рай пападзе, бо ў балоце чэрці душу схопяць,— жартавалі маладыя, ратуючы папа.

Пасья гэтага ён праляжаў два тыдні ў пасыцелі, але нікому не сказаў аб сапраўднай прычыне хваробы. Вось якая гісторыя здарылася з баццюшкавымі качкамі.

У той час, калі баццюшка ляў гусей і ўспамінаў пра здарэнне з качкамі, ён пачуў ззаду незнаёмы голас:

— Што гэта, баццюшка, гусям рады не дасьце?

Баццюшка павярнуў назад галаву.

— Добры вечар!

— Добры вечар!—адказаў ашаломлены поп.

Ён надта здзівіўся, калі ўбачыў перад сабою гэтага чалавека.

Ніколі нікага асабістага знаёмства з млынаром Ёселем поп Куродым ня меў, хоць так чуў пра яго і ў твар ведаў. Малоць, звычайна, вазіў яго парабак Антоць, стары халасьцяк, бежанец, які прыблытаўся да папа ў час вайны, прывык і так парабкам дажываў тут веку.

— Вы да мяне?—запытаўся, апамятаўшыся, поп Куродом.

— Але, але, баццюшка, маю да вас важны інтэрас...

— Так... так...—мармытаў поп, паглядаючы на Антося, які ваяваў з гусямі заместа яго.

— Дай гэтаму чубатаму гусаку па баку, дай яму аскабалка, не пашкадуй,—ня стрываў баццюшка, убачыўшы, што гусак вырваўся з-пад рук Антося і імчаўся назад, пад сьвіронак.

Поп страшэнна ня рад быў такому госьцю, але „важны інтэрас“, відаць, адразу зацікавіў яго.

— Ну, то хадзем у хату,—адварнуўся ён да госьця,—пазнавата ўжо, цёмна...

„Чаго яго чэрці прынеслі нанач, гэтага антыхрыста?“—бянтэжыўся баццюшка. „Якія гэта могуць быць інтарэсы ў нехрысьці з хрышчоным чалавекам?“

Млынар Ёсель, чалавек з поўным ротам залатых зубоў, у хаце зняў шапку, чаго ён звычайна ніколі не рабіў.

— Вы на мой прыход не спадзяваліся, баццюшка?—штучна ўсьміхаўся млынар Ёсель, круцячы ў руках шапку, не знаходзячы ёй месца.

Цяжка было разгаварыцца такім далёкім адзін другому людзям. Поп Куродым страшэнна ня любіў людзей іншай веры. Ня вельмі-ж любіў папа і Ёсель.

— Дзіўлюся, дзіўлюся... мусіць, важны інтэрас у самога?..

— Але, бацька...—адказаў млынар і абвёў вачыма хату.

Поп заўважыў гэта:

— Можна сьмела, нікога няма...

— Я прышоў знарком пытаць у бацьку, што гэта будзе? Гэта-ж магіла і мне, і вам... Нешта трэба рабіць...—пры гэтых словах млынар Ёсель махаў рукамі за вакно ў бок колгасу.

Бацька адразу здагадаўся, аб чым тут гаворка. Ён чуў, што, як пабудавалі ў колгасе млын, дык усе людзі адразу шуснулі сюды, бо тут і таней, і лепш мелюць, і што млын Ёселя праз гэта ледзьве ліпеў. Ёсель, такім парадкам, хоць і „антыхрыст“, але становіўся бліжэй, сваім, родным цяпер для бацьку чалавекам. Гэта-ж самае думае пра колгас і сам поп Куродым. Гэткія-ж трывожныя думкі ні на хвіліну не пакідаюць і яго. Колектывізацыя вакольных вёсак разьлівалася бурлівай вясеньняй паводкай і вось-вось пагражала затапіць апошнія ўзгоркі, на якіх яшчэ ледзьве ліпяць і бацька Куродым, і яго сябар па няшчасьці, млынар Ёсель. Зьмірыцца ды чакаць пуштога для сябе канца, гэта значыла пахаваць сябе жывым. Але, калі справа даходзіць да сьмерці, ніводзін чалавек ёй спакойна ў рукі не даецца. Чалавек доўга трапечацца, змагаецца, чапляецца часта за саломінку, каб адсунуць ад сябе сьмерць, хоць і не далёка. Так і з папам Куродымам. Асабліва востра дапякалі яго думкі аб страце ранейшага дабрабыту, калі аб гэтым хто напамінаў папу.

— Сядайце, сядайце, Ёсель, — замітусіўся поп Куродым, толькі цяпер разабраўшыся ва ўсёй важнасці і карысьці для яго гэтага „антыхрыста“.—Як гэта я раней ня ведаў, што вы жывяце на сьвеце? Я з вамі зусім згодзен... згодзен,—мармытаў безда-

паможна, як дзіця, бацюшка Куродым, і нэрвова мітусіўся па пакоі.—Я з вамі згодзен, Ёсель... але...

— Але... перабіў яго Ёсель,—мы многа страцілі. Мы страцілі Вінцэся і Баравіка... Мы тады не далучыліся да іх. Вось за што трэба нас біць... Гэта так заўсёды: калі чалавеку лішне не прыпірае, дык ён не клапоціцца. Цяпер горш... цяпер трэба збіраць сваіх людзей з усяго сельсавету. Вы чулі, што Борскі сельсавет з восені пераходзіць на сучасную колектывізацыю? Як вам гэта падабаецца, бацюшка? Пакуль што ў нас толькі адзін сур'ёзны вораг—„Перамога“. І зламаць гэтага ворага—значыць адбіць ахвоту ўсім з сельсавету ад гэтай праклятай нам колектывізацыі...

— Я ўсё чуў, Ёсель. Усё ведаю. Я многа думаю...

— Дык раз вы ведаеце, бацюшка, вы не павінны прапусціць ні аднае мінуты дарма. У ваших руках царква, а гэта многа значыць. Скажэце—з „Перамогі“ шмат у вас веруючых?

— Слаба... слаба... і з кожным тыднем людзі адсыпаюцца... Гэты „антыхрыст“ Міляўскі зусім збаламуціў прававерных... Галота ўся пашла з ім, аддуралася ад усявышняга бога...—разьбедаваўся поп, забыўшыся на гэты момант, перад кім ён так спавядаецца.

— Дарагі бацюшка, — расплыўся ўсьмешкаю Ёсель,—гэты Міляўскі для вас найлепшы козыр. Яго нам проста сам бог прыслаў... Ён хто?—задаў пытаньне Ёсель, і сам-жа адказаў:—жyd! Комуніст! Хіба-ж вы ня можаце зрабіць з гэтага вывад? Для мяне гэта таксама найважнейшы козыр, хоць я з ім аднае нацыі. Але ня ў гэтым, бацюшка, справа. Справа ня ў нацыі. Цяпер на гэта не глядзяць. Цяпер такога сваяцтва па нацыях і верах ня можа быць. Хто вам прыяцель, бацюшка—я ці колгасьнікі, якія адракаюцца вашай царквы?

— Ну, ды аб гэтым і гаворкі ня можа быць,—нібы прасіў выбачэньня поп Куродым.—Ясна, ясна, як божы дзень...

— Я з вамі гавару, як са сваім родным чалавекам, бо ведаю, што вы мой сёння лепшы прыяцель. Я вам веру, а вы павінны верыць мне. У нас з вамі,

бацюшка, адзін бог. — Ёсель паказаў пальцам на столь, — і адзін чорт, — махнуў ён рукою ў бок колгасу. — Давайце-ж будзем трымацца адзін аднаго і рабіць адну справу...

Бацюшка Куродым зусім зьмякчэў і гатоў быў верыць хоць самому Маісею, абы толькі той дапамог яму вярнуць назад ранейшую парахвію і ранейшы дабрабыт.

— Добра, добра, я згодзен, Ёсель. Я зраблю ўсё, што змагу. А вы арганізуйце, памагайце мне, выйляйце лепшых нашых людзей...

Пасьля багатай неспадзяванай вячэры, бацюшка Куродым разьвітаўся з Ёселем, як самым лепшым, шчыры, даўно знаёмы яго прыяцель.

IV. ГАЛІЦА БУДЗЕ АСУШАНА!

Міляўскі з першых-жа дзён горача ўхапіўся за новую работу. Ён папрасіў сакратара праўленьня комсамольца Клімовіча падабраць увесь матэрыял пра становішча колгасу: розныя сьпісы, пратаколы, пляны... Потым некалькі дзён запар сядзеў доўгімі вечарамі, вывучаў свой колгас. Трэба ведаць, з чым маеш справу. Трэба ўсё улчыць, узважыць, так, як на заводзе, як у іх друкарні, дзе кожны чалавек мае сваё месца і работу, а кожная работа — сваю чаргу і час. Апрача таго, трэба добра прадумаць і прызначэньне кожнай рэчы, яе карысьць для агульнага разьвіцьця. Трэба ў час заўважыць тыя тормазы, якія шкодзяць рабоце.

Чым больш уваходзіў Міляўскі ў курс справы, тым ясьней для яго складалася думка, што ў рабоце колгасу патрэбны неадкладныя зьмены. Перш за ўсё, яму кінулася ў вочы вялікая разьбежнасьць паміж пахацьцю і сенажацьцю. Пахаці лічылася ў колгасе 150 гектараў, а сенажаці толькі 50. Зямля ў гэтай мясцовасьці ў большасьці пяшчаная, кепская, і вывад для Міляўскага быў ясны — браць курс на жывёлагадоўчую, а не на зернавую фабрыку. Пахаць можа

быць толькі памочнікам у такой справе. Самае га-
лоўнае—кармовая база.

У старым пляне вёскі, які праглядаў Міляўскі,
значылася вялізарная прагаліна пад балотам-няўдо-
бішчам. Балота гэтае зацікавіла яго.

— Якое гэта няўдобішча?

Сакратар растлумачыў, што такое балота сапраўды
ёсьць і лічыцца за іх колгасам, але карысьці з яго
ніхто ніколі ня меў. Балота гнілое, і трава на ім не
расьце.

— Трава будзе расьці,—сказаў Міляўскі, выслу-
хаўшы сакратара.

— Як гэта будзе?—здзівіўся сакратар?

— Мы яе прымусім,—падцьвердзіў старшыня.—
З гэтага і трэба пачынаць.

І ў той-жа дзень усе ведалі праз Клімковіча аб
такой дзіўнай навіне—Міляўскі хоча асушыць Голае
балота. Гэтага ўжо ніхто ад яго не спадзяваўся.

— Ну, відаць, што новы чалавек, нічога ня ведае,—
недаверліва гаварылі мужчыны.

Другое, на чым асабліва спыніўся Міляўскі,—
коні. Ёх было ў колгасе аж 35 штук. Пры гэтым,
большасьць старых, раргары, як называлі іх жартаў-
ліва колгасьнікі.

— Гэта зусім неэканомна,—даводзіў Міляўскі.—
У нас дваццаць пяць недабойкаў. Пакуль не завалілі
хлявоў—прадаць і набыць дзесяць-пятнаццаць доб-
рых, маладых. Хоць і гэта ня выхад. Мы будзем
разводзіць кароў і сьвіней, а ня коняй. Налета нам,
канешне, патрэбен свой трактар. Толькі з гэтага
будзем пачынаць і разьвіваць сапраўды буйную, па-
трэбную і даходную ў гэтай мясцовасьці колектыўную
гаспадарку.

Сакратар Клімковіч яшчэ больш здзівіўся. Ніколі
ён і ў мыслях ня меў, што каровы і сьвіньні вы-
гадней за коняй і што дзесяць коняй маладых лепш
за дваццаць пяць старых.

Апрача гэтага, зьмены Міляўскага закраналі і дру-
гія важныя бакі жыцьця колгасу. Ён парашыў аба-
вязкова ў ДOME Культуры, калі будзе скончаны, у

першую чаргу адкрыць сталовую і дзіцячыя ясьлі. Гэта адразу аслабаніць жанчын ад лішняй бескарыснай работы і дасыць колгасу некалькі дзiesiąткаў лішніх, так патрэбных рабочых рук.

Потым Міляўскі заўважыў, што праца ў колгасе дагэтуль вялася без усялякага пляну. Рабілі паводле звычайнага сялянскага каляндара, бяз жаднай нормы і падліку зробленага...

І ў гэтым Міляўскім кіравала зноў-жа друкарня з яе жыццём і распарадкам. Кожная работа павінна мець свой пэўны час і пэўных людзей. Кожны чалавек павінен ведаць сваю норму работы. А каб гэтая норма выконвалася з посьпехам, патрэбна зьдзельшчына, якая ўжо даўно ўведзена ў іхняй друкарні.

Аднак з усіх зьмен зараз найбольшую ўвагу Міляўскага займала Голае балота—сто гектараў твані, з якой можна зрабіць ня толькі прыемны для вока заліўны бераг, а нават поплаў, а то і палетак, дзе будзе расьці самая сапраўдная сакаўная канюшына. Дзеля гэтага варта папрацаваць!

Галіца—так празвалі алёхаўцы Голае балота—спрадвеку лічылася прапашчым. Улетку туды рэдка хто мог дабрацца,—мох уздуваўся, як надзьмуты пухір, а пад ім дзіка квахталі глыбокія стругі гразі і твані. Трапляліся такія мясьціны, дзе неасьцярожны чалавек мог навек загінуць, уваліўшыся ў стругу. Нездарма траха ня кожная такая струга мае пэўную назву ад імя чалавека, што знайшоў у ёй магільны прытулак. Гэта ўсё розныя „Лаўрэнавы“, „Цімохавы“, „Мыліцавы“ стругі.. Цэлыя легенды з пакаленьня ў пакаленьне перадаюцца пра гэтыя памятныя для тутэйшых людзей жahlівыя бязэдніцы.

Галіца была для ўсіх няпрыступнаю крэпасцю. Ніхто ня верыў, што такое балота наогул можна калі-небудзь асушыць, хоць-бы яго ўсё перарэзаць канавамі. Потым-жа, маленькая рэчка, што абхінае балота з захаду, мае вельмі слабую цягу, і спадзявацца на яе зусім рызыкаўна. Рэчка ўлетку мяльчэе, зарастае тваньню, і яе канешне трэба прачышчаць.

Міляўскі-ж адразу ўхапіўся за Голае балота, як за аснову ўсяе работы на бліжэйшы час.

— Галіца павінна быць асушана!—даводзіў ён на праўленьні колгасу.—Тое, што не магла зрабіць ранейшая вёска Алёхаўка, цяпер будзе зроблена колгасам „Перамога“, хоць бы для гэтага і прышлося прачышчаць раку. Пачынаць разьвіваць колгас будзем з Галіцы.

Праўленьне згадзілася з прапановаю Міляўскага. Але праведзены дзеля абмеркаваньня гэтага пытання агульны сход нічога канкрэтнага ня даў. Усе згаджаліся з важнасьцю справы, аднак ніхто не адважваўся пачынаць такой вялізарнай рызыкоўнай работы, якая магла скончыцца бяз жадных вынікаў.

Міляўскі баяўся прапусьціць сяголетняе лета. Сёлета балота на дзіва высахла, і пачынаць работу патрэбна было, ня трацячы ніводнай лішняй гадзіны. Да васеньніх дажджоў заставалася ня менш месяца, а за гэты час можна правесьці галоўныя канавы-магістралі, каб налета вясною пачаць ачыстку ракі, калі будзе патрэбна.

Таму Міляўскі, доўга не разважаючы, парашыў даць нарад на асушку балота. Зацяжныя абгаварэньні пляну асушкі былі зусім лішнімі. Кожны прапушчаны дзень мог прынесці непяправімую шкоду. Раённыя арганізацыі спачувальна адгукнуліся на замеры Міляўскага. Дакляравалі ўсялякую дапамогу, прызначылі гідротэхніка. К гэтаму часу ўсё з поля было прыбрана, а для асеньняй работы Міляўскі спадзяваўся на дапамогу раёну і сельсавету. Праўда, аб гэтым ён яшчэ нідзе не гаварыў. Раней трэба ўзварушыць работу і на справе паказаць яе выгоды ня толькі для „Перамогі“, а і тых, што ня сёньня-заўтра далучацца да колгасу.

V. „НЯЗГОДНІКІ“.

У сем гадзін раніцы шырокі школьны дзядзінец гудзеў гудам. Кожны гаварыў, што хацеў. І кожны лічыў сваім абавязкам гаварыць. Некаторыя гаварылі

проста самі з сабою, бо слухаць іх ня было ахвотнікаў.

Звычайна для такой гаворкі цяпер, улетку, мала часу. А сёньня нешта нейкае? Міляўскі сядзіць, спакойны, на бервяне з Паўлюком і таксама аб нечым паціху гамоняць. Такая бястурботнасьць старшыні перадавалася і ўсім колгасьнікам.

— Я вам кажу, мужчыны, што з гэтага квасу піва ня будзе, — гарачыўся ў аднэй групцы гаваруноў Якімка Бандарчук.

— Чаму гэта ня будзе? — насядаў на яго зяць Лявон Кушнер. — Мала што табе цяпер, дзяцей пагадаваўшы, нічога ня трэба. А нам патрэбны і сталяўкі і ясьлі.

— Як гэта я, скажэце на міласьць, на старасьць буду есьці тое, што мне дадуць? Мне многа ня трэба, але я хачу, каб яно ўсё было да толку... Вось што. А гэта, як той кажа, еж з карыта...

— А хіба-ж яно будзе бяз гэтага „толку“. Жывуць-жа людзі ў горадзе, што ядуць і ў сталяўках. Добра, чыста і клопату бабе няма, — не здаваўся Лявон.

— Гавары, гавары... ведаем мы гэтую чыстату, пане ты мой, — падтрымліваў Якіма Цімох Гарэза, той, што першым прышоў быў выпісацца з колгасу ў час перажытай нядаўна завірухі. — Хлеб мясіць будуць ня рукамі, а нагамі, бо дзе, пане ты мой, рук набрацца на такое горла? Гэта-ж ня сам сабе... Бульбу варыць будуць з лупінамі ды чарвямі... Ведаем мы гэтую чыстату, пане ты мой. Я-ж кажу... — угрунтаваў свой довад Цімох.

— Вы як сабе хочаце, а я не... сказаў нарэшце цьвёрда Якімка Бандарчук, грызучы бязьлітна ад хваляваньня ніжнюю губу. — Бо сёньня сталяўка, а заўтра яшчэ якое ліха выдумае. Унь, Галіцу хоча асушыць... паказаў ён рукою на Міляўскага. — Дзе гэта відана, скажэце? Не, з гэтага квасу піва ня будзе, скажу я вам адкрыта. Як сабе хочаце. Унь, што — махнуў ён рукою.

— А што ты хацеў, каб век пражыць толькі на сваёй печы?—уступіўся за Лявона Міхалка Саўчык.— Каб цябе не патурбавалі, пана такога? Мо' яно табе і ня трэба нічога. Але-ж ня ты адзін з Цімохам жынеш на сьведзе. Нават і не адзін толькі наш колгас жыве на сьведзе, калі хочаш ведаць.

— Ат, плявузгае няма ведама што,—плюнуў са злосьці Цімох.— Да чаго ты гэта?

— А да таго, што большасьць ня будзе лічыцца з меншасьцю. Ты думаеш, князь Радзівіл і тысячы іх другіх хацелі пакідаць нам зямлю і маёнкі?

— Ого! Каб яны так жыць хацелі, гады,—перапынялі Міхалку мужчыны—слухачы.

— Дык вось, гэтак і з табою, Якім, і з усімі, хто пойдзе проці колгасу. Мы жывем і робім ня кожны сам за сябе, а для ўсіх, для ўсяе дзяржавы, калі хочаш ведаць... І сталоўка, і ясьлі патрэбны ня толькі нам, а ўсёй дзяржаве, калі хочаш ведаць. Будзе сталоўка і ясьлі, мы будзем мець больш рабочых, больш зробім. А дзе гэта дзенецца? Не прападзе-ж яно. Таксама і з Галіцай. Для нас яно мо' і хопіць таго, што ёсьць, але я зноў скажу, не толькі-ж мы адны жывем на сьведзе. А тыя, што робяць машыны, працуюць у капальнях, здабываюць жалеза і газу,—яны-ж хлеба ня робяць.

— Ня робяць, дык затое і ня маюць,—стараўся ўкалоць Якімка свайго супраціўніка.

— Эт,—пачаў злавацца Міхалка,—што з табою гаварыць. Ты ведаеш усё, але ты... ты проці нас ідзеш, вось што, калі хочаш ведаць.

— Я іду, як усе, аднэй дарогаю... хіба-ж я ня з вамі?—не здаваўся Якімка.

Якімка Бандарчук жыў адзін з бабай. Меў сякія-такія запасы, дзяцей ня было, і яму жылося добра. Сам яшчэ трапяткі і рухавы, працаваў ня горш за другіх маладзейшых.

Скупасьць і дасьціпнасьць адчуваліся ва ўсёй гаспадарцы Якіма: дзсяткамі кублоў, кадушак, павозак, колаў і іншага, часта зусім непатрэбнага хламу былі запоўнены яго будынкі. Ён шанаваў усё гэта, кала-

ціўся за кожную макулінку, зьберагаў, хаваў, хоць і сам ня ведаў, дзеля чаго яно. Адзіную дачку сваю Алесю ён выдаў замуж за Лявона бяз жаднага пасагу, хітра адгаварваючыся тым, што і сам некалі не атрымаў па жонцы нічога. Лявон Кушнер ня вельмі, праўда, і даганяўся пасагу, але гэты выпадак усё-ж быў важнаю прычынаю таго, што цесьць і зяць з першых дзён іх блізкага знаёмства недалюбівалі адзін другога.

У колгас Якімка запісаўся апошнім. Доўга думаў, ня спаў начэй, траха ня страціў розуму, і толькі, калі ўжо ўся вёска рушыла ў колгас, Якімка адважыўся на такія рашучы і боязны для яго паварот. Ён з замілаваньнем праз усю зіму аглядаў сваё дабро—хлеў, гумно, сьвіронкі, дзе ўсяго было поўна, успамінаў, гледзячы на гэты набытак, увесь свой перажыты век, і трудна было цяпер раставацца з думкаю, што ўсё гэта будзе не яго, уласнае, а ўсіх—колектыўнае.

— Як жа гэта — я век душыўся, галеў, усё збіраў, а цяпер чорт лысы спажываць будзе?—прыставаў да кожнага Якімка з такім запытаньнем.

— То на чорта ты душыўся? Хто цябе прымушаў душыцца? Мусіць, ты ў гэтым меў смак? Дык хто табе вінават,—адказвалі Якімку, жартуючы, колгасьнікі.

Гэта яшчэ больш злавала і абурала яго. З такой злосьцю і прышоў Якімка ў колгас.

Зусім другім чалавекам быў Лявон. У першыя гады жыцця жанатым Лявону цяжка было ўзьбіцца на сваю гаспадарку, каб хоць як можна было пражыць. Ён адразу-ж выдзяліўся ад старэйшага брата, які нічога ні на каліва не пераступіў яму, меншаму ў сям'і. Падзяліліся, як кажуць, і „кол у пол“. Трысьцень хлява не маглі ніяк падзяліць, дык раскідалі ды разабралі па бервяну. Прышла чарга да варот. Ніводзін не хацеў пераступіць. Лявон даводзіў брату, што ён меншы і гэта трэба ўзяць на ўвагу, а той са скупасьці і ганарыстасьці ўзяў ды са злосьці раскавяліў вароты папалам.

— Вазьмі,—сказаў ён,—сваё, а я сваё,—і шпурнуў частку варот Лявону.

Лявон змаўчаў, сьцяўшы зубы, але тут-жа, пры брату хаціўся за сякеру і дашчэнтку пашчапаў сваю, нікуды непатрэбную частку старых трухлявых варот.

І гэтак „сваё“ з таго часу стала агідным для яго, нялюбим.

Потым, калі крыху адбудаваўся, новы клопат сустрэў Лявона: абсыпалі дзеці. Але жывы чалавек Лявон не здаваўся, ён, як уюн, круціўся, трапятаўся, кідаўся на розныя хітрыкі і промыслы, каб пражыць самому і пракарміць дзяцей на двухдзсяціннай гаспадарцы.

Лявон змалку меў цягу да сталярнай работы. Цяпер, у трудныя для яго часы, усё часьцей і часьцей браўся ён за сталярку. З-пад яго рук выходзіла на дзіва вышліфаваная чыстая работа. Цяпер у колгасе Лявон першы маханьнік па сталярцы. Ён адзін за ўсю весну нарабіў гонтаў гэтулькі, што іх хапіла накрыць млын і засталася многа яшчэ і на Дом Культуры.

Міляўскі скора заўважыў сярод іншых здольнага і шчырага работніка Лявона. Ён вылучыў яго адказным за сканчэньне пабудовы Дому Культуры. Раней адказным быў Якім Бандарчук. Гэтае новае здарэньне выклікала цэлую буру з боку Якімкі, і яно-ж пракапала яшчэ глыбейшую прорву паміж цесьцем і зяцем.

Праўда, Міляўскаму не спадабалася, што Дом Культуры будуецца з бяровеньня. Агледзеўшы нізіны гэтай мясцовасьці, Міляўскі знайшоў тут многа гліны. Чаму-ж не зрабіць, у першую чаргу, цагельню, хоць невялікую? Тады зусім іншая справа.

* * *

Тэхнік па мэліорацыі, Вішнеўскі, спазьніўся на цэлую гадзіну. Ён ішоў пяшком, і таму забавіўся ў дарозе. Куртка, штаны, боты, з высокімі, за калені, халявамі, шапка—усё на ім было скуранае. Колгаснікі з цікавасьцю аглядалі гэтага незнаёмага чалавека і стараліся ўгадаць, чаго-б ён прышоў?

Калі ўсё было гатова, Міляўскі сьцішыў людзей і каротка паведаміў:

— Па пастанове праўленьня колгасу з сёньняшняга дня мы пачынаем работу на Галіцы. Няма больш зручнага часу, як гэты месяц: па-першае, балота за гарачае, сухое лета на многа ачарсьцьвела і на яго можна ўзыйсьці, па-другое, мы ўжо налета павінны мець з Галіцы тысячы пудоў лепшага сена для нашага колгасу. Прапусьціць гэты месяц, — значыць, адразу, з першых-жа дзён, сумысля перашкодзіць разьвіцьцю колгасу „Перамога“. Наш колгас павінен быць, як вам вядома, жывёлагадоўчым. Такім ён і будзе. А для гэтага нам патрэбны тысячы пудоў сена. Палохацца Галіцы нам не да твару. Грамада, калі захоча, дасьць рады і не такому балоту. Апрача таго, мы не адны. Нам прыдуць на дапамогу і раён, і сельсавет, і тыя, што ня сёньня-заўтра далучацца да нас. Я ад імя праўленьня даю сёньня нарад на асушку Голага балота. Праз дзесяць хвілін усе павінны сабрацца ў дарогу з спраўнымі рыдлёўкамі...

Калі Міляўскі скончыў, усе загаманілі адразу. З вялікага шуму найбольш выразна вылучаліся галасы, што бязупынна паўтаралі:

— Гэта згуба для колгасу!

— Нікуды ня пойдзем!

— З нас, пане ты мой, людзі будуць сьмяяцца...

— З гэтага піва квасу ня будзе...

Людзі адразу падзяліліся на пэўныя лягеры: адны заклікалі ісьці зараз-жа, другія, нападаючы на іх з лайнкамі, расьпіналіся нема процівыхаду на работу...

Міляўскі трымаў сябе, як ніколі, спакойна. Калі ўсе нагаманіліся, ён абвясціў:

— Хто ня згодзен — можа заставацца дома. Ніякай другой работы няма. Астатнія праз дзесяць хвілін павінны выступіць.

Гэтыя словы зрабілі сваю справу. Грамада раптам прыціхла, нібы гэта былі ня словы Міляўскага, а неспадзяваны гром.

— Хадзем, Міхал, хадзем хлопцы! — гукаў Лявон,

адыходзячыся ад людзей.—Гэткі бо страх—Галіца!
Возьмемся гуртам—за тыдзень лягуць канавы.

— Ах, каб цябе аблажыла, ды не ўзьняло, зяцёк ты мой!—вылаяўся ўсьлед яму Якімка Бандарчук.— Людзі жыта збіраюцца сеяць, а яны чорта ў балоце ідуць шукаць!

— Ня чорта, а сена,—паправіў яго Лявон.

— Каб вы сабе вяроўкі на горла пазнаходзілі, каб вы там захлынуліся, каб вы...

Лявон больш ня слухаў гэтых „каб вы“, і нічога не адказваў Якімку. Ён добра ведаў натуру цесьця. З ім спрачацца ня варта.

Гурт людзей увачывідкі радзеў, рассыпаўся. А праз колькі хвілін каля школы засталася толькі чалавек пяць нязгодных. Яны жвава махалі рукамі, гразіліся, крычалі і траха ня вылі ваўкамі на тых, што паслухаліся Міляўскага, які павёў іх у чортава балота, пакінуўшы неадкладную работу на полі ў такі гарачы час.

— Каго-ж гэта мы слухаем? Міляўскага? Што ён ведае ў гаспадарцы? Альбо галота гэтая, кавалак баяка—Лявон? З іх работы, кажу я, піва ня будзе!—хваляваўся больш за ўсіх Якімка.

— Нам свой колгас патрэбен, вось што,—сказаў цішком Цімох,—тады будзе толк, пане ты мой,—кончыў ён і абвёў усіх пыталым поглядам.

— Праўду Цімох кажа,—жвава падхапілі астатнія.

Выказаная Цімохам думка ўсім вельмі спадабалася. Гэта-ж ня трэба лепш—свой колгас! Пяць чалавек ёсьць—і даволі, на што яны больш? Застаецца толькі выказаць патрэбны кавалак зямлі, аформіць справу і ўсё добра. Мужчыны так абрадаваліся гэтай думцы, што зусім забылі на гэты час і пра балота, і пра Міляўскага, і пра сяўбу. Яны доўга яшчэ стаялі каля школьнага будынку, меркавалі пра свой новы колгас. Зараней выбралі сабе за старшыню Якімку, вызначылі палетак (навозы, самае лепшае поле), тут-жа склалі і плян будучай работы ў сваім новым колгасе „нязгодных“... А колгас парашылі

назваць „Новы шлях“, што, на думцы Якімкі, не зашкодзіць, а, наадварот, начальству спадабаецца, і пры такой умове лягчэй будзе пусьціць у ход справу...

VI. ТРАХІМ ВЯРНУЎСЯ ДАХАТЫ.

Бацька Сьцёпкі Трахім вярнуўся праз месяц. Яму па суду далі пяць год турмы ўмоўна. Суд узяў на ўвагу яго поўную несьвядомасьць, беднасьць, шчырае пакаяньне і тое, што Трахім стаў сьляпою ахвяраю кулака Вінцэся, ды зусім мякка аднёсься да яго ўчынку. Трахім на судзе доўга каяўся, плакаў і прасіўся. Ён перад усімі хваліў свайго сына Сьцёпку, што той зрабіў правільна, калі адрокся ад бацькі, ратуючы колгас.

Але, вярнуўшыся дахаты, Трахім ніяк ня мог шчыра, як раней, глянуць у вочы ні людзям, ні сваім. Ён адчуваў сябе тут, як чужы і непатрэбны.

Сьцёпка цяпер так захапіўся работаю, што ніколі і ня стыкаўся дома. Ён ні разу нават не пагаварыў з бацькам аб усім, што здарылася. Усё гэта зьвязвала Трахімавы рукі, і ён адчуваў сябе тут не гаспадаром, а лішнім, дакучным госьцем.

Пражыўшы так некалькі дзён госьцем, Трахім пачаў думаць і аб рабоце. Юзкі з маткаю працавалі ў колгасе. Аднаўляць ранейшую ўласную гаспадарку Трахім больш ня зьбіраўся. Але што было рабіць? Як адважыцца пайсьці ў колгас ды прасіцца, каб прынялі на работу?

— Колгасу рукі патрэбны, — ганяла яго жонка, ідзі, пагавары. А, можа, і ты да людзей далучышся, калі прымуць?... Дзе-ж ты дзенешся?..

— Ня прымуць, мусіць... — скупа адказаў задуменны Трахім, апусьціўшы ўніз вочы.

На гэтым гаворка іх і скончылася.

А назаўтра Трахім усё-ж ня выцерпеў. Пайшоў да Міляўскага. Міляўскі ўжо загадзя добра ведаў Трахіма, хоць у вочы яго і ня бачыў. Выслухаўшы Трахіма, ён сказаў:

— На работу—калі ласка. А вот, што да прыёму ў колгас, аб гэтым падумаем на праўленьні...

І з таго часу Трахім пачаў хадзіць на Голае балота. Кожны дзень, выходзячы з дому на работу, ён неяк міжвольна прыпыняўся каля Вінцэсевой хаты, занятай цяпер Лявонам Кушнерам, нешта думаў, круціў галавою.

Вінцэся разам з сям'ёю і Баравіком выслалі. А ўся яго гаспадарка адышла пад колгас.

VII. ПІОНЭРСКІ КОЛГАС.

К канцу лета пляц каля курынага шалаша стракаціўся сотнямі пісклівых стварэньняў. Страшэнны гармідар узнімалі яны тут, асабліва калі надыходзіла пара карміць іх. Кураняты не магі стоўпіцца ў адным месцы, пішчом лезьлі ва ўсе шчыліны, на агароды. Хлопцы разрываліся, даглядаючы іх. Яны насілі ў драўляных вёдрах ваду, разьлівалі яе ў карытцы, часта мянялі на сьвежую, падгатаўлівалі крупяную кашу, даглядалі, каб усе кураняты былі накормлены і напоены. Але работы з кожным днём прыбывала і прыбывала. Кураняты расьлі, а разам з гэтым расла і работа. Аднак Сьцёпка ніколі не адчуваў стомы. Наадварот, яму здавалася, што тут якраз і не работа. Гэта ня тое, што араць камяністыя горы. Такая работа радавала яго, захапляла.

Аднаго разу Сьцёпка сказаў Юзіку:

— Чаму-б нам не завесьці яшчэ трусікаў?

— Ну, тут і гэтай чарадзе рады ня даць,—скрывіўся быў Юзік.

— Гэта не бяда. На гэта ў нас ёсьць атрад, які пакуль што нічога ня робіць для колгасу. У атрадзе 20 піонэраў і калі кожны будзе працаваць так, як мы, тады сьмела можна да гэтай чарады прыбавіць яшчэ сотню-другую трусікаў.

— І не адных трусікаў,—зацікавіўся потым Юзік,—а качак, гусей...

— Ды мы тут свой піонэрскі колгас організуем,—загарэўся новымі размахамі работы Сьцёпка.—Вось

што. Давай, Юзік, пагаворым аб гэтым на савеце атраду. Калі згодзяцца, праўленьне напэўна не пашкадуе нам якой сотні, каб купіць на развод трусікаў. Пра качак і гусей сёлета гаварыць позна. А вось трусікі—гэта можна.

— Ты праўду кажаш, Сьцёпка. Мы часта на савеце атраду думаем аб грамадзкай рабоце піонэраў. Выбіраем іншы раз зусім бескарысную работу, а на тое, аб чым ты гаворыш, забываемся. Гэта-ж і будзе асновай работы атраду. Канешне, аб гэтым варта пагаварыць. І ня толькі пагаварыць—зараз-жа зрабіць.

* * *

Сьцёпка за апошні час многа пасталеў. Усё перажытае пачынала пакрыху згладжваць сваю вастрату. Ён заўважаў, як з кожным днём памалу разбураецца сьцяна недаверлівасьці, што вырасла была між ім і колгасьнікамі ў нядаўныя жудасныя дні. Яму даравалі цяжкую віну перад колгасам, прынялі яго з маткаю ў сваю сям'ю.

Але пакутныя думкі ўсё-ж не пераставалі трывожыць Сьцёпку; „Як-гэта я ня мог адважыцца раней, колькі шкоды нарабіла колгасу мая нерашучасьць і палахлівасьць перад бацькам... Бедны мілы, дзядзька Язэп“... Вобраз Язэпа, як жывы, часта ўспываў перад Сьцёпкам, адным з віноўнікаў яго сьмерці. Здаецца, ён па-ранейшаму такі-ж жвавы, вясёлы, з ціхай, ласкавай і прыемнай усмешкай, нібы хоча сказаць Сьцёпку: „Ня сумуй, хлопча, што зробіш, на тое вайна, вайна з рэшткамі ворагаў, за лепшую будучыню для ўсіх вас...“ Цяжка Сьцёпку думаць пра гэта. Вялікія пакуты грознымі навальніцамі хвалююць яго маленькае сэрца. Вочы—кругленькія, чорныя вугольчыкі, з гаручымі іскрамі—туманяцца ад ня выказанага жалю за мінулае.

У Язэпа засталася жонка і трое дзяцей. Большы хлопчык Віця—піонэр, разам са Сьцёпкам у атрадзе. Сустрэчы з ім і сям'ёй загінуўшага дзядзькі Язэпа—цяжкія для Сьцёпкі сустрэчы.

Аднаго разу Сьцёпку захацелася неяк напамінь Віцю пра бацьку, як-небудзь пакаяцца перад сваім таварышом, сказаць тое, што яго часта прымушала так многа пакутваць, бо выказанае гора становіцца лягчэйшым.

Было гэта перад зборам атраду. Тады штосьці надоўга спазьнілася павадырка Стэфка. Сьцёпка сам першым падышоў да Віці.

— Нешта Стэфкі няма,—загаварыў ён моцна, бо кругом вельмі шумелі і дурэлі дзеці.

— Яна мусіць, купацца пабегла пад млын? Сёньня гарачыня такая,—адказаў Віця, аглядаючы Сьцёпку, нібы бачыў яго ўпяршыню.

Сьцёпка ніколі не асьмельваўся загаварыць так сам-на-сам да Віці, сьмела гледзячы яму ў вочы. Віця ведаў і адчуваў, што Сьцёпку цяжка наогул з ім гаварыць.

У гэты час дзеці дружна зарагаталі.

— Так, так, маладзец, Волісь!—крычалі піонэры.

А Волісь, расчырванеўшыся, ляжаў на версе на Зьмітраку, трымаў яго моцна абедзьвюма рукамі за шыю, прыціскаў да зямлі і прыгаварваў:

— Ну, будзеш дужацца са мною? Сіляка гэткі аб'явіўся!

Зьмітрок самы гарэзны піонэр, любіць дурэць, нікога не прапусьціць, каб не зачапіць. Бярэцца дужацца з кожным, хоць рэдка каго ўдавалася пакаціць. Але ніколі не здаецца Зьмітрок, гонару ня траціць.

— А ўсё-ж такі і ты ляжаў на зямлі,—кажа ён, устаючы.

— Але хто падыспадам?

— Мы ляжалі разам,—апраўдваецца Зьмітрок, каб ня страціць гонару перад усімі.

У школу зайшла павадырка Стэфка.

— Што, зноў дужаецца? Дакуль гэта ты, Зьмітрок, будзеш гарэзіць? Глядзі, каб болей ня прышлося гаварыць аб табе на савеце атраду?!—палаяла павадырка Зьмітрака.

— Гэта ня я, а Волісь дужаўся...

— Ну, глядзі, ты ніколі не вінаваты, у цябе ўсё другія вінаваты...

Стэфка заклікала дзяцей да парадку і пачала праводзіць сход.

Сьцёпку так і не ўдалося пагаварыць з Віцем.

— Сеньня нам, дзеці, трэба абмеркаваць вельмі важнае пытаньне,—пачала Стэфка.

Дзеці сьцішыліся. Цікава, якое-ж гэта важнае пытаньне? Яны даўно прасілі Стэфку арганізаваць паход у колгас „Чырвоны прамень“, пад граніцу, дзе можна будзе ўбачыць многа цікавага, асабліва-ж сапраўдных жывых жандараў, аб якіх яны так многа чулі апавяданьняў ад старэйшых. Мусіць, пра гэта і будзе сеньня гаворка?

— Наш атрад, дзеці, яшчэ дагэтуль не знайшоў свайго пэўнага месца ў колгасе,—гаварыла далей Стэфка.—А гэта вельмі кепска.

— Праўда, што цікава. А дзе-ж ён, наш атрад калі не ў колгасе?—перапыніў яе Зьмітрок.

— Ціха, Зьмітрок, лепш паслухай, потым будзеш гаварыць,—дакорліва ўпікнула яго Стэфка і казала далей:—Мы больш займаліся рознымі гутаркамі і гульнямі, чым карыснай і для сябе і для колгасу работаю. Праўда, кожны з нас у асобку ня гуляе, сее-то робіць. Але ўвогуле нашай работы ня відаць. І вось мы на савеце атраду парашылі злучыць усю нашу работу. Мы парашылі ўзяць шэфства над гадаваньнем курэй і цялят у колгасе. Больш дакладна пра гэта нам раскажа Юзік. Мы яго і паслухаем. Толькі адна ўмова—слухаць уважліва і не перапыняць, як гэта робіць Зьмітрок.

— Я-ж і слухаю гэтак, уважліва, як ты кажаш,—не сьцярпеў, каб не адгаварыцца Зьмітрок.

— Ну, гавары Юзік,—дала слова павадырка Юзіку.

Юзіка дзеці заўсёды слухалі лепш, чым нават Стэфку, бо лічылі, што Юзік больш ведае ня толькі за іх, але і за ўсіх у колгасе. Ён-жа адзін пакуль што з усіх вучыцца ў местачковай сямігодцы. Яшчэ няма ніводнага чалавека ў колгасе, які вучыўся больш

за Юзіка. Апрача таго, Юзіку даручана такая работа, якую ня кожны мог-бы рабіць і з старэйшых. Яго работа ўжо набыла славу. Да яго часта прыязджае нават сам аграном, гутарыць з ім, як з дарослым, навучае, дае розныя цікавыя кніжкі па гадоўлі курэй. Чаму-ж не паслухаць Юзіка?

Юзік узяў у рукі невялічкі кавалачак сьпісанай паперкі і пачаў расказваць

— За гэта лета мы вывелі праз наш невялічкі інкубатар каля тысячы куранят. Гэта справа самая выгодная і прыбытковая для колгасу. Страты на курэй у нас пакуль што зусім невялікія. І вось уявеце сабе, колькі птушынага мяса мы зможам даць дзяржаве толькі за адно лета? Але-ж на гэтым абмежавацца нельга.

Усё даводзіць аб тым, што гэтую справу мы павінны пашыраць і разьвіваць далей. Аднак, за курамі патрэбен догляд. Пакуль што мы спраўляліся траха што ўдваіх—я і Сьцёпка. Цяпер-жа нам трудна даць рады, апрача таго ўвосень я іду вучыцца. І мусіць, пойдзе таксама і Сьцёпка. Вось атраду і трэба падумаць—хто застанецца на наша месца?

— Мы!—загаманілі піонэры.

— Я так і думаю. Увесь атрад павінен узяцца і адказваць за гэтую работу. Але на ўвесь атрад работы будзе малавата. Мы аб гэтым таксама думалі на савеце і парашылі, каб піонэры ўзялі шэфства ня толькі над курамі, а і над цялятамі, якіх цяпер даглядаюць нашы маткі. Мы гэтым самым аслабанім ад работы сваіх матак, якія змогуць рабіць іншую работу.

— Вот гэта праўда! Чаму дагэтуль так не зрабілі?—не сьцярапеў Віця.

— Зробім, зробім, яшчэ ня позна,—сьцішала яго Стэфка.

— Ну, вось, здаецца і ўсё,—скончыў Юзік.

— А пра трусікаў?—напомніў яму Сьцёпка.

— Ага, я чуць не забыўся. Мы гаварылі з Міляўскім і ён дакладраваў нам адпусьціць грошы на развод трусікаў.

— Ой, якія яны харошанькія! — замітусілася піонэрка Волька. — Я бачыла іх у Сымона...

— Такіх, як у Сымона, мы разводзіць ня будзем, — казаў Юзік. — У яго трусікі дробныя і гадуюцца пад печкаю ў норах. Мы-ж разьвядзём вялікіх, буйной пароды і наробім для іх клетак.

Трусікі, здавалася, найбольш зацікавілі ўсіх. Пасыпаліся выкрыкі, збор зашумеў.

Потым, калі Юзік скончыў, гаварылі ўсе. Трудна было супакоіць дзяцей. Гаварылі без парадку, колектыўна, але гэтае выказваньне было яснае: усе за тое, каб атрад зараз-жа ўзяўся за такую работу.

Калі ўсе нагаманіліся ў вахвоту, папрасіў слова і Сьцёпка.

— Даць Сьцёпку выказацца!

— Няхай гаворыць Сьцёпка! — згаджаліся ўсе, хоць ня было цярдлівасьці слухаць тады, калі хацелася кожнаму гаварыць самому.

Сьцёпка ніколі не выступаў на зборах атраду. Усё саромеўся, баяўся, што нічога цікавага ня скажа і з яго будучь сьмяяцца. Так і сёньня. Увесь час ня спускаў ён з думак свае прапановы, усё ніяк ня мог адважыцца, каб устаць і сказаць, што думае. І ўжо, калі канчаўся збор, Сьцёпка перамог сваю нясьмеласьць. Ён пачырванеў, загарэўшыся сьвежым румянцам, сэрца затакала так, што вось-вось выскачыць з грудзей. У першую хвіліну Сьцёпка раптам як-бы забыўся, аб чым меўся гаварыць, ніяк ня мог вылучыць галоўнага з таго, аб чым думаў.

— Ну, мы слухаем, Сьцёпка, — напаміла яму Стэфка, што трэба пачынаць.

Перасохшы Сьцёпкаў язык раптам нібы адарваўся ад паднябеньня і заварушыўся. Ён сам здавалася, ня чуў у гэты час свайго голасу, бо гаварыў блытана і няскладна. Сьцёпка больш думаў, чым гаварыў, таму і няскладна ў яго выходзіла. Піонэры ў першыя хвіліны слухалі неахвотна. Нічога цікавага. Усё гэта ім вядома. Але, калі Сьцёпка загаварыў аб Галіцы, сяўбе і аб тым, што атрад павінен абвясціць сябе ўдарным і выклікаць на гэта сваіх баць-

коў, усе заціхлі. Многія лавілі Сьцёпкавы словы ня толькі вушамі, але і шырока раззьяўленымі ратамі.

— Мы ведаем, — канчаў сваю прапанову Сьцёпка, — па газэтах, што піонэры ня толькі ўмеюць сьпяваць і маршыраваць, а і рабіць вялікую карысную работу. Атрады выклікаюць сваіх бацькоў — рабочых і колгасьнікаў — на саборніцтва. І гэта многа дапамагае ў рабоце. Так павінны зрабіць і мы. У нас у колгасе працы многа. А ці ж усе добра, па шчырасьці, да адказу, працуюць? — Не, — сам жа адказаў Сьцёпка на сваё зпытаньне. — А трэба, каб усе працавалі якраз да адказу. Тады мы і балота асушым, і засеяць пасьпеем. Мы возьмем на сябе абавязак акуратна даглядаць курэй і цялят, а бацькі — асушыць балота і да восені ўсеяцца. А раз бацькі падпішуць з намі такі дагавор, яны будуць старацца не паддацца нам, — скончыў Сьцёпка.

Цяпер уся чырвань яго твару змылася, і Сьцёпка сам у сабе заўважыў вялікую перамену. Канчаў ён ня так, як пачынаў. Ніякай палахлівасьці і ценю не засталася.

Стэфка пахваліла прапанову Сьцёпкі, а піонэры выказалі сваю згоду з яго думкамі гучнымі воплескамі. І тут жа Стэфка прагаласавала Сьцёпкаву прапанову. Усе згадзіліся. А для складаньня дагавору па сацсаборніцтве, выбралі комісію, куды першым кандыдатам увайшоў Сьцёпка.

VIII. КАЛЯ ЦАРКВЫ НА ЁСПАСА

На Ёспаса млынар Ёсель прывёз пад Борскую царкву прадаваць садавіну. Ніколі гэтага з ім ня было...

Кожны год у гэты дзень ужо здаўных каля царквы адбываецца бойкі гандаль садавіною. Набожныя людзі на Ёспаса ўпяршыню разгаўляюцца новым ураджаем фруктаў. Пасьля абедні яны з прагнасьцю накідваюцца на фрукты, спачатку ядуць спрытна, потым, набіўшы аскому, часта зноў месяцамі не бяруць у рот садавіны, — такою яна становіцца адвартнаю.

Якімка Бандарчук быў добра знаёмы з млынаром Ёселем. Калі скончылася абедня, ён падышоў да Ёселевага возу, прывітаўся за руку і зрабіў пачын. Купіў фунт сьпелых сапяжанак.

— Хвацкія ў цябе сапяжанкі,—пахваліў Якімка Ёселевы грушы.—Нават ня лішне сопкія. У мяне крыху было, дык, падлы, вельмі-ж сопкія, у рот ня возьмеш без вады. Гадасьць, а ня груша.

— От, Якімка, і гэтых зараз ня будзе... Еж, пакуль не адабралі.—адказаў, паглядаючы на бакі, Ёсель.

— Яно праўду ты кажаш,—згаджаўся Якімка,—ужо-ж адабралі. Пане ты мой, працаваў, працаваў лета і ўсё на чорта лысага... На Міляўскага працаваў...

— Ці бачыш? Як-жа гэта?—нібы нічога ня ведаючы, цікавіўся Ёсель.

— А так, не захацеў яму служыць, а цяпер надзелу не варочаюць. Ужо з тыдзень, як выбыў з кагалу іхняга і майго мне не аддаюць. Ня толькі я, ёсьцека яшчэ такія...

— А а, вось як, табе твайго не аддаюць?—хітра паддакваў Ёсель.—Што-ж, жабраваць ідзі...

Да возу падыходзіла больш людзей. Былі тут хаўрусьнікі Якімкі, быў і Трахім.

— Самі вінаваты,—кажа Ёсель,—каго вы слухаеце? Што ён—гаспадарку ведае? Я яго знаю... Ён-жа ў Цімкавічах каналупам быў, а цяпер з людзей скуру хоча пазлупіваць... Маўчэце толькі, маўчэце яму, ён вас усіх да торбы давядзе... Каго вы слухаеце?.. Кожны каналуп, паскудзтва, вамі камандуе... Ён мне сам казаў, што скуру з коняй лупіў...—хітра ілгаў Ёсель.

Такія весткі пра Міляўскага мужчыны пачулі ўпяршыню, хоць і бяз гэтай характарыстыкі ненавідзелі яго тыя, што слухалі Ёселя.

— Гэта-ж узяў, гада, за гарла і—канец... Чаго людзей баламуціш? Балота яму захацелася...—расьпінаўся Цімох Гарэза.

Яго падтрымлівалі і ўсе незадаволеныя, што тут сабраліся.

Толькі што ў царкве поп сказаў вялікую казань, у якой праклінаў ад імя бога ўсіх антыхрыстаў, што зводзяць у зман праваслаўны люд. Імя Міляўскага ён не ўспамінаў, але ўсім было вядома, пра якога гэта антыхрыста ідзе гаворка. Поп многа разоў успамінаў пра колгасы — д'яблава насланьне, — пра антыхрыстаў, якіх сам чорт падсылае, каб спакусіць веруючых.

Млынар Ёсель гаварыў тое-ж, што і поп Куродым. Гэта адразу выклікала да яго прыхільнасьць і павагу з боку тых, што сабраліся сюды маліцца і разам з папом прасіць у бога паратунку.

Ёсель менш за ўсё цікавіўся гандлем. Убачыўшы, што ўсе захоплены адной гутаркай, спачуваюць яму, Ёсель прыгаршчамі даставаў з возу яблыкі і грушы ды раздаваў іх прысутным так, дарэмна, прыгаварваючы:

— Ежце, ежце, добрыя людзі, усёроўна канец сьвету прыходзіць... Грошай на той сьвет не забярэш...

Ёсель быў задаволены. Ёсьць яшчэ людзі, якія яму спачуваюць. Ён не памыліўся, калі выбраў сваім штабам для змаганьня царкву. Сюды збіраюцца якраз тыя, хто яму патрэбен. Толькі з гэтай пазыцыі можна яшчэ змагацца супроць „Перамогі“.

Трахім слухаў усё гэта з вялікім хваляваньнем. Гэта-ж Ёсель гаворыць тое самае, што і Вінцэсь, што і Баравік. Праўда, яму, Трахіму, тут нібы спачуваюць. Якімка часта гаворыць, што Трахіма крыўдзяць, прымушаюць зноў быць парабкам у колгасе, як некалі ў Вінцэся, і што трэба Трахіму трымацца рукі гаспадароў, каб ня быць парабкам. Трахім на ўсё гэта маўчыць і толькі нешта заўсёды думае сам пра сябе. За тыя дні, калі сядзеў у турме, Трахім многа перадумаў, шмат аб чым гаварылі з ім у раёне, і ён зразумеў быў, што глыбока памыляўся, што ў яго нічога агульнага ня можа быць з ворагамі беднаты. Але, калі вярнуўся назад ды зьвязаўся з Якімкам, зноў пачаў мяняцца. Нейкае зачарованае кола завярцелася на яго жыцьцёвай дарозе, і ён, сарваўшыся з зямлі, круціцца ў гэтым коле, ня маючы сіл з яго вызваліцца.

Трахіму да болю нясьцярпна было насіць у сабе

далей свае трывожныя думкі. Ужо даўно хацелася параіцца з кім па шчырасьці, але з такім чалавекам, які-б зразумеў яго, і дапамог у такія трудныя хвіліны. Толькі-ж, апроча Якімкі, ня было ў яго такіх блізкіх знаёмых прыяцеляў. Колгасьнікі глядзяць на Трахіма ўсё яшчэ коса, адносяцца, як да свайго ворага, а не таварыша.

І ў той-жа дзень, вярнуўшыся з царквы, Трахім парашыў пагаварыць аб усім хоць са Сьцёпкам.

Ён гаварыў дрыжачым голасам, нібы яго трэсла ад сібірнага холаду. Сьцёпка надзвычайна быў здзіўлены ад такой бацькавай перамены. Значыцца, бацька сапраўды хоча вярнуцца ў сваю сям'ю, ён перамяніўся і на Сьцёпку ня злуецца, наадварот, як-бы просіць у яго, малага, дапамогі парваць з мінулым, такім чорным і жудасным, ды узайсьці на новую дарогу беспаваротна.

— Навошта-ж ты ходзіш да Якіма? Што ён табе—прыяцель які ці сваяк?—сказаў Сьцёпка, выслушаўшы бацьку.

— А да каго мне было ісьці? Адзін толькі ён і спачуваў маёй бядзе, а іншыя так сабе... Для ўсіх я быў чужым і зьненавідным. Нават сям'я, і тая адварнулася...

„Але, усё гэта праўда,—думаў Сьцёпка, слухаючы бацьку.—З бацькам ніхто ніколі не гаварыў аб гэтым сур'ёзна, апроча Якімкі. Але Якімкава спачуваньне вяло бацьку зноў назад, да ранейшага. Можа я сам больш вінаваты ў бацькавай бядзе і пакутах цяперашніх, чым ён,—я абыходзіўся з ім, як усе іншыя, з таго часу, калі бацька вярнуўся з турмы...“

Нявымоўны жаль агарнуў Сьцёпку. Гэта-ж зноў праз яго, як думалася яму, магла адбыцца такая трагедыя, і яшчэ мо' куды большая, чым тады... Гэта-ж зноў бацькавымі рукамі рыхтаваліся ворагі ўзарваць колгас!..

* * *

Назаўтра Сьцёпка з бацькам зайшлі да Міляўскага. Міляўскі з увагаю выслухаў Трахіма.

— Я веру, што табе было цяжка,—адказаў Міляўскі,—што ты ня мог адразу перамагчы ня толькі свайго цёмнага ўласьніцкага, але і націску сваіх-жа ворагаў, якія прыкідваліся перад табой шчырымі прыяцелямі, бо кожны з іх стараўся выкарыстаць цябе для змаганьня супроць колгасу. Ты-ж для іх быў козырам,—ты бядняк. Мы, праўда, забыліся пра цябе, каму патрэбна была таварыская дапамога ўсяго колектыву. А наш вораг гэта скарыстаў. Але ўсё тое, што было, відаць, пайшло табе на карысьць. Мне хочацца верыць, што ты ўжо наш і болей ня зьвіхнешся на гэтай новай для цябе дарозе, на якую ты ўзыходзіш з сёнешняга дня...

— Я... я з дарагой душы буду дзякаваць вам, таварыш... Мне брыдка перад вамі, брыдка перад усімі людзьмі. Я прашу ўзяць на ўвагу... я не магу болей быць пасяродку... хачу да вас... у колектыву...

Трахім замоўк, выціраючы рукавом слязьлівыя вочы.

— Добра, Трахім, перастань, гэтым нічога не паможаш... Я сёньня-ж пагавару аб табе на праўленьні. Думаю,—ты ўжо наш. Твой сын таксама выявіў сябе за гэты час, як шчырага работніка колгасу і гэтым значна зьмякчыў сваю цяжкую віну перад колгасам. Вы нам прынеслі многа шкоды, але разам з гэтым і дапамаглі выявіць сапраўдных ворагаў, якіх мы бязьлітасна зьнішчаем і будзем зьнішчаць да апошняга.

ІХ. НА ПОЎНЫ ХОД!

На Галіцу прышлі многія з палахлівымі думамі. У першы дзень ачысьцілі балота—высеклі кусты ды злажылі іх у сьціжарні.

— Няхай падсохнуць,—гаварыў Міляўскі.—Калі скончым работу, тады запалім іх усе адразу.

— Паразганяем усіх чарцей з Галіцы,—жартліва дапаўняў Лявон.

Чыстая, гладкая раўніна ужо ня так палохала людзей. Балота адразу папрыгажэла, пазграбнела.

— Галіца падгалілася, — жартавалі мужчыны. — Ужо ня сорам і людзям паказаць і самому паглядзець.

— Яшчэ ня так закрасуе наша бабулька, калі адзенецца вясною ў новую зялёную сукенку, — радаваўся Міляўскі.

І з першага-ж дня пачала рушыцца ў людзей вера ў непарушную сілу балота.

— Ня так чорт страшан, як яго малююць, — нібы апраўдваючыся, паўтараў Марцін, які вышаў на балота таксама неахвотна.

— Гэта так бывае: за што вялікае ні бярэцца, адразу неяк боязна. Нашто табе што, у мяне згніла была хата, — гаварыў у час абеду стары Мацей. — Колькі я перадумаў, колькі высушыў мазгоў, — страшна было прыступіцца. А потым — пачаў і скончыў. Так і ўсё.

— Ты кажаш хату. Нашто далёка хадзіць. Успомні, як мы колгас стваралі, — перапыняў яго Міхалка Саўчык. — Ты, і другі, і пяты, дзясяты — мала думаў? Нават, унь, удава Параска, у якой, як кажуць, ні кала, ні двара, і тая-ж бачыш доўга думала, пакуль адважылася ўступіць у колгас. А цяпер яна нават забылася аб гэтым. А Трахім?..

— Трахіма Вінцэсь зводзіў.

— Зводзіў то зводзіў, гэта праўда, — трымаўся свае думкі Міхалка, — але-ж Трахім і сваю галаву мае... Гэта ўжо спакон веку ў нас так. Пакуль рукамі не абмацаеш — датуль ня верыш. Расказваў адзін мой знаёмы з Старыны пра такі выпадак. Жыў у іх такі чалавек, што век ня мыўся. Дажыў да старасьці, а а ў вадзе ня быў. Ня тое, каб у лазьні, — у начоўках ніколі ня мыўся. Калі яму хто напамінаў пра лазьню, ён адказваў: „Мядзьведзь ніколі ня мыецца, а які дужы і здаровы“. І вось моцна захварэў гэты чалавек. Прывезьлі доктара. Той аглядзеў, аслухаў і сказаў: „Завесьці хворага у лазьню і харашэнька выпарыць. Калі не паможа, дык нічога не паможа. „Сыны хворага паслухаліся доктара. Старога сілком занесьлі ў лазьню і добра вымылі. Першы раз на вяку. І што-б вы думалі? — стары ачуняў. Усё, як рукою зняло.

Відаць была моцная прастуда. Але пасья гэтага ён ужо сам хадзіў у лазню кожнае суботы, так яна яму спадабалася.

Работа на Галіцы з першых дзён пайшла спорна. Тэхнік Вішнеўскі зрабіў падлік і прышоў да вываду: каб асушыць балота, хопіць трох канаў. Галіца была акружана рэчкаю, лесам і з аднаго боку поплавам. Канавы павінны сыцягваць ваду ў рэчку. З гэтым згадзіліся. Падлічылі людзей. Было аж пяцьдзесят чалавек. Міляўскі зрабіў прапанову: скласьці пяць брыгад, кожнай вызначыць роўныя кавалкі і—хто скарэй?

На другі дзень балота заквахтала. Гострыя рыдлёўкі заўзята ўразаліся ў грудзі Галіцы. А на ўспышаным імху вырасталі чорныя пухіры-пісагі.

Паразганяныя з балота яго вечныя адзіныя насельнікі—птушкі—кружыліся ў сіняве і з трывогай дзівіліся на гэтую, незразумелую для іх работу.

Людзі мокрыя, па калена ў гразі, ваявалі з балотам. Кожная пядзя бралася з бою. Першыя перамогі абнадзейвалі людзей. І яны з яшчэ большым азартам накідаліся на чарговыя пазыцыі. Падшыхала ахвота—скарэй-бы да рэчкі!

* * *

Восень апускалася на палеткі паволі, не сьпяшаючыся. Спачатку яна паслала на палёх сваю ценкую, шаўкавістую павуціну. Нейкія нявідочныя павукі сьнавалі па зямлі свае празырстыя, кволья, рэдкія сітыпалотны.

Убачыўшы першыя ніткі будучых палацён, людзі замітусіліся: „Ідзе восень, пара сеяць“. У гэтым адчувалася і нейкая трывога і спакойная сялянская радасьць.

Усё часьцей і часьцей над палямі кружацца гусі. Доўга плаваюць яны ў блакітнай сіняве, танцуюць свой звычайны адлётны танец, а потым чарада выбірае павадыра, які выстрайвае ключ і вядзе яго ў далёкі край, дзе вечнае сонца, дзе няма небяспекі

замерзнуць у лютыя маразы ад голаду і холаду. Звычайна, гусі сьпяшаюцца, не чакаюць канца лета. Яны ведаюць, што прырода можа люта пажартаваць над імі, калі прапусьціць свой час. Бывае, мароз захопіць раптоўна, неўспадзеўкі. Гора тады бястурботным!..

... Аднаго году зіма пачалася неяк увосень. Адразу-ж выпаў вялікі сьнег, зямлю скавалі маразы. У той год яшчэ многа засталася нявыкапанай бульбы. Уся яна загінула марна. Гусей, што ляцелі з далёкае поўначы, гэтая раптоўная зіма захапіла ў Беларусі. Аднае ночы алёхаўцы былі разбуджаны дзікімі трывожнымі крыкамі гінучых гусей. Вялізная чарада іх даляцела да вёскі. І тут асела. Гусі хаваліся пад стрэхі будынкаў, ратуючыся ад сьнегу і марозу. Праз нейкі час усе яны загінулі, здубянелі, бо мароз адразу схапіў іх, яшчэ гарачых, змораных вялікаю труднаю дарогаю. Алёхаўцы і цяпер часта ўспамінаюць тую восень, калі гусі самі прыляцелі на скавараду. Бяры толькі і смаж.

* * *

... Міляўскі першыя дні ня браў лішне на ўвагу таго, што шэсьць чалавек вышла з колгасу. „Адумаюцца, вернуцца. Работа новая і чакаць усяго можна. Тут нельга, каб усё гладка, як па працёртай дарозе“, — разважаў ён. Самае галоўнае—работа на Галіцы—на поўным хаду, працавалі там дружна і згодна.

Але чым больш адчувалася ў паветры восень, чым трывожней гаманілі, зьбіраючыся чародамі, пералётныя птушкі, тым большая трывога згушчалася і над колгасам. „Нязгоднікі“, як празвалі цяпер у колгасе групу Якімкі, настойліва насядалі на праўленьне, каб адвялі ім для засеву надзелы і вярнулі абагуленую жывёлу. Яны пусьцілі ў ход усё, каб узняць і іншых супроць праўленьня, асабліва Міляўскага. Самым зручным часам для такой іхнае работы быў прыход восені. У земляробаў загаварыў прыродны інстынкт. Восень пачыналася—пара сеяць, бо сяўбы

на зіму ніколі ніхто не адкладвае. Людзі суседніх вёсак распачалі сяўбу, а „Перамога“ траціць увесь час на Галіцу. А ці будзе з гэтай работы карысьць? Спазьніцца з сяўбою, гэта значыла застацца на ўвесь год бяз хлеба.

Трывога нарастала з кожным днём. Праз нейкі час аб гэтым загаварылі голасна, рашуча, з абурэньнем. Большасьць была згодна кінуць зараж-жа Галіцу і перайсьці на сяўбу.

Міляўскі цэлымі днямі гайсаў, як няпрытомны, па палёх, па балоце, бегаў кожны дзень у раён, прасіўся, угаварваў. Яму ўсё абяцалі прыслаць трактарную колёну з машына-трактарнай станцыі. Але дні імчаліся бегма, абмінаючы ўсялякія абяцаньні...

І раптам здарылася тое, чаго Міляўскі чакаў менш за ўсё. У адзін пагодны дзень большасьць на Галіцу ня вышла.

Якімка Бандарчук, вясёлы і радасны, бегаў па вуліцы і лемантаваў:

— Ну, не па-мойму вышла? А што я казаў? Каго-ж вы паслухалі? Міляўскага! Гэтулькі, пане мой, часу і сілы пахавалі ў чортавым балоце!.. Казаў-жа вам, дурням, з гэтага квасу піва ня будзе...

Мужчыны самі, бяз жадных загадаў праўленьня, пачалі запрагаць коняй. Тыя, што вышлі зранку на балота, варочаліся назад.

Міляўскі з старшыні апынуўся ў ролі простага сьведкі гэтага нечаканага здарэньня. Што заставаўся рабіць? Угаварваць—ніхто не паслухае. Абяцаць дапамогі з раёну? Ужо абяцаў два тыдні... І заставацца з боку ад усяго, што рабілася, значыцца, прызнаць поўную няздольнасьць кіраваць колгасам... Тысячы розных думак мітусілася ў задумнай сівай галаве друкара Міляўскага. Але ніводная з іх не дала надзейнай парады.

Ашаломлены гэтым здарэньнем, ён зайшоў у сваю кватэру, прысеў за сталом і модна задумаўся. Надыходзіў рашучы міг для справы, якую ён распачаў...

А на дзядзінцы перад школаю па-ранейшаму скакаў, як шустры хлапчук, вясёлы сёння Якімка, а з ім

і ўвесь склад новага колгасу. Як-жа было не радавацца! Сёньня сьвята на іхняй вуліцы. Міляўскі падаў і яго трэба было штурхануць так, каб больш ня ўстаў, і гэтым самым расчысьціць дарогу для новага колгасу Якімкі...

Паўлюк вярнуўся з работы апошнім. Ён, не пераадзяваючыся, забег да Міляўскага.

— Ну, чаго-ж ты сядзіш, стары?

Міляўскі нібы прачнуўся ад гэтага запытаньня.

— Проста ня ведаю, што рабіць... І ніколі гэтага са мною, чорт пабяры, ня было!...— адказаў ён.

— Што рабіць? Зараз-жа хадзем у раён. І паставім пытаньне рубам—памогуць яны нам, ці не? Калі няма надзеі, спынім работу на Галіцы...

— Бачыш ужо спынілі...

— Няхай едуць на поле. Вярнуць назад людзей сёньня нельга. Гэтым толькі можна пашкодзіць. Няхай пачынаюць араць клін, што каля лесу.

— Добра,—згадзіўся нарэшце ён.—Хадзем...

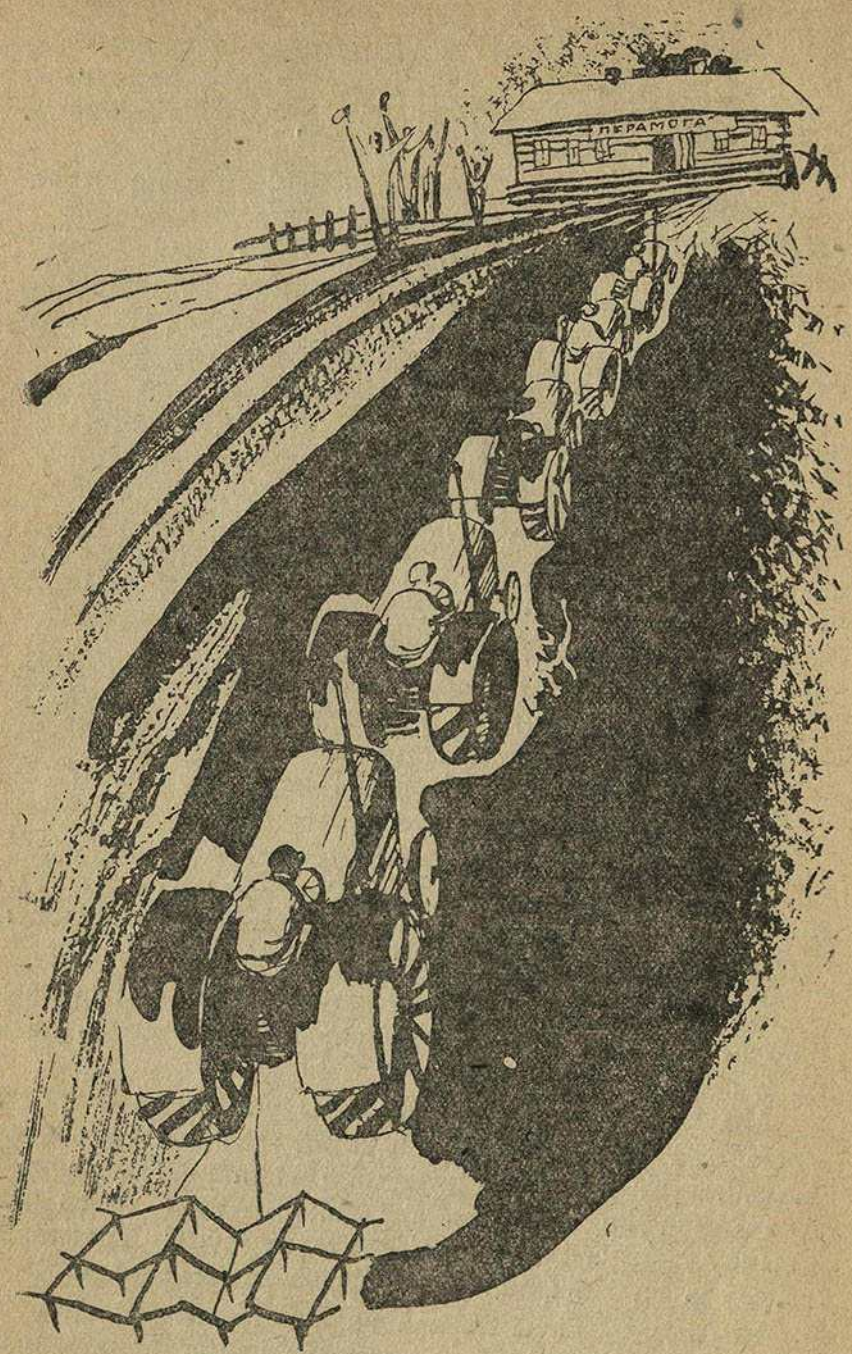
Калі Міляўскі абвясьціў, што работу на Галіцы яны на сёньня спыняюць і што ўсе павінны выехаць у поле, Якімка з сваім „колгасам“ ня ведаў, дзе дзецца ад радасьці. Ён перамог! Ён-жа аб гэтым гаварыў тады, калі толькі пачыналі работу.

... Але, што гэта за гуд такі знаёмы плыве з-за горкі? І што раз—усе зычней і выразней чуваць гэты гуд. У кожнага на твары застыла радаснае пытаньне: „Няўжо трактары?“

Але, так і ёсьць! Вунь ужо выразна відаць яны на горцы каля лесу. Куды-ж больш ім заходзіць, калі не ў „Перамогу?“

Міляўскі, убачыўшы трактары на іхняй дарозе, шчасьліва ўсьміхнуўся. І па гэтай усьмешцы ўсе зразумелі, што трактары паўзуць іменна ў „Перамогу“. Значыцца, ён не абманваў, як пра гэта ўвесь час крычаў Якімка і другія. Трактары ідуць! Трактары загудуць на іхніх палетках! Сяўба забяспечана!

Роўным паяском паўзла калёна трактароў па вузкай прасёлкавай дарожцы, што вяла з мястэчка ў кол-

гас. Калі параўнялася яна з грамадою, трактарыст з першага трактару запытаўся:

— Тут „Перамога“?

— Але, але, таварыш, тут!—траха ня ўсе разам адказвалі яму.

Трактары спыніліся. Іх акружылі з усіх бакоў...

— Цяпер „Перамога“ пайшла на поўны ход!— гаварыў узрадаваны Міляўскі, вітаючы трактарную колёну.

Запрэжаныя ў плугі колгаскія коні стаялі здалёку, натапырыўшы вушы, і, здзіўленыя, нічога не разумеючы, глядзелі на сваю замену...

ЗАКЛЮЧЭНЬНЕ,

Другая колгасная вясна прышла з новымі перамогамі. Рэчка ня здрадзіла. Голае балота зазеленелася густым роўным дываном разам з усімі паплавамі. Дзіва адбывалася на балоце: у маі месяцы людзі спакойна ўзыходзілі на зялёнае, гладкае і шырокае балота, тупалі па ім, гайдаліся і—хоць-бы што,—балота трымае на сабе чалавека! Нават мыліцава струга, тая струга, пра якую вякамі складаліся жажлівыя легенды, падсохла, асунулася на грунт, і на ёй сям-там адскочыла дробная асака.

Тры шырокія канавы зіялі глыбокімі чорнымі рапамі на грудзёх Галіцы як сьлед складанай і цяжкай апэрацыі. Усю ржавую вадзяністую твань—брудную гнілую кроў балота—выссалі, як п'яўкі, гэтыя раны.

Людзі прыходзілі сюды з суседніх вёсак і любаваліся адноўленай сенажацьцю. Дзівіліся з такога цуда, хвалілі колгас.

Міляўскі так захапіўся работай, што ня меў ніколі вольнай хвіліны напісаць сваім друкараром, хоць пра іх колгас за апошняю зіму часта друкаваліся маленькія, кароценькія заметкі за падпісам Юзика і Сыцёпкі.

Жыцьцё станавілася шырокім, поўным і прывабным. Кожны дзень адкрываліся новыя і новыя даягляды, куды імкнулася „Перамога“ ў сваім жалезным, няўхільным поступе. У кожнай драбніцы цяпе-

рашняй работы Міляўскі бачыў вялізарны сэнс, і гэта нападуняла яго цвёрдаю вераю ў будучыню, дзеля якой варта жыць і змагацца. Бо тое, што яны робяць, гэта-ж і ёсьць фундамент будучыні. Час і ўпартая праца зносяць сваё. Абы гэты фундамент быў моцны і празільна закладзены. І тыя, што закладаюць аснову, робяць найадказнейшую справу. Таму тут мала адных кіраўнікоў—патрэбна сіла і вочы мільёнаў, каб усё дагледзець, не прапусьціць ніводнай шчыліні, куды вораг мог-бы закласьці свой разбураючы дынаміт. Такая сіла нарасталала з кожным днём.

Міляўскі перажываў лепшыя хвіліны свайго жыцьця. Ён апраўдаў надзеі паслаўшых яго таварышоў. Пачатак зроблены. Суседнія вёскі заварушыліся. Сельсавет пераходзіць на суцэльную калектывізацыю.

Млынар Ёсель разам з папам Куродымам былі сасланы, як сапраўдныя ворагі колгасу, яшчэ з восені. А на царксўнай каланчы красаваўся чырвоны сьцяг. Крыху ніжэй, над дзьвярыма, вісела шырокая, вялікая шыльда:

КЛЮБ
БОРСКАГА СЕЛЬСАВЕТУ.

Сьцёпка з Юзікам цяпер разам бегалі ў сямігодку.

Менск 1930 г.

1964 г.

Бел. аддэс
1994 г.

2

80000002600893